

รายงานการวิจัย
เรื่อง

รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อิถัมมาวตาร

โดย

พระราชรัตนมุนี, รศ. ดร.

ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป

นายสมบุรณ์ จารุณะ

วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2566

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Subject

Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study
of Abidhammâvatâra Scripture

by

Phra Rajrattanamuni (Buntiam Yanintô) Assoc.Prof.Dr.

Asst.Prof.Dr.thanee Suwanprateep

Mr.Somboon jaruna

Assistant President for Students Faction

Campus the Palibuddhakot Nakornpatom

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2023

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya

University

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่องานวิจัย: รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวารตาร

ผู้วิจัย: พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) รศ., ดร., ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป
นายสมบูรณ์ จารุณะ

ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๖

ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์การศึกษาวิจัย 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวารตาร 2) เพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวารตาร 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวารตาร วิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) ข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Data) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง 2) ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ เป็นคำบรรยาย (Descriptive) ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

ผลการวิจัยพบว่า

คัมภีร์อภิธัมมวารตารมีทั้งหมด 24 ปริเฉท กล่าวโดยสรุปมีเนื้อหาสำคัญอยู่ 4 ประเด็น คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน การอธิบายใช้ทั้งร้อยกรอง ร้อยแก้ว อย่างเป็นระบบ แม้จะใช้ถ้อยคำน้อยก็เก็บความไว้ได้มาก ลึกซึ้ง สุขุม คัมภีร์ภาพด้วยเนื้อหา ความคล้ายกับคัมภีร์อภิธัมมวารตารของท่านอนุรุทธาจารย์ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค 3 ปัญญาบทเทศของท่านพุทธโฆสอาจารย์ คัมภีร์อภิธัมมวารตารนี้ถือเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา โดยมีฎีกาแต่งแก้ไขขยายความอยู่ 2 คัมภีร์ คือ อรรถกถาเก่าและอภิธัมมัตถวิลาสินี ของพระสมังคลาจารย์

ส่วนสรุปปัญญาวิมุตติ คือหลุดพ้นด้วยปัญญา เป็นปัญญาวิมุตติ เมื่อศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จะพบ 2 คำนี้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาซึ่งมีความหมายหลายนัย ในบางแห่งแสดงว่าฉานจิตทุกระดับเป็นเจโตวิมุตติ เป็นความหลุดพ้นด้วยกำลังแห่งฉานชั้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นข่มกิเลสไว้ได้ ในบางแห่งหมายถึง สมาธิ (เอกัคคตาเจตสิก) ในอรรถกถา ซึ่งว่า เจโตวิมุตติ คำว่า ปัญญาวิมุตติ ในอรรถกถาบางแห่ง แสดงไว้ว่า หมายถึง ปัญญาในอรรถกถา และในบางแห่งกล่าวถึง การบรรลุเป็นพระอรหันต์ โดยที่ไม่ประกอบด้วยฉานชั้นใดชั้นหนึ่งเลย เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ

Thesis title: Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of
Abidhammâvatâra Scripture

Researcher: Phra Rajrattanamuni (Buntiam Yanintô) Assoc.Prof.Dr. Asst.Prof.Dr.Thanee
Suwanprateep, Mr.Somboon jaruna

Department: Mahachuralokornrajavidyalaya University,
Palisuksabuddhagosa Campus

Fiscal Year: 2566 / 2023

Research Scholarship Sponsor: Mahachuralokornrajavidyalaya University,
Palisuksabuddhagosa Campus

Abstract

The research contains 3 objectives: 1) to study condition of Buddhist scripture study model in the case of Abidhammâvatâra, 2) to develop a Buddhist scripture study model in the case of Abidhammâvatâra, 3) to present Buddhist scripture study model in the case of Abidhammâvatâra. It was qualitative research conducted by using these tools; 1) document data survey as concern with Buddhist scripture tradition from Tipitaka, commentaries, sub-commentaries and others concerned documents, 2) data was taken from descriptive work took from an In-depth interview and focus group discussion.

Research results were found that:

Abidhammâvatâra scripture was classified all 24 chapters, by summary its essential contents cover 4 main topics: *Cit* or consciousness, *Cetasika* or consciousness' factors, *Rupa* or materials and *Nibbana*. The *explanation* had been written in both prose and poetry. Even less words but more with meaning, deep, wisely, camripped with matter and similarly with Abidhammattasangkhaha of Ven. Anuruddha, and Visuddhimagga part III, Pannanidesa of most Ven. Buddhagosa. This Abidhammâvatâra was regarded commentaries with written 2 sub-commentary texts which are old commentaries and *Abidhammtthavisâri* compiled by Ven. Sumongkalajarn.

Summary for *Paññāvimutti* which referring to a liberation through wisdom, free by wisdom. According to Buddhism, these two words were found in Tipitaka and commentaries which signify various meanings, in some case it said that all Jhanacitta or mental liberation was *Cetovimutti* or mental freedom, it was a liberation type by suppression of all defilements by the power of trance, in some place it refers to *Samādhi* or concentration (Ekaggatācetasika) of Arahantaship state called *Cetovimutti*. The word *Paññāvimutti* in some statement of commentary said that it means the wisdom in Arahantaship, in some place, it mentions for Arahantaship attainment without entering into some level of trance state called *Paññāvimutti*.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ พระมหาเถระที่มีคุณูปการและปณิธานที่แน่วแน่ต่อการศึกษาวงการสงฆ์ ด้านคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ ได้เสนอแนะแนวความคิดการเรียนการสอนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จึงก่อให้เกิดการจุดประกายในการทำวิจัยเรื่องดังกล่าวนี้ขึ้น

งานวิจัย รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดี เพราะผู้วิจัยได้รับความเมตตาและคำแนะนำจากคณะกรรมการทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญที่ให้สัมภาษณ์ ที่ได้กรุณาให้เกียรติรับเป็นคณะกรรมการผู้ให้การสัมภาษณ์ ได้เสียสละเวลาช่วยเหลือให้คำปรึกษาและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งในความกรุณาของคณะกรรมการ จึงขออนุโมทนาขอบคุณและอนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและเจริญพรขอบคุณ คณะผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้ให้เกียรติเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เข้าร่วมประชุมสัมมนา Focus Group คือ 1. พระธรรมวชิราจารย์ รศ.ดร. 2. พระศรีสุทธีเวที ผศ.ดร. 3. พระมหาโกมล กมลโร รศ.ดร. 4. พระครูวรธรรมวิฑูรย์ ผศ.ดร. 5. พระครูพิศาลสรกิจ ผศ.ดร. 6. พระมหาชิต ฐานชิต ผศ.ดร. 7. รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล 8. รศ.ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง 9. ผศ.ดร. ธานี สุวรรณประทีป 10. รศ.ดร. อินฉา ศิริวรรณ 11. พ.อ. (พิเศษ) ต่อพรต เจนการ และ 12. ผศ.ดร. นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ ที่ได้ชี้แนะการทำงานวิจัยให้ถูกต้องตามหลักวิชาการและเป็นวิธีการร่วมสมัยเกิดผลสัมฤทธิ์กับงานวิจัยเล่มนี้อย่างสมบูรณ์

ขอขอบคุณเจ้าของผลงานทางวิชาการทุก ๆ ท่าน ที่มองเห็นคุณค่างานวิจัย ได้ช่วยกันแนะนำและสร้างจุดเด่นให้กับงานวิจัย ทำให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงด้วยดี

คุณค่าและประโยชน์ใด ๆ อันจะพึงเกิดจากงานวิจัย ผู้วิจัยของน้อมถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และมอบเป็นกตัญญู ธรรมบูชาแต่ผู้มีอุปการคุณมีสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ที่ส่งเสริมสนับสนุนให้งานวิจัยนี้เกิดขึ้นในบรรณพิภพ

ขอความสวัสดี จงหลั่งรดลงสู่ดวงใจของผู้ปรารถนาความสุขทุกเมื่อเทอญ.

พระราชรัตนมูณี รศ.ดร.

ผู้วิจัย

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตารางภาพ	ช
สารบัญแผนภูมิ	ซ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฅ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 คำถามในการวิจัย	7
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	8
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	8
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	9
1.6 ประโยชน์ที่ได้รับ	11
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	12
2.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาคัมภีร์	12
2.1.1 ความหมายของคัมภีร์	12
2.1.2 คุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก	19
2.1.3. ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย	23
2.1.4 รูปแบบการวิจัยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	32
2.1.5 ความหมายและความเป็นมาของคัมภีร์อภิธัมมวาท	38
2.1.6 สรุปเนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธัมมวาทแต่ละปริเฉท	40
2.1.7 การศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาท	72
2.2 การศึกษาคัมภีร์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	88
2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	100

2.4	กรอบแนวคิดในการวิจัย	111
บทที่ 3	วิธีดำเนินการวิจัย	112
3.1	รูปแบบการวิจัย	112
3.2	วิธีการศึกษาวิจัย	113
3.3	ขั้นตอนการดำเนินวิจัย	113
3.4	การหาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย	114
3.5	ข้อบ่งชี้ของข้อมูลในการวิจัย	114
3.6	การเก็บรวบรวมข้อมูล	115
3.7	การวิเคราะห์ข้อมูล	115
บทที่ 4	ผลการวิจัย	116
4.1	ผลวิเคราะห์การวิจัยตามคัมภีร์	116
4.2	ผลการวิเคราะห์การวิจัยของผู้ประชุมกลุ่ม Focus Group	130
4.3	องค์ความรู้จากการวิจัย	152
บทที่ 5	สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	138
5.1	สรุปผลการวิจัย	138
5.2	การอภิปรายผล	140
5.3	ข้อเสนอแนะ	141
	บรรณานุกรม	158
	ภาคผนวก	167
	ภาคผนวก ก. หนังสือเชิญผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย (Focus Group)	168
	ภาคผนวก ข. รายงานผู้ทรงคุณวุฒิร่วมประชุม (Focus Group)	182
	ภาคผนวก ค. ประวัติผู้วิจัย	184

สารบัญตารางภาพ

ตารางภาพที่	หน้า
ตารางภาพที่ 1 ผู้และหีบบรรจุคัมภีร์ต่าง ๆ	14
ตารางภาพที่ 2 คัมภีร์บาลี 3 ยุค	37
ตารางภาพที่ 3 สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา	88
ตารางภาพที่ 4 ผลการประชุมสัมมนากลุ่ม (Focus Group)	135

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
แผนภูมิที่ 1 บทวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัย 24 ตามแนวของคัมภีร์มหาปฏฐาน	62
แผนภูมิที่ 2 การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)	66
แผนภูมิที่ 3 สื่อสิ่งพิมพ์คัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	91
แผนภูมิที่ 4 การวิเคราะห์ผลจากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเทศ	106
แผนภูมิที่ 5 กรอบแนวคิดการวิจัย	111
แผนภูมิที่ 3 องค์ความรู้จากการวิจัย	137

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

ในงานวิจัยฉบับนี้ ได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหา จุฬาลงกรณ์ 2500 และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็ม คัมภีร์ตามระบบอ้างอิง เช่น เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (บาลี) 9/19/29. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนธวคคปาติ พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อ 19 หน้า 29 เป็นต้น ที.สี. (ไทย) 9/19/50. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธ์วรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ข้อ 19 หน้า 50 เป็นต้น

อรรถกถา การอ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เช่น เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (บาลี) 1/20/20. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคฺลวิลาสินี สีลขนธวคคอฏฺฐกถา เล่มที่ 1 ข้อ 13 หน้า 20 กรณีที่อรรถกถาเล่มใด ไม่มีเลขข้อ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์ แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง อภ.สง.อ. (บาลี) 1/172 หมายถึง อภิธมมปิฎก ธมมสงคฺณิ อฏฺฐ สาลินีอฏฺฐกถา เล่มที่ 1 หน้า 172 บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างอิงข้อ/หน้า ตัวอย่าง ชุ.ม.อ. (บาลี) 2/4. หมายถึง ชุทฺทกนิกาย สทฺธมมปฺปชฺ โชติกา มหานิเทศอฏฺฐกถา ข้อ 2 หน้า 4 เป็นต้น

ฎีกา การอ้างอิงฎีกาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เช่น เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.ม.ฎีกา (บาลี) 1/3/5 หมายถึง ทีฆนิกาย นีลตลปฺปกาสินี มหาวคคฎีกา เล่มที่ 1 ข้อ 3 หน้า 5 บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างอิงข้อ/หน้า ตัวอย่าง วชร.ฎีกา (บาลี) 5/23. หมายถึง วชรพุทธิฎีกา ข้อ 5 หน้า 23 เป็นต้น บางกรณีใช้ ที.สี.ฎีกา (บาลี) 404 หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนธวคคฎีกา หน้า 404

ปกรณ์วิเสส การอ้างอิงปกรณ์วิเสสภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง วิสุทฺธิ. (บาลี) 1/ 10 หมายถึง วิสุทฺธิมคคปกรณ์ เล่มที่ 1 หน้า 10

ฎีกาปกรณ์วิเสส การอ้างอิงฎีกาปกรณ์วิเสสภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยข้อ/หน้า ตัวอย่าง วิชาวินี ฎีกา (บาลี) 20/20 หมายถึง อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา ข้อ 20 หน้า 20

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สั.นิ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สั.ช. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
สั.สพ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
สั.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.สตุตค. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตคกนิปาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาต (ภาษาไทย)
ช.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)

ขุ.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก (ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ป. (บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก ปุคคลปถญุตติปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ป. (ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก ปุคคลปถญัตติ (ภาษาไทย)
อภิ.ก. (บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก กถาวตถุปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุ (ภาษาไทย)
อภิ.ย. (บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก ยมกปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ย. (ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก ยมก (ภาษาไทย)

อรรถกถาวินัยปิฎก

วิ.อ.(บาลี)	=	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา ปาราชิกกณฐ-สัมมาทิเสสาทิ- มหาวคคาทิกอฏฐกถา (บาลี)
-------------	---	--

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี สีลขุขนธวคคอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.มู.อ. (บาลี)	=	มขณินิกาย ปปถจสุทนี มุลปถณนาสกอฏฐกถา (บาลี)
อง.ตัก.อ.(บาลี)	=	องคตตรนิกาย มโนรถปุรณิ ติกนิปาตอฏฐ กถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธมมปทอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ชาตกอฏฐกถา (บาลี) อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก
อภิ.ปถจก.(บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก ปถจปกรณอฏฐกถาธาตูกถาทิวณณนา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สีลขุขนธวคคฎีกา (บาลี)
-------------------	---	---------------------------------

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในครั้งพุทธกาลการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายจากวิธีการแบบมุขปาฐะ และที่แพร่หลายมาจนทุกวันนี้ก็ด้วยอาศัยการจดบันทึกธรรมไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นส่วนสำคัญด้วย ถ้าขาดการจดบันทึกไว้ในคัมภีร์เสียแล้วก็ไม่อาจจะแพร่หลายไปได้

เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรม มีพระสาวกถึง 60 องค์ แล้วพอจะส่งไปเที่ยวประกาศพระศาสนาเพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระองค์จึงตรัสเรียกสาวก 60 องค์ เหล่านั้นมาพร้อมกันแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปรวมกัน 2 รูปโดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมมีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสตั้งฐลีในจักขุน้อยเป็นปกติมีอยู่ ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมด้วยแล”¹ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีปรากฏเป็นร่องรอยหลักฐานจากรุ่นพระอรทธกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ และพระอนุฎีกาจารย์ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาสืบเองต่อมาหลังพุทธกาล

สถาบันการศึกษาทั้งของภาครัฐและเอกชนได้หันมาสนใจศึกษาคัมภีร์ คำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย อีกทั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดทำหลักสูตรพระอภิธรรม และศีลธรรม 3 ประกอบด้วย 1) ปริยัติ คือข้อควรรู้และเข้าใจ 2) ปฏิบัติ คือข้อที่ควรปฏิบัติและดำเนินตาม 3) ปฏิเวธ คือผลที่ได้รับจากการปฏิบัติซึ่งเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ และการเรียนการสอนเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาซึ่งถือว่าเป็นวิชาแกนที่นิสิตนักศึกษาต้องเรียน สิ่งหนึ่งที่ทั้งครู

¹ ดูรายละเอียดใน, สุตต. ส. (บาลี) 15/3/428

อาจารย์และนิสิตต่างก็เรียกหาและต้องการให้มีคือตำราหรืองานวิจัยเกี่ยวกับตรรกวิทยาแนวพุทธ ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำมาเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป²

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนพระปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 เกี่ยวกับเหตุผลในการเกิดขึ้นของสิ่งทั้งหลายในโลกนี้และในขณะเดียวกัน พระอัสสชิเถระได้นำคำสอนพระศาสดาไปสอนสารีบุตรปริพาชกว่าดังนี้

เย ธมมา เหตุปุปภาวา เตสํ เหตุํ ตถาคโโต

เตสญจ โย นิโรโธจ เอวํวาทิ มหาสมโณ.³

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสอนอย่างนี้⁴

สารีบุตรปริพาชกได้ดวงตาเห็นธรรม ครั้นได้ฟังธรรมปริยายนี้ ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากอวิชชา ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีวิद्याการหรือวิทยาการแห่งการเรียนรู้ของพระสารีบุตร ดังนั้น หลักศีลธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นวิद्याการหรือวิทยาการที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้นำไปพัฒนาตนและสังคม เช่น หลักอริยสัจจ เป็นวิद्याการที่ส่งเสริมการแก้ปัญหาชีวิต หลักปฏิจจสมุปบาทเป็นวิद्याการในการเรียนรู้มุ่งสู่ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ประกอบไปด้วยสายเกิดสมุทัยวาร และหลักศีลธรรมคำสอนอื่น ๆ ที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องที่ติงามทั้งตนเอง สังคม ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ

การศึกษาหลักพระธรรมในพระพุทธศาสนาตามคัมภีร์ต่าง ๆ นั้น ได้มีบัณฑิตผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระธรรมชั้นมูลดั้งเดิม มีพระไตรปิฎกเป็นต้น เล็งเห็นความยากลำบากในการเข้าถึงความหมายของถ้อยคำอันลึกซึ้งในคัมภีร์อันเป็นมูลนั้น จึงได้เขียนคัมภีร์เป็นตำราอธิบายขยายความเอาไว้ เพื่ออนุเคราะห์แก่ศิษย์และปัจฉิมมาชนตาชน ก็เพราะเหตุนี้ คัมภีร์เป็นมูลเหล่านี้ทุกฉบับ ทุกคัมภีร์จะมีตำราอธิบายสืบ

² สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สันทิ เขมจารี, ทัชจันทร) ป.ธ. 9, วิถีนักเทศน์. พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538), หน้า 1-2.

³ ตูรายละเอียดใน, วิ.ม. (บาลี) 4/60/67.

⁴ พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1 ข้อ 65.

ทอดกันมาเพื่อความไม่พินเพื่อนในพุทธมติ เถรมติ แห่งพระพุทธรองค์เป็นต้น แม้คัมภีร์อภิมมวตารนี้ ก็มีตำราที่อธิบายอยู่ 2 เล่ม คือ ⁵

1) อภิมมวตารปุราณฎีกา ที่ขยายความอย่างสังเขป โดยไม่ต้องทำให้พิสดารมากนัก

2) อภิมมวตารากินวฎีกา ที่มีชื่อเรียกตามที่ท่านพระสุมังคลาจารย์เถระ ผู้รจนา ได้ตั้งชื่อไว้ว่า อภิมมัตถวิธินิ ที่ขยายความไว้อย่างกว้างขวาง ทำให้เนื้อความที่ลึกลับของคัมภีร์อภิมมวตารถูกเปิดเผยออกมาให้กระจ่างแจ้ง

อภิมมวตาร แปลว่า หยั่งล่งสู่ภิตรธรรม หรือหยั่งรู้เข้าใจในสรรพสิ่งทุกประการอย่างละเอียดที่สุด เป็นผลงานการเรียบเรียงของท่านพระพุทธรัตตะ (พุทธรัตตาคารย) ชาวชมพูทวีป ผู้ชำนาญพระไตรปิฎก ซึ่งท่านได้เรียบเรียงขึ้นจากเนื้อหาในพระอภิตรธรรมปิฎก อรรถกถาของพระไตรปิฎกภาษาบาลีต่าง ๆ ทั้งที่สืบมาแต่ครั้งพุทธกาล และของอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎกที่มีชื่อเสียงมีความรู้มากในยุคก่อน พ.ศ. 1000 โดยมีรูปแบบเป็นสังเขปปฏิฐฎีกา คือ นำเนื้อหาหมายย่อลงเหลือแต่ที่เป็นหลัก ซึ่งคล้ายกับคัมภีร์วิสุทธิธรรมรคณบัญยอนันตนเอง ซึ่งท่านจัดเป็นปริเฉท รวม 24 ดังนี้⁶

ปริเฉทที่ 1 เรื่อง จิตตนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับจิต 89/121 พร้อมทั้งลักษณะที่จตุกกะจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 2 เรื่อง เจตสิกนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับเจตสิก 52 พร้อมทั้งลักษณะที่จตุกกะจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 3 เรื่อง เจตสิกวิภาคนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับความสามารถในการประกอบกันกับจิต-เจตสิกแต่ละอย่าง ของเจตสิกแต่ละดวง จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 4 เรื่อง เอกวิธาทีนิทเทศ รวบรวมวิธีการจัดแบ่งประเภทของจิต-เจตสิก ออกเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

⁵ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) 19/118/396-397, ส.ม. (ไทย) 19/118/631.

⁶ พุทธทศตตาคารยสส.อภิมมวตาร. ไทยรรฎเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเอน เทวนาคริกขเรหิ ปริวัตเตตวา มุททาปีโต. พุทสเถ 2537, หน้า 37.

ปริเฉทที่ 5 เรื่อง ภูมิบุคคลจิตตูปตติยนิทเทศ รวบรวมเกี่ยวกับการดำเนินการ เกี่ยวกับความเป็นมาเป็นไปของจิต-เจตสิก-รูปในภพภูมิต่าง ๆ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ เพื่อแสดงให้เห็นว่า มีแต่จิต เจตสิก รูป ประกอบกันขึ้นและดับไปสืบทอดกันไปดำเนินไปอยู่เช่นนี้ ไม่ใช่สัตว์ ไม่มีบุคคล เรา เขา หรือ อัตตา ตัวตน ในที่ไหนที่เป็นไปทั้งนั้น

ปริเฉทที่ 6 เรื่อง อารัมมณวิภาคนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับอารมณ์ของจิต-เจตสิก จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 7 เรื่อง วิปากจิตตปวัตตนิทเทศ รวบรวมเกี่ยวกับการดำเนินการ เกี่ยวกับความเป็นมาเป็นไปวิปากจิต-วิปากเจตสิก จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 8 เรื่อง ปกิณณกนิทเทศ รวบรวมเรื่องปกิณณะ ซึ่งเป็นรายละเอียด เบ็ดเตล็ดปลีกย่อยจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบด้วย

ปริเฉทที่ 9 เรื่อง ปุญญวิปากปัจจยนิทเทศ รวบรวมเรื่องของกรรมและผลของกรรม จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบด้วย

ปริเฉทที่ 10 เรื่อง รูปวิภาคนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับรูป 28 พร้อมทั้งลักษณะที่จตุกกะ รวมทั้งยังรวบรวมวิธีการจัดแบ่งประเภทของรูป ออกเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบด้วย

ปริเฉทที่ 11 เรื่อง นิพพานนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน 1 พร้อมทั้งลักษณะที่จตุกกะ รวมทั้งยังอธิบายชี้แจงแก่ความเข้าใจผิด ๆ เช่น ความเข้าใจผิดว่า ความดับกิเลสเป็น⁷

ปริเฉทที่ 12 เรื่อง ปัญญาตติยนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับปัญญา พร้อมทั้งแบ่งหมวดหมู่ปัญญาตติยออกเป็นแบบต่าง ๆ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ
อนึ่ง ในฎีกาของคัมภีร์นี้ ชื่อ อภิธัมมัตถวิภาสนี ได้จัดไตรลักษณ์เข้าเป็น อัตถปัญญาตติยหมวดอสมุหปัญญาตติยไว้ด้วย

⁷ ดูรายละเอียดใน, นิพพานนิทเทศ-อภิธัมมวาทาร-สงเขปอฎฐกถา (พุทธทศต)-อภิธัมมวาทาร, ข้อ 770 เป็นต้น จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 13 เรื่อง การกปฏิเวธนิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับความเข้าใจผิดว่า มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ที่เป็นผู้ทำอยู่, อธิบายหลักการยืนยันถึงความไม่มีสัตว์ บุคคล เป็นต้นที่เป็นผู้ทำเหล่านั้นอยู่จริง จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 14 เรื่อง รูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการเจริญสมาธิภาวนา ชั้นรูปฌาน (ฌาน 1-5 ตามนัยอภิธรรม) จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 15 เรื่อง อรูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการเจริญสมาธิภาวนา ชั้นอรุฌาน (ฌาน 5-9 ตามนัยอภิธรรม) จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 16 เรื่อง อภิญญานิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการฝึกทำอภิญญาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 17 เรื่อง อภิญญารัมณนิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับอารมณ์ที่สามารถจะมีได้ของปัญจมนานกุศลและปัญจมนานกิริยาที่ได้อภิญญา ตามที่อภิญญาประเภทนั้น ๆ จะสามารถรับรู้ได้จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 18 เรื่อง ทิฏฐิวิสุทธินิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติญาณตปริญาณ ชั้นนามรูปปริจเฉทญาณ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 19 เรื่อง กังขาวิตรณวิสุทธินิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติญาณตปริญาณ ชั้นปัจจยปริคคญาณ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 20 เรื่อง มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติตริณปริญาณ ชั้นอุทยัพพญาณ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 21 เรื่อง ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติปหานปริญาณ ชั้นอุทยัพพญาณ เป็นต้นจนถึงอนุโลมญาณ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 22 เรื่อง ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ ญาณทัสสนวิสุทธิกถา รวบรวมถึงเรื่องเกี่ยวกับ ขณะที่บรรลุมรรคผล จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

ปริเฉทที่ 23 เรื่อง ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ กิเลสพหวนกถา รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับกิเลสที่ถูก ละกำจัดด้วยมรรคจิตเป็นต้น จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผล ประกอบ

ปริเฉทที่ 24 เรื่อง ปัจจยนิทเทศ รวบรวมเรื่องเกี่ยวกับปัจจย 24 อันเป็นหลักเหตุผลตามหัวข้อ ในคัมภีร์ปฏิฐานปกรณ์อย่างย่อจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผล ประกอบ

การศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญของการพัฒนาพระภิกษุสามเณรในการ จรรโลงพุทธธรรมคำสอนพระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวร เฉกเช่นการศึกษาทางโลกก็เป็นหัวใจสำคัญในการ พัฒนาเด็กและเยาวชนของชาติให้มีความรู้ ความสามารถ ในการเติบโตเป็นพลังของชาติที่ดีในอนาคต ดังพระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระราชทานแก่คณะครูและ นักเรียนที่ได้พระราชทานรางวัลเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2524 อันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความสำคัญของการ ศึกษา เพราะเป็นวิทยาการให้เกิดความเจริญทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ

การศึกษาเป็นวิทยาการสำคัญในการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ ความคิด ความประพฤติดี และคุณธรรมของบุคคล สังคม และประเทศชาติ ให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้อย่างครบถ้วนพอเหมาะ กันทุก ๆ ด้าน สังคมและประเทศชาติจะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ ซึ่งสามารถธำรงรักษาความเจริญมั่นคง ของประเทศชาติได้ และพัฒนาให้ก้าวหน้า⁸

คัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เน้นเกี่ยวกับเหตุผลกระจายอยู่หลายลักษณะ เช่น การใช้ เหตุผลในการค้นหาความจริง การใช้เหตุผลตอบปัญหาเรื่องกรรมเป็นอนัตตา และมโนกรรม มีโทษ มากกว่ากายกรรมและวจีกรรม การใช้เหตุผลในการถามตอบปัญหาเกี่ยวกับชั้น 5 ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ การใช้เหตุผลในกระบวนการพิสูจน์สมุปบาทตอบปัญหาเรื่องวิญญานแก่สติภิกษุ การแสดงธรรมตาม

⁸ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, คำสอนพ่อ, ประมวลพระบรมราชาโชวาทและพระราชดำริ เกี่ยวกับเด็กและเยาวชน (พิมพ์ครั้งที่ 6), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรุงเทพมหานคร, 2552), หน้า 87.

แนวอริยสัจ 4 ที่มีลักษณะบอกเหตุและผล คือทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ และในคัมภีร์กถาวัตถุ มีการตอบปัญหาเรื่องบุคคล ชั้น 5 เป็นต้น ทั้งในแง่สมมติบัญญัติและปรมาตถ์ บัญญัติคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้ นักปราชญ์และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับกันว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เหตุผลตั้งแต่สมมติบัญญัติและปรมาตถ์บัญญัติ เป็นต้น⁹

พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาลที่มีความโดดเด่น แม้ว่าจะเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนให้พระสาวกนำไปใช้เพื่อเข้าถึงความจริงก็ตาม แต่ในแง่ของความเป็นเครื่องมือเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกหรืออุปกรณ์สำหรับเผยแพร่ธรรม ปกป้องธรรมแล้วพระพุทธองค์คงไม่ปฏิเสธเพราะเกิดผลดีมากกว่าเสีย และวิธีการดังกล่าวก็เป็นที่ยอมรับกันในแวดวงแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาทจนได้รับการบันทึกว่าเป็นพระไตรปิฎกเล่มหนึ่ง ปัจจุบันสถาบันการศึกษาทั้งของภาครัฐและเอกชนได้หันมาสนใจศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย อีกทั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็ได้จัดหลักสูตร การเรียนการสอนเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ซึ่งถือว่าเป็นวิชาแกนที่นิสิตนักศึกษาต้องเรียน สิ่งหนึ่งที่ทั้งครูอาจารย์และนิสิตต่างก็เรียกหาและต้องการให้มีการอ้างอิงคัมภีร์คือตำราหรืองานวิจัยเกี่ยวกับตรรกวิทยาแนวพุทธ ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำมาเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป¹⁰

ดังนั้น จากประเด็นความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการศึกษาคัมภีร์ที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวาทาร เพื่อจะได้นำผลการวิจัยนี้ไปบูรณาการประยุกต์ใช้ให้เกิดการพัฒนาการศึกษาคัมภีร์และนำไปประยุกต์การเผยแพร่และการสอนศีลธรรมอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

1.2 คำถามในการวิจัย

1.2.1 รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวาทาร ควรมีเทคนิควิธีการศึกษาอย่างไร

⁹ ม.ญ. (ไทย) 12/152/151.

¹⁰ อภ.ก. (บาลี) 37/38/69, อภ.ก. (ไทย) 37/38/68.

1.2.2 การพัฒนารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทารมีทีฎฐฎี แนวคิดตามหลักธรรมคำสอนที่ควรศึกษาอะไรบ้าง

1.2.3 การนำเสนอผลการพัฒนารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ควรเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาคุณลักษณะและเทคนิคการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร

1.3.2 เพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร

1.3.3 เพื่อนำเสนอรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Data) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากข้อมูลทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักแห่งการเรียนรู้หลักศีลธรรมคำสอนตามแนวทางพระพุทธศาสนา
2. ศึกษาคัมภีร์ในการเรียนรู้ตามหลักปฎิจจสมุปบาท
3. การเรียนรู้ในการพัฒนาตนเองตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
4. การเรียนรู้ในการพัฒนาคน สังคม และประเทศชาติ
5. หลักศีลธรรมคำสอนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ในการบูรณาการกับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใน 4 ด้าน คือ กาย จิต สังคม และปัญญา

1.4.2 ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

1. บุคคลผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญทั้งบรรพชาและคฤหัสถ์ด้านหลักศีลธรรมคำสอนตามแนวทางพระพุทธศาสนา จำนวน 12 รูป/คน
2. ผู้ทรงคุณวุฒิจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 6 รูป/คน เพื่อทราบข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับ ระบบการสอน พุทธวิธีการสอน รูปแบบวิทยาการการสอน และการประยุกต์ทฤษฎีวิทยาการ
3. ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับด้านการสอนศีลธรรม คำสอน ด้านการศึกษา ด้านบริหารการศึกษา และด้านพุทธธรรม จำนวน 6 คน เพื่อทราบข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับ ระบบการสอน พุทธวิธีการสอน รูปแบบวิทยาการการสอน และการประยุกต์ทฤษฎีวิทยาการ
4. บุคคลผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Focus Group) ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ในการศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ การสอนศีลธรรมคำสอน ด้านการศึกษา ด้านบริหารการศึกษา และด้านพุทธธรรม โดยการเลือกเจาะจง (Purposive Selection) จำนวน 12 รูป/คน

1.4.3 ขอบเขตด้านสถานที่

วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1.4.4 ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้ได้มีการดำเนินการจัดทำเครื่องมือ เก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลระหว่างเดือน พฤศจิกายน 2565 ถึงเดือน สิงหาคม 2566

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

1.5.1 รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง ระบบเชิงกระบวนการที่ใช้ในการวิเคราะห์หรือประเมินข้อมูลคัมภีร์ รวบรวมจากการสังเกตการณ์ ประสบการณ์ การใช้เหตุผล หรือจากการสื่อความ การศึกษาวิเคราะห์หมีพื้นฐานของคุณค่าแห่งพุทธิปัญญาที่ล้าลึกไปจากการแบ่งเรื่องราวโดยรวมถึง ความกระจำแจ้ง ความแม่นยำ การมีพยานหลักฐานครบถ้วน กอปรด้วยสาระสำคัญเกี่ยวกับ ความหมาย ความสำคัญ ประวัติความเป็นมา ประเภทการวิจัยคัมภีร์ สารัตถะและปริเฉท วิธีการศึกษาเชิงสหธรรม 3 และสาระสำคัญด้านกาย สังคม จิต และปัญญา

1.5.2 แนวคิดคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง สารัตถะของเรื่อง ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกันของหลักพุทธธรรม ไม่ว่าจะเป็นโครงเรื่อง เหตุการณ์ สถานที่ และบุคคล เช่น คัมภีร์อภิธัมมวาทาร และปริเฉทต่าง ๆ

1.5.3 กรณีศึกษาในคัมภีร์ หมายถึง การศึกษาค้นคว้า พัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง ให้เกิดความเหมาะสมของข้อความที่พรรณนา อธิบาย ทำนาย ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาคัมภีร์ การเรียนรู้ ซึ่งได้รับการพิสูจน์ทดสอบตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือกระบวนการสืบสวนแสวงหาความรู้ที่เหมาะสมกับศาสตร์แต่ละสาขา

1.5.4 อภิธัมมวาทาร หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายการหยั่งลงสู่พระอภิธรรม หรือ หยั่งรู้เข้าใจในสรรพสิ่งทุกประการอย่างละเอียดที่สุด เป็นผลงานการเรียบเรียงของท่านพระพุทธัตตะ (พุทธัตตาจารย์) ชาวมหายุคปฏิพัฏฐกัลป์ ผู้ชำนาญพระไตรปิฎก ซึ่งท่านได้เรียบเรียงขึ้นจากเนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎก อรรถกถาของพระไตรปิฎกภาษาบาลีต่าง ๆ ทั้งที่สืบมาแต่ครั้งพุทธกาล และของอาจารย์ผู้ทรงจำพระไตรปิฎกที่มีชื่อเสียงมีความรู้มากในยุคก่อน พ.ศ.1000 โดยมีรูปแบบเป็นสังเขปปฏิฐกถา คือ นำเนื้อหาหมายย่อลงเหลือแต่ที่เป็นหลัก ซึ่งคล้ายกับวิสุทธิมรรคฉบับย่อตนเอง

1.5.5 พระสงฆ์ หมายถึง คณะบุคคลผู้เข้ามาอุปสมบท ศึกษาเรียนรู้ ตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และเป็นเขตแห่งนาบุญผู้ประพตติดี ปฏิบัติชอบ ตามพุทธบัญญัติในพระธรรมวินัยและเสขียวัตถ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะที่ตีงาม

1.5.6 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง สถาบันอุดมศึกษาแห่งคณะสงฆ์ไทย มีโครงสร้างการบริหารจัดการ โดยจัดการเรียนการสอนตามหลักพุทธธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และสอดคล้องกับบริบทของกระทรวงศึกษาธิการทุกประการ

1.5.7 สภาพการศึกษา หมายถึง องค์ความรู้จากสภาพการศึกษา ตามแบบแผนการดำเนินการศึกษาที่ได้รับการจัดเป็นระบบอย่างสัมพันธ์สอดคล้องกับทฤษฎี หลักการเรียนรู้หรือสภาพการศึกษาที่รูปแบบนั้นยึดถือ

1.5.8 พัฒนาแนวทางการศึกษา หมายถึง องค์ความรู้จากการนำร่างแนวรูปแบบการศึกษาที่ได้จากการสัมภาษณ์และสัมภาษณ์กลุ่มมาพัฒนาสู่จุดมุ่งหมายเฉพาะที่รูปแบบนั้นกำหนด ซึ่งผู้สอนสามารถ

นำไปใช้เป็นรูปแบบหรือแบบอย่างในการจัดและดำเนินการเรียนการสอนอื่น ๆ ที่มีจุดมุ่งหมายเฉพาะ เช่นเดียวกันได้

1.5.9 นำเสนอแนวทางการศึกษา หมายถึง องค์กรความรู้จากการนำผลจากการวิเคราะห์สังเคราะห์รูปแบบการศึกษาคัมภีร์ไปพัฒนาตามวิธีการสอนแบบต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ เช่น แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าวก้า และร่าเริง เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ซึ่งแต่ละองค์ประกอบและขั้นตอนการดำเนินการที่มีลักษณะเด่นเป็นเอกลักษณ์นำไปสู่วัตถุประสงค์ของการเรียนนั้น ๆ

1.6 ประโยชน์ที่ได้รับ

1.6.1 ได้แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมาวตารในการเรียนรู้ตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เนื่องด้วยคัมภีร์

1.6.2 ได้แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอนของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรม

1.6.3 ได้แนวทางการบูรณาการรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมาวตาร แห่งการเรียนรู้ในการพัฒนาบุคคล สังคม และประเทศชาติ

1.6.4 ได้นำผลของการศึกษาวิจัยนี้เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมาวตาร ในสถานศึกษาทุกระดับ

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทำวิจัย เรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทารครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้รวบรวมคัมภีร์ปฐมภูมิ แนวคิดทฤษฎีรวมทั้งเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อมาใช้ในการกำหนดกรอบและแนวคิดทางการศึกษาประกอบการวิจัยโดยมีหัวข้อสำคัญ ดังนี้

2.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาคัมภีร์

2.1.1 ความหมายของคัมภีร์

2.1.2 คุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก

2.1.3 ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย

2.1.4 รูปแบบการวิจัยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

2.1.5 ความหมายและความเป็นมาของคัมภีร์อภิธัมมวาทาร

2.1.6 สาระสำคัญของพระคัมภีร์อภิธัมมวาทารแต่ละปริเฉท

2.1.7 วิธีการศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร

2.2 การศึกษาคัมภีร์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

โดยที่แต่ละหัวข้อการศึกษาค้นคว้า มีสาระสำคัญ ดังนี้

2.1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาคัมภีร์

2.1.1 ความหมายของคัมภีร์

คัมภีร์ หมายถึง คัมภีร์ทางศาสนา คือข้อความที่บรรจุกำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันไว้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยมเรียกว่า พระธรรมวินัย ก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของแต่ละศาสนา

ในเทวนิยม พระคัมภีร์นอกจากจะเป็นภาษาชนะรองรับพระวจนะของพระเจ้าแล้วยังเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ และเผ่าพันธุ์ของพระเจ้าไว้อย่างไม่ขาดตอน เช่น พระคัมภีร์ไบเบิลภาคแรก ว่าด้วยประวัติศาสตร์ของชาวโลกและมนุษยชาติในยุคต่อ ๆ มา เริ่มตั้งแต่พระเจ้าสร้างโลก สร้างมนุษย์คู่แรก คือ อาดัมกับอีวา พระเวทก็ถือว่าเป็นวรรณกรรมชุดแรกของโลกที่สืบทอดกันมาไม่ขาดตอนเป็นเวลาหลายพันปี

ส่วนในอเทวนิยมโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาคัมภีร์ต่างไปจากคัมภีร์ในศาสนาเทวนิยม กล่าวคือ พระไตรปิฎก เป็นภาษาชนะรองรับพุทธวจนะที่ว่าด้วยธรรมชาติของโลกและชีวิตล้วน ๆ โดยอธิบายสภาวะธรรมชาติและการทำงานของมนุษย์ เช่น เรื่องอริยสัจ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท สังสารวัฏ เป็นต้น ไม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือการเมืองของชนชาติใดโดยเฉพาะ¹

¹ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาติ**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550, หน้า 149 – 164.

2.1.1.1 คัมภีร์พุทธศาสนา

หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ในยุคก่อนจะบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้วิธีท่องจำ (มุขปาฐะ) โดยใช้วิธีการแบ่งให้สงฆ์หลาย ๆ กลุ่มรับผิดชอบท่องจำในแต่ละเล่ม เป็นเครื่องมือช่วยในการรักษาความถูกต้องของหลักคำสอน จวบจนได้ถือกำเนิดอักษรเขียนที่เลียนแบบเสียงเกิดขึ้นมาซึ่งสามารถรักษาความถูกต้องของคำสอนเอาไว้

ตู้และหีบบรรจุคัมภีร์ต่าง ๆ

ได้แทนอักษรภาพแบบเก่าที่รักษาความถูกต้องไม่ได้ จึงได้มีการบันทึกพระธรรมและพระวินัยเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นภาษาบาลี รักษาไว้ในคัมภีร์เรียกว่า "พระไตรปิฎก" ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็น 3 หมวดหลัก ได้แก่

1. พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของ ภิกษุ ภิกษุณี
2. พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมทั่วไป และเรื่องราวต่าง ๆ
3. พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะที่เป็นปรมาัตถ์ธรรม หรือธรรมะที่แสดงถึงสภาวะล้วน ๆ ไม่มีการสมมติ²

2.1.1.2 คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ของพระพุทธศาสนา คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก พระไตรปิฎก แปลว่า ปิฎกสาม ปิฎก แปลตามศัพท์ว่ากระดาษหรือตะกร้า อันเป็นภาชนะสำหรับใส่รวมของต่าง ๆ เข้าไว้ นำมาใช้ในความหมายว่าเป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่จัดเป็นหมวดหมู่แล้วโดยในนี้ไตรปิฎกจึงแปลว่าคัมภีร์ที่บรรจุ

² พระอมรมณี (จับ จิตตโม), *นำเที่ยวในพระไตรปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2556), หน้า 3-8.

พุทธพจน์ 3 ชุดหรือประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด กล่าวคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก³

2.1.1.3 พระไตรปิฎก

เป็นคัมภีร์หรือตำราทางพระพุทธศาสนา ซึ่งรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไว้เป็นหมวดหมู่ แบ่งออกเป็น 3 ปิฎก ด้วยกันคือ

1. พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของ ภิกษุและภิกษุณี
2. พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาโดยทั่วไป มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ
3. พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะล้วน ไม่มีประวัติ และท้องเรื่องประกอบ⁴

2.1.1.4 หมวดหมู่พระไตรปิฎก

ก. พระวินัยปิฎก มีอยู่ 5 หมวด คือ

1. มหาวิภังค์ ว่าด้วยข้อห้าม หรือวินัยที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ของพระภิกษุเป็นศีลของภิกษุที่มาในปาติโมกข์
2. ภิกษุณีวิภังค์ ว่าด้วยข้อห้าม หรือวินัย ของพระภิกษุณี
3. มหาวัคค์ ว่าด้วยพุทธประวัติตอนแรก และพิธีกรรมทางพระวินัย แบ่งออกเป็นชั้นธกะ 10 หมวด
4. จุลลวัคค์ ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัย ความเป็นมาของพระภิกษุณีและประวัติการทำสังคายนา แบ่งออกเป็นชั้นธกะ 12 หมวด
5. บริวาร ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย เป็นการย่อหัวข้อสรุปเนื้อความ วินิจฉัยปัญหาใน 4 เรื่องข้างต้น⁵

³ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

⁴ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

⁵ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

ข. พระสุตตันตปิฎก มีอยู่ 5 หมวด คือ

1. ทีฆนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดยาว มี 34 สูตร
2. มัชฌิมนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดกลาง ไม่ยาวและไม่สั้นเกินไปมี 152 สูตร
3. สังยุตตนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา ที่ประมวลธรรมะไว้เป็นพวก ๆ เรียกว่าสังยุต เช่น กัสสปสังยุต ว่าด้วยเรื่องของพระมหากัสสป โกศลสังยุต ว่าด้วยเรื่องในแคว้นโกศล มัคคสังยุต ว่าด้วยเรื่องมรรคคือข้อปฏิบัติ เป็นต้น มี 7,762 สูตร
4. อังคุตตรนิกาย ว่าพระพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาเป็นข้อ ๆ ตามลำดับจำนวน เช่น ธรรมะหมวด 1 ธรรมะหมวด 2 ธรรมะหมวด 10 แต่ละข้อก็มีจำนวนธรรมะ 1, 2, 10 ตามหมวดนั้น มี 9,557 สูตร
5. ขุททกนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ด รวมทั้งภาชิตของพระสาวก ประวัติต่าง ๆ และชาดก รวบรวมหัวข้อธรรมที่ไม่จัดเข้าใน 4 หมวดข้างต้น แบ่งเป็นหัวข้อใหญ่มี 15 เรื่อง

ค. พระอภิธรรมปิฎก แบ่งออกเป็น 7 เรื่อง คือ

1. อัมมสังคณี ว่าด้วยธรรมะ รวมเป็นหมวดเป็นกลุ่ม
2. วิภังค์ ว่าด้วยธรรมะแยกเป็นข้อ ๆ
3. ธาตุกถา ว่าด้วยธรรมะจัดระเบียบความสำคัญโดยถือธาตุเป็นหลัก
4. ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ 6 ชนิด และแสดงรายละเอียดเฉพาะบัญญัติอันเกี่ยวกับบุคคล
5. กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบในหลักธรรม จำนวนหนึ่งประมาณ 219 หัวข้อเพื่อถือเป็นหลักในการตัดสินพระธรรม
6. ยมก ว่าด้วยธรรมะที่รวมเป็นคู่ ๆ
7. ปัญ्ञาน ว่าด้วยปัจจัย คือสิ่งที่เกื้อกูลสนับสนุน 24 อย่าง⁶

⁶ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

2.1.1.5 ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

1. พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ร้อยกรองพระธรรมวินัย สมัยเมื่อนิครนถ์นาฏบุตร เจ้าลัทธิสำคัญคนหนึ่งสิ้นชีพ พวกสาวกเกิดแตกกัน พระจุนทเถระเกรงจะเกิดเหตุการณ์เช่นนั้น ในพระพุทธศาสนา จึงพร้อมกับพระอานนท์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงตรัสบอกพระจุนทให้รวบรวมธรรมภาสิตของพระองค์และทำสังคายนา คือจัดระเบียบทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งมั่นต่อไป

2. พระสารีบุตรแนะนำให้ร้อยกรองพระธรรมวินัย ในห้วงเวลาเดียวกันนั้น คำวันหนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมจบแล้ว ได้มอบหมายให้พระสารีบุตรแสดงธรรมต่อ พระสารีบุตรได้แนะนำให้รวบรวม ร้อยกรองพระธรรมวินัย โดยจัดหมวดหมู่ธรรมะเป็นข้อ ๆ ตั้งแต่ข้อ 1 ถึงข้อ 10 ว่ามีธรรมะใดบ้างอยู่ในหมวดนั้น ๆ พระผู้มีพระภาคทรงรับรองว่าเป็นเรื่องที่ต้อง เห็นว่าบรรดาพระภิกษุทั้งหลายยังใคร่จะฟังธรรมต่อไปอีก พระองค์จึงได้มอบหมายให้พระสารีบุตร แสดงธรรมแทน พระสารีบุตรได้แนะนำให้รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัย โดยจัดหมวดหมู่ธรรมะเป็นข้อ ๆ ตั้งแต่ข้อ 1 ถึงข้อ 10 ว่ามีธรรมะใดบ้างอยู่หมวด 1 หมวด 2 จนถึงหมวด 10 ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงรับรองว่าเป็นเรื่องที่ต้อง

3. พระมหากัสสปะ เป็นผู้ริเริ่มให้มีการสังคายนา จัดระเบียบพระพุทธรวณะให้เป็นหมวดหมู่

4. พระอานนท์ เป็นผู้ที่ทรงจำพระพุทธรวณะไว้ได้มาก เป็นพุทธอุปัฏฐาก ได้ขอพร หรือขอรับเงื่อนไขจากพระพุทธเจ้า 8 ประการ ในเงื่อนไขประการที่ 7 และประการที่ 8 มีส่วนช่วยในการสังคายนาพระธรรมวินัยมาก กล่าวคือ ประการที่ 7 ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใดขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น ประการที่ 8 ถ้าพระองค์แสดงข้อความอันใด ในที่ลับหลังข้าพระองค์ ครั้นเสด็จมาแล้ว จักตรัสบอกข้อความอันนั้น แก่ข้าพระองค์ ทั้งนี้โดยเฉพาะประการที่ 8 อันเป็นข้อสุดท้ายมีเหตุผลว่า ถ้ามีใครถามท่านในที่ลับหลัง พระพุทธเจ้าว่า คาถานี้ สูตรนี้ ชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคแสดงที่ไหน ถ้าพระอานนท์ตอบไม่ได้ ก็จะมีผู้กล่าวว่า พระอานนท์ตามเสด็จพระศาสดาไปดูเงาตามตัว แม้เพียงเรื่องเท่านั้นก็ไม่รู้ ดังนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระอานนท์จึงได้รับหน้าที่ที่ตอบคำถามเกี่ยวกับพระ

ธรรม ในคราวสังคายนาครั้งแรก หลังพุทธปรินิพพาน 3 เดือนในสมัยที่ยังไม่มีการจดจารึกเรื่องราวไว้ เป็นตัวอักษรอย่างกว้างขวางเช่นในปัจจุบัน มนุษย์จึงต้องอาศัยความจำเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการบันทึกเรื่องราวนั้น ๆ ไว้ แล้วบอกเล่าต่อ ๆ กันมา ความทรงจำและบอกต่อ ๆ กันมาด้วยปากนี้ เรียกว่า มุขปาฐะ

5. พระอุบาลี เป็นผู้ที่สนใจและจดจำพระธรรมพระวินัยได้เป็นพิเศษ มีความเชี่ยวชาญในพระวินัย ในการทำสังคายนาครั้งแรก พระอุบาลีได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตอบคำถามเกี่ยวกับ พระวินัยปิฎก

6. พระโสณกุฎิกัณณะ เป็นผู้ที่ทรงจำได้ดีมาก เคยท่องจำบางส่วนของ พระสุตตันตปิฎก เฉพาะพระพัสตร์ของพระพุทธเจ้า ได้รับสรรเสริญว่าทรงจำได้ดีมากรวมทั้งท่วงทำนองในการกล่าว ว่าไพเราะ สละสลวย แสดงให้เห็นถึง การท่องจำพระธรรมวินัย ได้มีมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้า⁷

นอกจากนี้ยังมียังมีตำราพุทธศาสนาที่แสดงคำสอนเป็นลำดับ ได้แก่

1. อรรถกถา เป็นตำราอธิบายพระไตรปิฎกซึ่งแต่งโดยอาจารย์ ในกาลต่อมา ที่เรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ เป็นเนื้อความสอนชั้นที่ 2 รองจากพระไตรปิฎก

2. มุลฎีกา,ฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความอรรถกถา ซึ่งแต่งโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระฎีกาจารย์ ถือเป็นตำราชั้นที่ 3

3. อนุฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความฎีกา หรือเรื่องเกร็ดย่อยเบ็ดเตล็ด ซึ่งเขียนโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระอนุฎีกาจารย์ เป็นตำราชั้นที่ 4⁸

นอกจากนี้ยังมีเพิ่มเข้าอีก 5 คัมภีร์ คือ

1. มธู ได้แก่ คัมภีร์ปรับปรุงใหม่ให้มีรสหวานปานน้ำผึ้ง
2. กนิษฐคันถะ ได้แก่ คัมภีร์นี้วก้อย ซึ่งเป็นฎีกาอรรถกถานี้วก้อย
3. คณฐิติ ได้แก่ คัมภีร์ชี้แจงหรือปมสำคัญ

⁷ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

⁸ ชุ.จரிய.อ. (ไทย), หน้า บทนำ.

4. คันถันตระ ได้แก่ คัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก
5. โยชนา ได้แก่ คัมภีร์แสดงการสร้างประโยคและแปลความหมายของภาษาบาลี⁹

สรุปได้ว่า ความหมายของคัมภีร์ หมายถึง คัมภีร์ทางศาสนา มีพระไตรปิฎก เป็นต้นคือ ข้อความที่บรรจุคำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันไว้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยมเรียกว่า พระธรรมวินัยก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของแต่ละศาสนา

2.1.2 คุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์อันเป็นสังฆธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด นอกจากนี้ พระไตรปิฎก ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงวัฏสายุกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้น และดำรงอยู่สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนานเพียงใด

ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่พุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าทั้งที่เป็นบรรพชิตและ คฤหัสถ์ควรจะได้ช่วยกันเชิดชู ทะนุบำรุง และหมั่นศึกษาพระปริยัติสัทธรรม (ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ภายหลังพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เหล่าพระอรหันต์ทั้งหลายซึ่งมีพระมหากัสสปะ เป็นต้น ได้ประชุมสงฆ์เพื่อรวบรวมคำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นหมวดหมู่เรียกว่า การสังคายนาเป็นเหตุ ให้เกิดคัมภีร์พระพุทธศาสนาในการสังคายนาพระธรรมวินัยในครั้งต่อ ๆ มา ก็คือพระไตรปิฎก แปลว่า คัมภีร์ที่บรรจุพระพุทธพจน์ และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา 3 ชุด หรือประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวม พระธรรมวินัย 3 หมวด กล่าวคือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก¹⁰

⁹ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

พระอรรถกถาจารย์ผู้ทราบพุทธาธิบาย ทั้งโดยอรรถและพยัญชนะแห่งพระพุทธวจนะ เพราะการศึกษาจำต้องสืบต่อกันมาตามลำดับ ต้องมีฉันทะอุตสาหะอย่างสูงมาก ได้อรรถาธิบายพระพุทธรวจนะในพระไตรปิฎกส่วนที่ยากแก่การเข้าใจ ให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้ศึกษาและปฏิบัติ ความสำคัญแห่ง คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจึงมีลดหลั่นกันลงมา คือ

1. พระสูตร คือพระพุทธรวจนะที่เรียกว่า พระไตรปิฎก ทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก
2. สุตตานุโลม คือคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์รจนาขึ้น อธิบายข้อความที่ยากในพระไตรปิฎก
3. อจารียวาท วาทะของอาจารย์ต่าง ๆ ตั้งแต่ชั้นฎีกา อนุฎีกา และบูรพาจารย์ในรุ่นหลัง
4. อัถโนมติ ความคิดเห็นของผู้พูด ผู้แสดงธรรมในพระพุทธศาสนา กาลต่อมามีการอธิบายธรรมประเภทอจารียวาท คือถือตามที่อาจารย์ของตนสอนไว้กับอัถโนมติ ว่าไปตามมติของตนกันมากขึ้น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เป็นหลักสำคัญ คือ พระไตรปิฎกและอรรถกถามีไม่แพร่หลาย อรรถกถาส່วนมากยังคงเป็นภาษาบาลี คนมีฉันทะในภาษาบาลีน้อยลง สำนวนภาษาบาลีที่แปลออกมาแล้วยากต่อการทำความเข้าใจของคนที่ไม่ได้ศึกษามาก่อน ขาดกัลยาณมิตรที่เป็นสัตบุรุษในพระพุทธศาสนาเป็นต้น อีกทั้งการอธิบายธรรมที่เป็นผลจากการตรัสรู้ของพระ อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้นเป็นอันตรายมาก เพราะโอกาสที่จะเข้าใจผิด พุคผิด ปฏิบัติผิด มีได้ง่าย

พระไตรปิฎก เป็นเหมือนรัฐธรรมนูญ ที่กฎหมายอื่นใดทั่วไปจะขัดแย้งกับกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ได้ฉันทใด การอธิบายธรรมขัดแย้งกับพระไตรปิฎก พุทธศาสนิกชนที่ดีย่อมถือว่าทำไม่ได้เช่นกันฉันทนั้น และเมื่อพระพุทธรวจนะอันปรากฏในพระไตรปิฎกแพร่หลายออกมานั้น จึงเกิดมีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาขึ้นในรูปภาษาไทย เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนา ตรงตามหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและที่พระอรรถกถาจารย์ อธิบายไว้ และเพื่อให้เกิดทิวีสามัญญตา ความเสมอกันในด้านทิวีและสี่สามัญญตา ความเสมอกันในด้านศีลของชาวพุทธทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ คัมภีร์อรรถกถา คือหนังสือคู่มือการศึกษาพระไตรปิฎกที่โบราณาจารย์ตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา ได้รจนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของคำศัพท์ที่เข้าใจยาก และความหมายของวลีประโยค หรือข้อความที่มีนัยสลับซับซ้อน อาจทำให้เข้าใจผิดและแปลความหมายผิดไปจากพระพุทธประสงค์ในบริบทนั้น ๆ ได้

คัมภีร์อรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่รวมคำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ท่านโบราณจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ โดยการยกเอาศัพท์บ้าง วลีบ้าง ประโยคบ้าง ในพระไตรปิฎกที่เห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติม หรือที่เนื้อความยังไม่กระจ่างชัด มาตั้งเป็นหัวข้อหรือบทตั้ง แล้วอธิบายขยายความเท่าที่เห็นว่าควรอธิบาย หรือเพิ่มเติม เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศัพท์ วลี หรือประโยคนั้นให้ชัดเจนขึ้น เพื่อผู้ศึกษาพระไตรปิฎกในส่วนนั้นจะได้เข้าใจ¹¹

หรือได้รู้เรื่องราวประกอบละเอียดพิสดารขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจธรรมะ เรื่องราวเหตุการณ์อันเป็นที่มาหรือเกี่ยวข้องกับธรรมะข้อนั้นในพระไตรปิฎกได้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น ฉะนั้น คัมภีร์อรรถกถา หรือเรียกสั้นๆ ว่า อรรถกถา จึงมีประโยชน์ต่อการอ่าน หรือการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นอย่างมาก เพราะช่วยไขความในส่วนที่เป็นปัญหา และช่วยเพิ่มเติมเรื่องราวเนื้อหาบางเรื่องบางตอนที่อาจจะไม่ได้บันทึกไว้ใน พระไตรปิฎกให้สมบูรณ์ขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน คัมภีร์อรรถกถาก็มิได้มีเฉพาะคำอธิบายศัพท์ วลี หรือ ประโยคต่าง ๆ พระไตรปิฎกเท่านั้น แต่ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายยังได้แสดงทรรศนะทางธรรมและอื่น ๆ ของท่านมากบ้างน้อยบ้างไว้ในคัมภีร์นั้น ๆ ด้วย ดังนั้น คัมภีร์อรรถกถาจึงเป็นแหล่งความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญรองลงมาจากพระไตรปิฎก และใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงกันอย่างแพร่หลายในการศึกษาพระพุทธศาสนาเช่น ในอรรถกถาชาดก ชาดกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาดก ได้แก่ พุทธพจน์ และคำโต้ตอบกันก็เป็นพุทธพจน์ ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาดก 4 ชาดกในพระไตรปิฎกจำต้องอาศัยอรรถกถาเพื่ออธิบายเนื้อเรื่องของชาดกให้สมบูรณ์มีรายละเอียดและเพิ่มสุนทรียะในการอ่านเพื่อทำความเข้าใจในหลักธรรมที่สอดแทรกมากับเรื่องได้มากขึ้นในหมู่พุทธศาสนิกชน อรรถกถาดังกล่าวข้างต้นนี้ เรียกว่า อรรถกถาชาดก เชื่อกันว่าเป็น ผลงานของ พระพุทธโฆษาจารย์ที่แต่งตามคำอาราธนาของพระอัทธทัสสี พระพุทธมิตตะและพระพุทธปิยะ

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 110.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 2 อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความพ้นเพื่อนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 2 อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่พัวพัน ไม่เลือนหายแห่งพระสัทธรรม 2 อย่าง เป็นไฉน¹²

บทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดี 1 อรรถที่นำมาดี 1 แม้เนื้อความแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดีแล้วก็ย่อมเป็นอันนำมาดี ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 2 อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่พัวพัน ไม่เลือนหายแห่งสัทธรรม” และพระสูตรที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่คัดค้านอรรถและธรรมโดยสูตรซึ่งตนเรียนไว้ไม่ดี ด้วยพยัญชนะปฏิรูปนั้น ชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อมิใช่ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากเพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุนั้นยังจะประสบบาปเป็นอันมาก และทั้งชื่อว่า ทำสัทธรรมนี้ให้อันตรธานไปอีกด้วย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่อนุโลมอรรถและธรรมโดยสูตรซึ่งตนเรียนได้ดีด้วยพยัญชนะปฏิรูปนั้นชื่อว่า ปฏิบัติแล้ว เพื่อประโยชน์ของชนมาก เพื่อความสุขของชนมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุพวกนั้นประสบบุญเป็นอันมาก ทั้งชื่อว่า ดำรงสัทธรรมนี้ไว้อีกด้วย

พระพุทธทวณะว่าโดยสภาพแห่งธรรมแล้ว เป็นธรรมที่ลึกซึ่งรู้ได้ยาก ดังปรากฏพุทธดำรัสว่า อธิโคโต โข มายายั ธมโม คมภีโร ทุททโส ทุรานุโพโธ สนโต ปณีโต อตถกาวจโร นิปุณฺโณ ปณฺชิตเวทนีโย ธรรม ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ่ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึง จะรู้ได้¹³

พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธาธิบายทั้งโดยอรรถและพยัญชนะแห่งพระพุทธทวณะ ได้ อรรถาธิบายพระพุทธทวณะที่เป็นบาลีพระไตรปิฎกส่วนที่ยากต่อการเข้าใจให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น สำหรับผู้ศึกษา จึงเกิดลำดับคัมภีร์อธิบายลดหลั่นกันลงมาตามลำดับชั้น จัดเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ทีปนี ปกรณ์วิเสส และ คัมภีร์สัททาวีเสส

¹² พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก, พุทธจักร ปีที่ 46 ฉบับที่ 9 (กันยายน 2535), หน้า 7 – 8.

¹³ อจ.ทก. (ไทย) 20/92/292.

ดังนั้น ด้วยความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นในการศึกษาประมวลองค์ความรู้คัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎก และเลือกบทเนื้อหาในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์อรรถกถา เพื่อกำหนดเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาวิเคราะห์หาความสำคัญมากำหนดเป็นประเด็นปัญหา โดยอาศัยสาระสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการวิเคราะห์ อันจะเป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนาการศึกษาที่เกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาของผู้ศึกษาต่อไป

สรุปได้ว่า คุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง คัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธานุญาตอันเป็นสังฆธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด นอกจากนี้ พระไตรปิฎก ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงวิสัยกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้น และดำรงอยู่สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน

2.1.3 ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย

คัมภีร์พุทธศาสนาในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รจนาด้วยภาษาบาลีขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ มีข้อมูลที่น่าศึกษา ดังนี้

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 300-1300

ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา และคัมภีร์ต่าง ๆ ระบุว่า พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิเมื่อครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อช่วงพุทธศตวรรษที่ 300 ทรงอาราธนาให้พระโสณะและพระอุตตระ เป็นพระธรรมทูตเดินทางมาประกาศพระศาสนายังแผ่นดินแห่งนี้ ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับสถานที่ตั้งอันแท้จริงของสุวรรณภูมิ แต่โดยสรุปแล้วภูมิภาคดังกล่าวควรมีอาณาบริเวณครอบคลุมตั้งแต่ชายฝั่งอ่าวมะตะมะจนถึงอ่าวไทย อันเป็นอาณาเขตของอารยธรรมทวารวดี หรือภาคกลางของไทยในปัจจุบัน

คัมภีร์สมันต์ปาสาทิกา หรือ สมันตปาสาทิกา คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายขยายความพระวินัยปิฎก รจนาโดยพระพุทธโฆษะ เมื่อ พ.ศ. 1,000 มีเนื้อความระบุไว้ว่า

สุวณณภูมิ คนตวาน โสณุตตรา มหิตธิกา
 ปิสาเจ นิทรมิตวาน พรหมชาล อเทสิสนุติ ฯ
 พระโสณะ และพระอุตตระ ผู้มีฤทธิ์มาก ไปสู่สุวรรณภูมิ
 ปราบปราม พวกปีศาจแล้ว ได้แสดงพรหมชาลสูตร

ตามคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อธิบายเพิ่มเติมว่า พระโสณะและพระอุตตระได้แสดงอภินิหารีย์ปราบนางผีเสื้อน้ำและทรงแสดงธรรมพรหมชาลสูตร (สูตรว่าด้วยข่ายอันประเสริฐ ประกอบด้วยศีลน้อย ศีลกลาง และศีลใหญ่) นั่นคือการประพุดิตนอยู่ในสรวงและศีล มีคนทั้งหลายในสุวรรณภูมิประเทศนี้ได้บรรลุธรรมประมาณ 60,000 คน กุลบุตรออกบวชประมาณ 3,500 คน¹⁴

เนื้อความจากสมันตปาสาทิกาแสดงให้เห็นว่า ในชั้นแรก หรือช่วงพุทธศตวรรษที่ 300 นั้น คัมภีร์พุทธศาสนาเข้าถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ ในรูปของการถ่ายทอดเชิงมุขปาฐะ ซึ่งเป็นลักษณะของการสืบทอดพระธรรมวินัยในยุคแรก ตราบจนกระทั่งการสังคายนาครั้งที่ 5 จึงมีการจารึกพระธรรมวินัยในเอกสาร คือใบลาน นับแต่นั้นมา

แผ่นดินสุวรรณภูมิในช่วงพุทธศตวรรษที่ 300-1800 แบ่งแยกออกเป็นแคว้นแคว้นต่าง ๆ มากมาย นอกจากนี้ ชนในดินแดนสุวรรณภูมิยังนับถือพุทธศาสนาต่างนิกายกัน ทั้งสายอาจารย์วาทและสายเถรวาท ดังนั้นคัมภีร์พุทธศาสนาที่แพร่หลายในดินแดนนี้จึงมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่หลงเหลือถึงปัจจุบันเกี่ยวกับพุทธศาสนาในยุคนี้มีอยู่กระท่อนกระแท่น

กระนั้นก็ตาม สันนิษฐานจากความรู้เรื่องทางพุทธศาสนาของอาณาจักรสุธรรมวดี หรือ สะเทิม (Thaton Kingdom) ของชาวมอญทางตอนล่างของพม่า ซึ่งเป็นชนชาติเดียวกับผู้สถาปนาอาณาจักร

¹⁴ อรรถกถาพระวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกาแปล มหาวีถังควรรณนา ภาค 1 หน้า 112 – 114.

ทวาราวดี และอาณาจักรทริภุญไชย ในภาคกลางของไทย ทำให้พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทรุ่งเรืองมากในทางตอนกลางและตอนเหนือของไทย¹⁵

ทั้งนี้ คาดว่า คงมีการศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาในระดับหนึ่ง แต่อาจไม่แพร่หลายนัก เนื่องจากคัมภีร์ทางศาสนาเป็นสมบัติของหลวง และมักไม่มอบให้แต่ละรัฐโดยง่าย ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระเจ้ามनुหะ แห่งอาณาจักรอาณาจักรสะเทิม ทรงไม่ยินยอมมอบพระไตรปิฎกฉบับจำลองให้กับพระเจ้าอโนรธามังช่อ แห่งอาณาจักรพุกามตามคำร้องขอ จนนำไปสู่สงคราม และการสิ้นสุดของอาณาจักรอาณาจักรสะเทิมด้วยน้ำมืออาณาจักรพุกามในปี พ.ศ. 514¹⁶

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 1300-1800

หลักฐานการเผยแผ่คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในแผ่นดินไทยเริ่มมีความชัดเจนอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ดังปรากฏว่า พระนางจามเทวีเดินทางมาจากละโว้เมื่อปี พ.ศ. 1205 มาครองเมืองทริภุญไชย พระนางได้นำพระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกจำนวน 500 รูปติดตามมาด้วย จนทำให้พุทธศาสนาแบบเถรวาทเผยแผ่ในอาณาจักรนี้¹⁷

นอกจากนี้ ในตำนานจามเทวีวงศ์บันทึกไว้ว่า เมื่อพระนางจามเทวีทรงครองราชสมบัติแล้ว ทรงสร้างพระอาราม 5 แห่ง หนึ่งในนั้นคือ อาพัทธาราม ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของเมืองทริภุญไชย สำหรับถวายแด่พระภิกษุที่เดินทางมาจากสิงหลประเทศ หรือประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน จึงคาดว่า ในเวลานั้น น่าจะมีการเผยแผ่พระคัมภีร์จากสิงหลมาถึงตอนเหนือของไทยในปัจจุบันแล้ว¹⁸

¹⁵ Le May, Reginald. (1954). The Culture of South-East Asia. London: Government of India. p. 95.

¹⁶ Htin Aung, Maung. (1967). A History of Burma. New York and London: Cambridge University Press. p.33.

¹⁷ พรรณเพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ), *วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา*, (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 13.

¹⁸ ศรี แนวนรงค์, *ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่*, วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533, หน้า 36.

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13–18 ลงมาแทบไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาหรือรจนาศระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ ทราบแต่เพียงข้อมูลจากศิลาจารึกบางหลัก ที่บันทึกข้อความจากคัมภีร์ภาษาบาลีที่สำคัญบางฉบับ อาทิเช่น จารึกเนินสระบัว พบที่เนินสระบัว ในบริเวณเมืองพระรถ ตำบลโคกปึก อำเภอสรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี เนื้อหาในจารึกระบุมหาศักราช 683 ซึ่งตรงกับ พ.ศ.1304 ปรากฏคาถาพระบาลีสามบทในจารึกเป็นบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยตรงกับ เทลภูคาถาหรือ คาถากระเทน้ำมนต์ ซึ่งแต่งขึ้นที่ลังกา สันนิษฐานว่าราวช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 5 โดยไม่ปรากฏผู้แต่งแต่อย่างใด¹⁹

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 1900–2100

ข้อมูลเกี่ยวกับการเผยแผ่พระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในไทยเริ่มมีความชัดเจนอีกครั้ง หลังพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยเมื่อราว พ.ศ. 1800 พวกราชบัณฑิตไทยซึ่งได้ไปบวช ณ เมืองลังกาคลับมา ตั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมากษัตริย์ในอาณาจักรสุโขทัยทรงเลื่อมใสโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์มาประกาศพระศาสนายังตอนเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การมาถึงของคณะสงฆ์ลังกาในแผ่นดินไทยมิใช่ครั้งแรก เพราะเคยมีการติดต่อกันสมัยหริภุญไชย และทวารวดี แต่การมาครั้งนี้ ถือเป็น การสิ้นสุดของคณะนิกายอื่น ๆ ที่เคยแพร่หลายในดินแดนนี้ ดังจะเห็นได้ว่า พระสงฆ์นิกายในแถบนี้อาจสังวัธยายพระธรรมเป็นภาษาสันสกฤต แต่พวคนิกายลังกาวงศ์สังวัธยายเป็นภาษามคธ จึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้น กว่าจะเป็นเอกภาพได้ต้องใช้เวลาระยะหนึ่ง

ทั้งนี้ จากการใช้ภาษาสันสกฤต ทำให้คาดว่า คณะสงฆ์เดิมในแถบนี้อาจมีทั้งฝ่ายมหายาน และฝ่ายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤต คือนิกายมุลสรวาสตีวาท ดังที่ปรากฏในหลักฐานบันทึกการเดินทางของ พระอึ้งจิง พระเถระชาวจีนที่เดินทางมาพำนักศึกษาภาษาสันสกฤตและพระธรรมในแคว้นแคว้นทางตอนใต้ของไทย (หรือแถบมลายู) ก่อนเดินทางไปศึกษาพระธรรมในประเทศอินเดียเมื่อศตวรรษที่ 6

¹⁹ Norman, K.R. (1983). Pāli Literature: Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of All the Hīnayāna Schools of Buddhism. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1983, p. 156.

ขณะเดียวกัน ในภาคเหนือของไทย หลังจากที่พญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา ทรงผนวกอาณาจักรหริภุญชัยในปี พ.ศ. 1839 ได้ทรงรับพุทธศาสนาเถรวาทเข้าไว้ในเวลาเดียวกัน ต่อจากนั้นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเฟื่องฟูอย่างยิ่งในดินแดนล้านนา โดยได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นพญากือนา ที่ทรงนิมนต์พระสุมนเถระจากสุโขทัยมาประกาศพระศาสนาในล้านนา เมื่อ พ.ศ. 1912 ต่อมาในสมัยพญาสามฝั่งแกน พระสงฆ์ชาวล้านนาหลายรูปได้เดินทางไปศึกษาที่ลังกา ในราว พ.ศ. 1967 และได้นิมนต์พระเถระชาวลังกามาส่งเสริมนิกายเถรวาทสายลังกาวงศ์จนรุ่งเรือง²⁰

การเผยแพร่พระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในล้านนา และในไทยถึงจุดเฟื่องฟูที่สุดในรัชสมัยของพญาติโลกราช โดยใน พ.ศ. 2020 ได้ทรงจัดสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลก ณ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด ประกอบกับช่วงเวลานั้นมีพระเถระที่เชี่ยวชาญวรรณคดีทางศาสนามากมาย อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน แม้จนถึงรัชสมัยพญาแก้ว หรือพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2039 - 2069) การเผยแพร่พระศาสนาผ่านการรจนาคัมภีร์ยังรุ่งเรืองยิ่งนัก มีพระเถระมากมายที่รจนาคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ไม่เพียงยังใช้กันในระดับเปรียญธรรมทุกวันนี้เท่านั้น แต่ยังได้รับการยอมรับในวงการภาษาบาลีทั่วโลกอีกด้วย²¹

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 2100-ปัจจุบัน

อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าใน พ.ศ. 2101 แต่การรจนาคัมภีร์ยังคงมีต่อไปตราจนกระทั่งหลังพุทธศตวรรษที่ 2200 ลงมา เกิดความไม่สงบในล้านนาบ่อยครั้ง จนทำให้ขาดผู้อุปถัมภ์พระศาสนา และขาดพระเถระผู้ทรงภูมิ ทำการรจนาคัมภีร์ภาษาบาลีขาดช่วง แต่ยังคงมีการแต่งวรรณคดีทางพุทธศาสนาเรื่อยมาในภาษาท้องถิ่น อีกทั้งล้านนายังได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากพม่าที่มีความนิยมรจนาคัมภีร์อยู่แล้ว ทำให้ศาสนาพุทธมิได้ซบเซา เพียงแต่ขาดผู้มีความรู้ที่จะรจนา หรือประพันธ์วรรณกรรมภาษาบาลี

²⁰ พรรณเพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ), *วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา*, (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 13.

²¹ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

ทางภาคกลางของไทยอาณาจักรสุโขทัยมีการรจนาพระคัมภีร์บาลีไม่มากนัก ปัจจุบันพบเพียงคัมภีร์เดียว คือรัตนพิมพวงศ์ แต่งขึ้นใน จ.ศ. 791 หรือ พ.ศ. 1972 หลังจากนั้นอาณาจักรสุโขทัยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา ซึ่งมีความสนใจเกี่ยวกับพระคัมภีร์ภาษาบาลีน้อยมากเช่นกัน ทำให้พบวรรณคดีประเภทนี้เพียงไม่กี่เรื่อง²²

จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งนับเป็นการรวบรวมวรรณคดีบาลีครั้งสำคัญ และมีการแต่งพระคัมภีร์เพิ่มเติมจำนวนมากโดยพระเถระชาวสยามในครั้งนั้น トラบจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเชี่ยวชาญภาษาบาลี เนื่องจากทรงเคยผนวชเป็นเวลานาน ประกอบกับได้มีการติดต่อกับชาติตะวันตกที่เข้ายึดครองอาณานิคมในอินเดีย ถิ่นกำเนิดของภาษาบาลี ทำให้การศึกษาและการรจนาผลงานทางพุทธศาสนาในภาษาบาลีเฟื่องฟูอีกครั้ง จนถึงปัจจุบัน

มีบทสรุปสำคัญของการเผยแผ่คัมภีร์ทางพุทธศาสนา คือ

ห้วงเวลา	สาระสำคัญ
ช่วงพุทธศตวรรษที่ 1300 - 1800	<ol style="list-style-type: none"> 1. พระนางจามเทวี นำพระสงฆ์ 500 รูป ผู้รู้พระไตรปิฎกมาจากเมืองละโว้ 2. พระนางจามเทวี ทรงสร้างพระอาราม 5 แห่ง 3. ปราบกฏคาถาพระบาลี 3 บท ในจารึกเป็นบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย 4. มีพระคาถากระเทาะน้ำมันแต่งขึ้นที่ลังกา
ช่วงพุทธศตวรรษที่ 1900 - 2100	<ol style="list-style-type: none"> 1. พระภิกษุไทยไปบวช ณ เมืองลังกา กลับมาตั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรมราช 2. กษัตริย์อาณาจักรสุโขทัย โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ศรีลังกาเผยแผ่พระศาสนาตอนเหนือของไทย

²² พระมหาอดิศร ธีรสีโล, ประวัติคัมภีร์บาลี, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 138.

	3. พระสงฆ์นักยาลังกาวงศ์บรรยายธรรมเป็นภาษามคธ
ช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 2100 - ปัจจุบัน	1. เกิดความไม่สงบในอาณาจักรล้านนา ทำให้ชาดผู้อุปถัมภ์ พระพุทธศาสนา 2. อาณาจักรสุโขทัยถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา ซึ่ง รจนาคัมภีร์พระพุทธศาสนาน้อยมาก 3. มีการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด ฟ้าจุฬาโลกมหาราช 4. รัชการที่ 4 มีการศึกษาและรจนาผลงานทางพระพุทธศาสนาเป็น ภาษาบาลี

รายชื่อคัมภีร์ภาษาบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย

1. รัตนพิมพวงศ์ หรือ รตนพิมพวีส รจนาโดยพระพรหมราชปัญญา แห่งวัดภูเขาหลวง เมือง
สุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1972
2. จามเทวีวงศ์ รจนาโดยพระโพธิรังสี เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 1950-2000
3. สิทธิคนิทาน รจนาโดยพระโพธิรังสี เมื่อ พ.ศ. 1954-2000
4. ปัญญาสชาติ รจนาโดยพระภิกษุชาวเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2000-2200
5. ปัทกมโยชน-สัททตถเภทจินดา พระธรรมเสนาบดีเถระ ชาวเชียงใหม่ พ.ศ. 2020-2045
6. สมนตปาสาทิกาอรรถโยชนา พระญาณกิตติเถระ แห่งวัดปรसारาม (วัดสวนขนุน) ชาวเมือง
เชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
7. ภิกขุปาฏิโมกข์คัมภีร์ที่ปณี รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
8. สีมาสังกรวินิจฉัย รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
9. อัญฐสาธินีอรรถโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
10. สัมโมหวิโนทน์อรรถโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043

11. ชาติฤกษ์อัฐโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
12. บุคคลบัญญัติอัฐโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
13. กถาวัตถุอัฐโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
14. ยมกอัฐโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
15. ปุฏฐานอัฐโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
16. อภิธัมมัตถวิภาวิณีอัฐโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ ระหว่าง พ.ศ. 2028- 2043
17. มุลัจฉายนอัฐโยชนา รจนาโดยพระญาณกิตติเถระระหว่าง พ.ศ. 2028-2043
18. สังขยาปกาสก รจนาโดยพระญาณกิตติเถระ พ.ศ. 2058
19. สารัตถสังคหะ รจนาโดยพระนนทอาจารย์ ไม่ทราบปี
20. มจรัตถปกาสินีฎีกามิลินทปัญหา รจนาโดยพระติปิฎกจุฬามายเถระ
21. สัททพินทุภินวฎีกา รจนาโดยพระสัทธัมมกิตติมหาอุสสเทวเถระ แห่งวัดรั่มมะ ชาวเมือง
ลำพูน
22. เวสันตททีปนี รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ แห่งวัดสวนขวัญ (วัดตำหนัก) ชาวเมือง
เชียงใหม่ พ.ศ. 210-610
23. จักกวาฬทีปนี รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ พ.ศ. 2063
24. สังขยาปกาสกฎีกา รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ พ.ศ. 2063
25. มังคลัตถทีปนี รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ พ.ศ. 2067
26. มูลศาสนา รจนาโดยพระพุทฺธพุกาม – พระพุทฺธญาณเจ้า
27. ชินกาลมาลีปกรณ์ รจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ ชาวเชียงราย พ.ศ. 2060-2071
28. มาติกัตถสรูปอภิธรรมสังคณี รจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ
29. วชิรสารัตถสังคหะ รจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ พ.ศ. 2078
30. คันถาภรณ์ฎีกา รจนาโดยพระสุวัณณรังสีเถระ ชาวเชียงใหม่ พ.ศ. 2128

31. ปฐมสมโพธิกถา รจนาโดยพระสุวณฺธรังสีเถระ
32. สุตติมรรคทีปนี รจนาโดยพระอุตตาราม ชาวเชียงใหม่
33. สังขยาปกาสก รจนาโดยพระญาณวิลาส ชาวล้านนา
34. อุปปาตสันติ รจนาโดยพระสีลวังสเถระชาวเชียงใหม่
35. สัทธัมมสังคหะ รจนาโดยพระธรรมกิตติมหาสามีเถระ แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20
36. มุลกัจจายนคัมภีร์ รจนาโดยพระมหาเทพกวี คาดว่า แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23
37. จุลยพุทธกาลวงศ์ รจนาโดยสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม คาดว่าแต่งในสมัยรัชกาลที่ 1
38. มหายพุทธกาลวงศ์ รจนาโดยสมเด็จพระวันรัตน์ ไม่ทราบปี
39. สังคีตยวงศ์ รจนาโดยสมเด็จพระวันรัตน์ เมื่อ พ.ศ. 2332²³
40. โลกเนยยปุปกรณ์ ไม่ทราบผู้รจนา คาดว่า มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19
41. มนุสสวิเนยยะ ไม่ทราบผู้รจนา คาดว่า มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นอย่างต่ำ
42. อมรกฐะพุทธรูปนิทาน รจนาโดยพระอริยวังสะ ราวพุทธศตวรรษที่ 20
43. อัฐฐภาคพุทธรูปนิทาน รจนาโดยพระอริยวังสะ ราวพุทธศตวรรษที่ 20
44. ปัญจพุทธพยากรณ์ ไม่ทราบผู้รจนา²⁴

นอกจากนี้ยังคัมภีร์นอกสารบบ ได้แก่

1. สิวชัยชาตกะ, สิวชัยปัญหา หรือมหาสิวิชัย ไม่ทราบผู้รจนา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างต่ำ
2. โสตัดถกกี (มหา) นิทาน ไม่ทราบผู้รจนา
3. ชาตตัดถกกีนิทาน ไม่ทราบผู้รจนา

²³ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือสถาบันวิจัย, 2550, หน้า 149–164.

²⁴ Hinuber, 1996, P.P. 196–198.

4. มาเลยเถาะวัตถุ ไม่ทราบผู้รจนา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20²⁵

สรุปได้ว่า ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย หมายถึง คัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ปรากฏขึ้นในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รจนาด้วยภาษาบาลีขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ

2.1.4 รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ในการศึกษาวิจัยทั้งสายวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์นั้น เมื่อแบ่งตามประโยชน์ ของการวิจัยแล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1. การวิจัยพื้นฐาน (Basic Research) หรือการวิจัยบริสุทธิ์ (Pure Research) เป็นการวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายในการหาทฤษฎีสูตร และความรู้ใหม่ เพื่อเป็นพื้นฐานในการขยายความรู้ทางวิชาการในการศึกษาเรื่องอื่น ๆ ต่อไป หรือตรวจสอบทฤษฎีเดิม ที่มีอยู่แล้ว

2. การวิจัยประยุกต์ (Applied Research) เป็นการวิจัยที่มุ่งเน้นในการค้นหา ความรู้เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ หรือใช้ในการกำหนดนโยบาย และตัดสินใจ กล่าวคือ เป็นการวิจัยเพื่อมุ่งเน้นในการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติเป็นสำคัญ

สำหรับการวิจัยทางพระพุทธศาสนา หากอาศัยรูปแบบการวิจัยดังกล่าว สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. การศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ (Paper Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าโดย อาศัยแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมถึงคัมภีร์พระพุทธศาสนาของนิกายต่าง ๆ ที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต จีนโบราณ²⁶

²⁵ Hinuber, 1996, P.P. 198 – 200.

²⁶ ภาษาจีนโบราณ (Chinese translations of Buddhist scriptures) และฉบับที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย คือ Taishō-shinshū-daizōkyō 大正新脩大藏經. Tokyo: Daizōshuppansha, 1924-1934. 6 ธรรมธราวารสาร วิชาการทางพระพุทธศาสนา ฉบับที่ 1 ปี 2559.

ภัทรา ได้กำหนดเกณฑ์ในการจำแนกและประเภทของการวิจัยออกเป็นรูปแบบต่าง ๆ ในจำนวนนั้นมี การจำแนกตามประโยชน์ของการวิจัย โดยแบ่งประเภทของการวิจัยออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1. การวิจัยบริสุทธิ์ (Pure Research)
2. การวิจัยประยุกต์ (Applied Research)
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

แต่สำหรับรูปแบบที่ 3 สามารถสังเคราะห์เข้าในรูปแบบที่ 2 ได้จึงกล่าวไว้ในที่นี้เพียง 2 รูปแบบเท่านั้น

สำหรับฉบับภาษาจีนโบราณนี้เป็นฉบับที่แปลมาจากต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤต โดยทั่วไปมักเรียกว่า ฉบับแปลภาษาจีนโบราณ (Chinese translations of Buddhist scriptures) และฉบับที่ได้รับคตินิยมอย่างแพร่หลายคือ Taishō-shinshū-daizōkyō 大正新脩大藏經. Tokyo: Daizōshuppansha, 1924-1934. ปรากฏในธรรมสาร วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ฉบับที่ 1 ปี 2559 เป็นต้น และบันทึกประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้รู้ถึงความจริงที่ซ่อนอยู่ อาทิความหมายที่แท้จริงของหลักธรรมต่าง ๆ หรือเหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่รู้ได้ด้วย การเชื่อมโยงข้อมูลในคัมภีร์เป็นต้น การวิจัยในลักษณะนี้ค่อนข้างไปทางด้านการศึกษาพื้นฐาน หรือการวิจัยบริสุทธิ์ แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาในเชิงคัมภีร์นี้มีความแตกต่างกับการวิจัยพื้นฐานของทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ โดยทั่วไปเพราะเป็นการศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าผ่านการบันทึกที่มีปรากฏในคัมภีร์ที่ยังคงหลงเหลืออยู่เท่านั้น และที่กล่าวว่ามี การค้นพบความรู้ใหม่นั้นไม่ได้หมายความว่า เป็นสิ่งใหม่ที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงเทศน์สอนไว้ แต่หากเป็นการค้นพบสิ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใต้ตัวอักษร และเรียบเรียงออกมาให้แจ่มแจ้งชัดเจนเท่านั้น

2. การศึกษาวิจัยภาคสนาม (Field Research) เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยา โดยศึกษาความสัมพันธ์ของคำสอนหลักปฏิบัติต่าง ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ พฤติกรรมของบุคคลหรือสังคมที่เกี่ยวข้อง และนอกจากการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยาแล้ว ยังมีการศึกษาวิจัยเชิงพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นการวิจัยอีกรูปแบบหนึ่งที่ได้รับคตินิยม โดยนำหลักการศึกษาวิจัยเชิงโบราณคดี (โบราณสถาน โบราณวัตถุ) มาศึกษาหาความสัมพันธ์กับสิ่งที่ปรากฏในคัมภีร์เพื่อค้นหาความหมายที่ปรากฏอยู่ในโบราณสถาน โบราณวัตถุ การวิจัยในลักษณะนี้ค่อนข้างไปทางด้าน การวิจัยประยุกต์

ในการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาโดยนักวิชาการสมัยใหม่ในประเทศไทยนั้น โดยส่วนใหญ่เป็นฉบับที่แปลมาจากต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤต และมีอยู่บ้างบางส่วนที่แปลมาจากต้นฉบับที่เป็นภาษาบาลีของเถรวาท โดยทั่วไปมัก เรียกว่า ฉบับแปลภาษาทิเบต และฉบับที่ได้รับความนิยมมีอยู่ 2 ฉบับ คือ

1) The Tibetan Tripitaka, Taipei Edition. 1991.72 vols. Taipei: SMC Publishing.

2) The Tibetan Tripitaka, Peking Edition kept in the Library of Otani University, Kyoto. 1955-61. 168 vols. Tokyo-Kyoto: Tibetan Tripitaka Research Institute.

คัมภีร์ในขุททกนิกายนั้น นักวิชาการได้กล่าวถึงความเก่าใหม่ของคัมภีร์ในชั้นนี้โดยระบุถึงคัมภีร์ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต ชาดก เถรคาถา เถรีคาถา ว่ามีความเก่าแก่ เมื่อเทียบกับคัมภีร์อื่น ๆ ในขุททกนิกาย แนวโน้มส่วนใหญ่ออกมาเป็นการวิจัยภาคสนาม โดยมุ่งเน้นไปที่การวิจัยเชิงสังคมวิทยา แต่ผลงานการศึกษาคัมภีร์ค่อนข้างมีน้อย และส่วนใหญ่มักอาศัยหลักฐานจาก คัมภีร์บาลีเป็นหลักเท่านั้น มีน้อยมากที่จะใช้หลักฐานจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาในภาษาสันสกฤต จีนโบราณ ทิเบต และภาษาอื่น ๆ ประกอบ

สำหรับการวิจัยเชิงคัมภีร์นั้น สามารถแบ่งออกได้อีก 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1. การวิจัยในแนวตั้ง (Vertical) คือ การวิจัยคัมภีร์ตามลำดับชั้นของการกำเนิด โดยลำดับตั้งแต่ชั้นพระไตรปิฎก ชั้นอรรถกถา ชั้นฎีกา ชั้นอนุฎีกา กล่าวคือ เมื่อคัมภีร์ ชั้นพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงสิ่งที่คนในยุคหลังทำความเข้าใจได้ยาก พระอรรถกถาจารย์จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นมาเพื่ออธิบายคัมภีร์เหล่านี้ เรียกว่า อรรถกถา และโดยนัยเดียวกัน ฎีกา ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นอรรถกถา หรือชั้นพระไตรปิฎก บางครั้งมีความเห็นแย้งกับอรรถกถา อนุฎีกา ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นฎีกา หรือคัมภีร์ชั้นที่สูงกว่า ซึ่งในการวิจัยในแนวตั้งนี้เป็นวิธีที่เราคุ้นเคยและพบเห็นโดยทั่วไป การวิจัยในแนวตั้งนี้ หากจะแบ่งยุคของคัมภีร์ ยังสามารถแบ่งแยกย่อยลงไป ได้อีกรวมทั้งหมด 6 ยุค โดยมีลำดับดังต่อไปนี้

ก. ยุคต้น ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก 4 นิกาย ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และบางคัมภีร์ในขุททกนิกาย เช่น สุตตนิบาต ธรรมบท ชาดก เป็นต้น และพระวินัยปิฎก (เว้นคัมภีร์ปริวาร)

ข. ยุครอยต่อระหว่างยุคต้นกับยุคอภิธรรม ได้แก่ ปฏิสัมภิทามรรค

ค. ยุคอภิธรรม ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก

- ง. ยุครอยต่อระหว่างยุคอภิธรรมกับยุคอรรคกถา ได้แก่ เปฏโปกเทศ เนตติปกรณ์ มลินทปัญหา
 จ. ยุคอรรคกถา ได้แก่ คัมภีร์อรรคกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค
 ฉ. ยุคฎีกา ได้แก่ คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และปรณวิเสส

2. การวิจัยในแนวระนาบ (Horizontal) คือ การวิจัยคัมภีร์โดยยึดถือเอาคัมภีร์ ในระดับชั้นเดียวกัน กล่าวคือเมื่อสิ่งที่เราต้องการศึกษานั้นเกิดความไม่ชัดเจนในคัมภีร์ ที่จารึกไว้ในภาษาหนึ่ง เราอาศัยบริบทแวดล้อมในการศึกษาเทียบเคียงกับคัมภีร์ชั้น เดียวกันที่จารึกไว้ในภาษาอื่น แทนที่จะหาคำตอบจากคัมภีร์ชั้นที่รองลงไปซึ่งการวิจัย ในแนวระนาบนี้อาจกินความกว้างไปถึงการเทียบเคียงกันระหว่างคัมภีร์ของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาด้วย อาทิหากทำการวิจัยในระดับคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก โดยมุ่งเน้นไปที่คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของฝ่ายหินยาน เราจะพบว่ามคัมภีร์ในชั้นนี้อยู่ 2 ฝ่ายใหญ่ ๆ คือ

(1) คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของฝ่ายเถรวาท ที่เรียกว่า นิกาย (Nikaya) และ

(2) คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นในพระพุทธศาสนา นอกเหนือจากเถรวาท ที่เรียกว่า อากม (Āgama) และโดยนัยเดียวกันนี้คัมภีร์พระวินัยปิฎกของเถรวาทก็มี

สำหรับคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะได้รจนาขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์อรรคกถาชั้นเก่าที่ถูกบันทึกด้วยภาษาสิงหลรวมถึงคัมภีร์วิมุตติมรรค เมื่อผลงานเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์ศรีลังกา ฝ่ายมหาวีหารแล้วจากนั้นท่านจึงได้รับมอบหมายให้แปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรคกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี

ดังนั้น นักวิชาการจึงได้จัดคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในชั้นอรรคกถา พระสุตตันตปิฎกนิกายอื่น ๆ เป็นอากม ได้แก่

1. ทิรมอากม (Dīrgha-āgama) 長阿含經 เทียบเคียงได้กับ ทีฆนิกายของเถรวาท

2. มัชฌมอากม (Madhyama-āgama) 中阿含經 เทียบเคียงได้กับ มัชฌมิกาย

3. สังยุตตอากม (Samyukta-āgama) 雜阿含經 (ฉบับแปลอีก การวิจัยเชิงคัมภีร์: กรณศึกษาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) การศึกษาเทียบเคียงกับของนิกายอื่นสืบทอดมาถึงปัจจุบันอีก 5 ฉบับ การศึกษาเปรียบเทียบ คัมภีร์ในชั้นพระไตรปิฎกนี้เนื้อหาที่มิกกล่าวถึงในคัมภีร์พระไตรปิฎกต่างนิกายกัน มีความเป็นไปได้สูงที่เกิดขึ้นก่อนการแตกนิกายทั้ง 2 นั้น และการศึกษาเปรียบเทียบ คัมภีร์ของนิกายต่าง ๆ จำนวนมาก อาจนำไปสู่การค้นพบยืนยันหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคเก่าแก่ที่สุดได้ แม้ว่าการ

วิจัยในแนวระนาบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการวิจัย คัมภีร์ยุคต้น นี้จะ ยึดถือเอาคัมภีร์ในระดับชั้นเดียวกันก็ตาม แต่เนื่องจากคัมภีร์ยุคต้นที่หลงเหลือมาถึง ปัจจุบัน เว้นเสียแต่ของ เถรวาท แล้วมีอยู่จำนวนไม่มากนักจากนี้ยังเป็นฉบับแปล ภาษาจีนโบราณที่ไม่ใช่ต้นฉบับสันสกฤตอีกด้วย ดังนั้น การวิจัยในแนวระนาบนี้จึงสามารถแบ่งลำดับชั้นของ ความเก่าแก่ของคัมภีร์ยุคต้นออกเป็น 3 ระดับ ได้ดังนี้

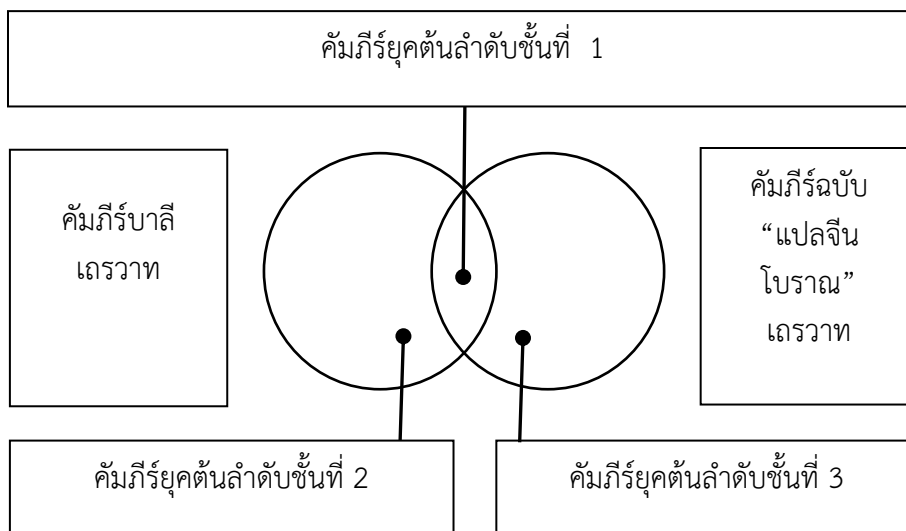
- ลำดับชั้นที่ 1 เนื้อหาที่ปรากฏทั้งใน คัมภีร์บาลี และ ฉบับแปลภาษาจีน โบราณ
- ลำดับชั้นที่ 2 เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะใน คัมภีร์บาลี เท่านั้น
- ลำดับชั้นที่ 3 เนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะใน ฉบับแปลภาษาจีนโบราณ เท่านั้น

สำหรับเนื้อหาที่ปรากฏทั้งใน คัมภีร์บาลี และฉบับแปลภาษาจีนโบราณนั้น ในทางทฤษฎีถือว่ามีความเป็นไปได้สูงที่จะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทั้ง 2 ฝ่าย ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงลำดับชั้นของความเก่าแก่ของคัมภีร์ยุคต้น จึงกล่าวได้ว่าจัดอยู่ในลำดับชั้นที่ 1 สำหรับเนื้อหาที่มีปรากฏเฉพาะใน คัมภีร์บาลี จำนวน 別譯雜阿含經 เทียบเคียงได้กับ สังยุตตนิกาย เอกโกตตรอาคม (Ekottara-āgama) 增壹阿含經 เทียบเคียงได้กับ อังคุตตรนิกาย พระวินัยปิฎกนิกายอื่น 5 ฉบับ ได้แก่

1. มหาสาฆิกวินัย (Mahāsāṃghika Vinaya) 摩訶僧祇律
2. สรวาสติวาทวินัย (Sarvāstivāda Vinaya) 十誦律
3. มหีศาสะกวินัย (Mahīśāsaka Vinaya) 五分律
4. ธรรมคุปตวินัย (Dharmaguptaka Vinaya) 四分律
5. มूलสรวาสติวาทวินัย (Mūlasarvāstivāda Vinaya) 根本說一切有部²⁷

เนื่องจากคัมภีร์บาลีได้ยอมรับว่าเก่าแก่ และเก็บรักษาเนื้อหาที่ดีที่สุด จึงจัดเนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในคัมภีร์บาลีอยู่ในลำดับชั้นที่ 2 และจัดเนื้อหาที่ปรากฏเฉพาะในฉบับแปลภาษาจีนโบราณเป็นลำดับชั้นที่ 3 มีตารางประกอบ ดังนี้

²⁷ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

ตารางภาพที่ 2: คัมภีร์บาลี 3 ยุค

การวิจัยในแนวดิ่งและแนวระนาบทั้ง 2 รูปแบบนี้ให้ผลลัพธ์ที่ตอบโจทย์กันคนละด้าน กล่าวคือ การวิจัยในแนวดิ่งให้ผลลัพธ์ในเชิงวิวัฒนาการของการตีความหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา และการวิจัยในแนวระนาบให้ผลลัพธ์ในเชิงการเข้าใจความหมาย และช่วงเวลาการเกิดขึ้นของหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคนั้น ๆ ซึ่งการวิจัยทั้ง 2 รูปแบบนี้ ต่างมีความสำคัญขึ้นอยู่กับผู้วิจัยว่า มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยให้เป็นไปในรูปแบบหรือทิศทางใด

สรุปได้ว่า รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ทั้ง 2 รูปแบบดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิจัยในแนวระนาบ และดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ไม่มีวัตถุประสงค์ มุ่งหาบทสรุปหรือผลการวิจัยใหม่หากแต่ผู้วิจัยมีความปรารถนาในการนำเสนอรูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์โดยหยิบยกเอางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ที่ผ่านมาในอดีต เพื่อนำเสนอต่อวงวิชาการพระพุทธศาสนาของไทยเป็นแนวทางในการนำไปสู่รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์อีกรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในวงวิชาการทางพระพุทธศาสนา

2.1.5 ความหมายและความเป็นมาของคัมภีร์อภิธรรมมวาท

พระคัมภีร์อภิธรรมมวาทในที่นี้มีความเป็นมาว่า ในบรรดาเนื้อหาของคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับบาลีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น มีจุดมุ่งหมาย ลักษณะ และความลุ่มลึกต่างกัน คือ 1) พระวินัยปิฎกว่าด้วยสิกขาบทและวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ ภิกษุณี เพื่อความสมัคสมานสามัคคีตั้งงามน่าเลื่อมใสของสังคมในยุคอุดมคตินั้น 2) พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมที่ควรทราบ และควรนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงแก่บุคคลต่าง ๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัยของพวกเขา ส่วน 3) พระอภิธรรมปิฎกนั้น แม้จะเกิดขึ้นภายหลังเมื่อคราวตติยสังคายนา แต่ก็ได้นำพระพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎกมาเป็นฐาน กล่าวถึงสภาวะธรรม คือ ชันธ์ ธาตุ อายตนะ ฯลฯ ล้วน ๆ อย่างเป็นระบบ จึงเป็นปรัชญาธรรมที่ลุ่มลึกสุขุมคัมภีร์ภายากที่จะศึกษาให้เข้าใจทะลุปรุโปร่ง ด้วยเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายในอดีตเมื่อได้พากเพียรพยายามศึกษาอย่างชัดเจนแล้ว จึงมีจิตอนุเคราะห์เขียนอรรถาธิบายไว้หลายเล่ม เช่น **คัมภีร์อัฐฐสาลินี คัมภีร์สัมโมหวิโนทนี** แต่การแต่งแก้อธิบายคัมภีร์ต่อคัมภีร์นั้น ดุละเอียด ยืดยาด ขาดความกระชับและยังช่วยให้กุลบุตรผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา เข้าใจพระอภิธรรมได้ง่ายขึ้นไม่มากนัก

ดังนั้น ในกาลต่อมา พระอรรถกถาจารย์ จอมปราชญ์ท่านหนึ่งนามว่า **พระพุทธทัตตะ** จึงได้พยายามรจนา **คัมภีร์อภิธรรมมวาท** ขึ้น นับเป็นพระคัมภีร์ที่สรุปเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 พระคัมภีร์และอรรถกถาทั้งหมดไว้ในเล่มเดียวหนาเพียงพอประมาณ คัมภีร์อภิธรรมมวาท นับเป็นวรรณกรรมเพชรน้ำเอกเล่มแรกของพระคัมภีร์สายนี้ อาจจะกล่าวได้ว่า พระคัมภีร์ อภิธรรมมตถสังคหะ ที่ศึกษากันอย่างขวางกว้างในประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลหรือแนวโน้มจากพระคัมภีร์อภิธรรมมวาทตามสารตถะนี้

พระพุทธทัตตะ เป็นพระอรรถกถาจารย์ร่วมรุ่นกับ พระพุทธโฆษาจารย์ เชื้อชาติทมิฬ เกิด ณ เมืองอูรคปุระ²⁸ แคว้นโจหะ (ปัจจุบัน = อูโรปุระ) รัฐทมิฬนาฑู อินเดียใต้ ท่านมีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ. 940-1000 ท่านพระพุทธทัตตะ น่าจะมีอายุแก่กว่าพระพุทธโฆษาจารย์เล็กน้อย ท่านได้เดินทางไป

²⁸ อูรคปุระนิวาสิเคน อจารเย ภทนต์พุทธตเตน กโต อภิธรรมมวาทตามโรยน์.

ศึกษาอยู่ในสำนักมหาวีหาร เมืองอนุราชปุระ ประเทศศรีลังกา จนมีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา อย่างดีรูปหนึ่ง ในขณะที่จำพรรษาอยู่ที่นั่น ท่านยังไม่ทันได้รวบรวม แปลคัมภีร์อรรถกถา จากภาษาสิงหลสู่ ภาษามคร ดังข้อความในพุทธโฆสุปตติ ว่าขณะที่พระอาจารย์พุทธทตตะนั่งเรือเดินทางกลับอินเดีย เรือของท่านได้แล่นสวนทางกับเรือของพระอาจารย์พุทธโฆสะ ซึ่งกำลังแล่นมุ่งหน้าสู่ประเทศศรีลังกา พระอรรถกถาจารย์เจ้าทั้งสองรูปได้ฉวยโอกาสทักทายกันและกัน โดยพระพุทธโฆสะได้กล่าวว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวอธิบายพุทธพจน์นั้นมีอยู่ในประเทศสิงหล กระผมกำลังเดินทางไปสู่เกาะสิงหลเพื่อแปล กลับมาสู่ภาษามคร พระอาจารย์พุทธทตตะได้กล่าวว่า ท่านผู้มีอาวุโส กระผมก็ได้ไปเกาะสิงหล ด้วยวัตถุประสงค์เดียวกัน แต่กระผมคงไม่มีชีวิตยืนยาวต่อไป จึงไม่อาจอยู่ทำกิจดังกล่าวให้สำเร็จ²⁹

พระพุทธทตตะได้ฝากให้ท่านพุทธโฆสะแปลอรรถกถาภาษาสิงหลกลับเป็นภาษาบาลี แล้วได้ กรุณานำส่งสำเนาไปให้ท่านได้ศึกษาบ้าง

ขณะที่ท่านก้อยู่ในศรีลังกานั้น พระอาจารย์พุทธทตตะ ได้รับจาคัมภีร์ 3 คัมภีร์ คือ ชินาลังการ ทันตราตุนิทาน โพธิวงสะ เมื่อท่านได้เดินทางกลับไปจำพรรษาอยู่ในอินเดียใต้แล้ว ได้รับจาคัมภีร์เพิ่มอีก 4 คัมภีร์ คือ คัมภีร์อภิมมวารตาร รูปรูปวิภาค วินยวินิจฉัย อุตตรวินิจฉัย และอรรถกถาพุทธวงสะ ชื่อมธูรัตถวิลาสินี

คัมภีร์อภิมมวารตารนี้ จัดเป็นผลงานชิ้นเอกของท่านอาจารย์พุทธทตตะ เพราะเป็นการสรุปคำ สอนสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกใหม่จากเดิมเป็น ชั้น 5 ธาตุ 18 आयตนะ 12 ฯลฯ มาเป็นหลักการใหญ่เพียง 4 ข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวนัยการอธิบาย ของคณะสงฆ์วัดมหาวีหารแคว้นอนุราชปุระ ประเทศศรีลังกา

ส่วนสถานที่รจนาคัมภีร์ของท่านนั้น มีข้อความปรากฏอยู่ในนิคมคาถาท้ายเล่มว่า ท่านอาจารย์ ได้รับอาราธนาจากท่านสมมติ ผู้เป็นศิษย์ให้รจนาคัมภีร์นี้ในขณะที่ท่านก้อยู่ ณ วัดกฤษณทาส หรือ กัณหา ทาส रिมนังแม่น้ำกาเวรี เมืองกาเวรีปีฏญันม แคว้นใจพะ อินเดียนใต้ ท่านพรรณนานานว่า วัดกัณหาทาสนั้น

²⁹ อวสุโส พุทธโฆส อหิ ตาย ปุพเพ ลุงกาทีเป ภควโต สาสนั กาคู อากโตมเหตีติ วตวา อหิ อปายโก พุทธโฆสุปตติ. อ้างใน P.V. BaAFAT. 255-00 Year of Buddj=hism p.185.

นำรีนมัยนัก สง่างามด้วยกำแพงมีเรื่อนยอด ดุจดั่งเขาไกรลาส³⁰ เมืองกาเวรีปัญฉันม ก็มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์
นัก มีพลเมืองมาก สมบูรณ์ด้วยรัตนชาตินานา ซึ่งซื้อขายกันในท้องตลาด

อย่างไรก็ตาม พระอาจารย์พุทธทศตะ นับว่าเป็นพระอรธกถาจารย์ระดับอัจฉริยะที่หายาก
ยิ่งในวงการพระพุทศศาสนา ความรู้ความสามารถของท่านเป็นยอมรับทั่วไป ดังข้อความในคัมภีร์วินย
วินฉัยฎีกายืนยันไว้ว่า³¹

โย พุทศโฆสา จรียาสเมน วิญญุสตะเถน ปี สุปสตะโถ

โส พุทศตตตจรียาภิธาโน มหากวิ เถรียวสทิโปติ.

พระมหาเถรรูปใด มวลวิญญูชน แซ่ช่องสรรเสริญกันทั่วไปว่า

มีความรู้ความฉลาดสามารถ เสมอด้วยพระพุทศโฆสาจารย์

พระเถรรูปนั้น เป็นคัมภีร์ศรีแห่งเถรวศ

เป็นมหากวีมีนามว่า พระอาจารย์พุทธทศตะแล³²

สรุปได้ว่า ความหมายและความเป็นมาของคัมภีร์อภิธัมมวตาร มีความเป็นมาทั้งโดยบังเอิญ
แห่งการพบปะระหว่างปราชญ์ทางคัมภีร์ทั้งสองรูป คือ พระพุทธทศตะ และพระพุทศโฆษาจารย์
และสร้างผลงานชิ้นสำคัญด้านคัมภีร์แห่งพระพุทศศาสนาให้เกิดขึ้น คือ คัมภีร์อภิธัมมวตารนี้

2.1.6 สรุปเนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธัมมวตารแต่ละปริเฉท

คัมภีร์อภิธัมมวตารนี้ แม้จะอุบัติมานับพันปี แต่วงการศีกษาพระพุทศศาสนาบ้านเราไม่ค่อย
เอ่ยถึงนัก พวกเรามากคุ้นเคยกับคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะมากกว่า ทั้งนี้คงมีเหตุปัจจัยหลายประการข้อหนึ่ง
ก็คือไม่มีการตรวจชำระและพิมพ์พระคัมภีร์นี้ออกเผยแพร่และศีกษากันอย่างกว้างขวางแต่แรก แม้เราเอง

³⁰ เกษสปรการ ปาสาชาปฎิมนติเต กาเรสิ กณฆทาเลน ทสสนิโย มโนสเม.

³¹ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน,

³² พุทศตตตจรียสส, อภิธัมมวตารโ, ไทยรรฎเ มหาลจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเอน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตเต
ตวา มุททาปีโต พุทศสเก, 2537, หน้า 41.

เพ็ญจะมีคัมภีร์อักษรมาวตาร ซึ่งมูลนิธิภูมิโภภิกษุ ได้ปริวรรตจากฉบับอักษรขอมและจัดพิมพ์ไปเมื่อ พ.ศ. 2532

ส่วนคัมภีร์อักษรมาวตาร ฉบับนี้ อาจเรียกว่า คัมภีร์อักษรมาวตาร ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือ ฉบับปริวรรตมาจากอักษรเทวนาครี ซึ่งท่านศาสตราจารย์ ดร.มเทศ ติวารี บรรณาธิการ ฉบับเทวนาครีได้เล่าเกี่ยวกับต้นฉบับว่า เข้าวันหนึ่งในพุทธศักราช 2480 ขณะที่ท่านสอนภาษาบาลีและพระอภิธรรมอยู่ที่นวนาลันทามหาวิหาร อินเดียได้มีพระเถระชาวศรีลังการูปหนึ่งไปที่บ้านของท่าน พร้อมกับนำคัมภีร์อักษรมาวตารไปมอบให้แก่ท่านด้วยพูดว่า “ท่านอาจารย์ อาตมาขอคืนหนี้ธรรมะ (ธัมมอิน) ซึ่งใช้จนเกิดประโยชน์และเก็บรักษาไว้อย่างดีนับร้อยปีในศรีลังกาแก่ท่าน ขอให้ท่านชาวอินเดียช่วยกันรักษาเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ทั้งปวง

พระภิกษุรูปนั้นชื่อท่าน เอ. ญาณดิลก ต่อมาเมื่อพระภิกษุ เจ. กัศยปะ ผู้อำนวยการสถาบัน นวนาลันทาทราบเรื่องเข้า จึงสั่งให้ท่านเตรียมการปริวรรตจากอักษรสิงหฬเป็นเทวนาครี และพิมพ์เผยแพร่ต่อไป แต่งานตรวจชำระปริวรรตและจัดพิมพ์ต้องยืดออกไป จนท่านมเทศ ติวารี ย้ายไปสอน ณ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยเคลลี การจัดพิมพ์สำเร็จลงเมื่อ พ.ศ. 2530

ท่านมเทศ ติวารี เล่าต่อไปว่า คัมภีร์อักษรมาวตาร ฉบับอักษร เทวนาครีนี้ ท่านปริวรรตมาจากต้นฉบับอักษรสิงหฬ ที่ท่าน เอ. ธัมมรัตน์ เป็นบรรณาธิการ และ ดร. SILVA เป็นผู้จัดพิมพ์ พิมพ์ในกรุงโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา พ.ศ. 2457 นอกจากนี้ ท่านมเทศ ติวารี ยังได้ตรวจเทียบกับฉบับอักษรสิงหฬ ในชุด Hewatarne Series (ท่านใช้อักษรย่อว่า s, คือ สี. = สีหล) ฉบับอักษรพม่า พิมพ์อย่างกึ่ง โดยการอุปถัมภ์ของพุทธศาสนาของพม่า (ท่านใช้อักษรย่อว่า B. คือ พม่า แต่ในที่นี้ใช้ ม. = มรम्म) และฉบับอักษรโรมัน ของสมาคมบาลีปกรณ์ กรุงลอนดอนประเทศอังกฤษ (ท่านใช้อักษรย่อว่า RO = คือโรมัน แต่ในที่นี้ใช้ อี. = อิง คิลิส) ด้วย

ดังนั้น อักษรมาวตาร ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ แม้จะปริวรรตมาจากฉบับอักษรเทวนาครี แต่ก็ได้ปรับเชิงอรรถเสียใหม่ คือกลับมาตั้งคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตลอดสาย

ความหมายคำว่า อภิธัมมวาทาร

พระคัมภีร์นี้มีชื่อว่า อภิธัมมวาทาร ตามที่พระพุทธทศตตะ กล่าวไว้ว่า

อภิธัมมวาทาโร	วโร ปรมคัมภีโร
อิจฉิตา นิปฺณํ พุทฺธี	ภิกขุณา ปน โสตพฺโพ.

คัมภีร์อภิธัมมวาทารนี้ ประเสริฐ ลุ่มลึกยิ่งนัก

ตั้งนั้นพระภิกษุผู้ประสงค์ความรู้ละเอียดอ่อน ควรใส่ใจศึกษา³³

ตั้งนั้น คำว่า อภิธัมมวาทาโร จึงแยกออกได้เป็น 2 คำ คือ อภิธัมมะ และอวตาระ คำว่า อภิธัมมะ แยกต่อไปเป็น อภิ + ธรรมะ คำว่า อภิ แปลว่ายิ่ง ลึกซึ้ง ยอดเยี่ยม ละเอียดอ่อน³⁴ ฯลฯ ส่วน คำว่า ธัมมะ ตามตัวอักษรแปลว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน³⁵ นอกจากนั้นศัพท์ว่า ธัมมะ ยังหมายถึงสิ่งอื่น ๆ อีกหลายประการตามบริบทที่เข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น เทสนา³⁶ กฎเกณฑ์³⁷ ธรรมชาติ³⁸ สภาวะธรรมหรือคุณสมบัติของธรรม³⁹ สิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยและสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย⁴⁰ กุศล ธรรมและอกุศลธรรม⁴¹ สภาวะที่ว่างเปล่าของตัวตน⁴² กรรมหรือการกระทำโดยเจตนา⁴³ และความจริง⁴⁴ ฯลฯ

³³ พุทธทศตตทจาจารย์สส, อภิธัมมวาทาโร, ไทธรรมฐเ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตตวา มุททาปีโต พุทฐสเก, 2537, หน้า 413.

³⁴ อติเรกวิเสสคตทที่ปีโก หิ เอตถ อภิสทโท.

³⁵ อตตโน สภาวํ ธาเรตีติ ธมโม.

³⁶ เทเสติ ธมมํ อาทิกลยาณํ มขณเณกลยาณํ ปรีโยสานกลยาณํ.

³⁷ เอส ธมโม สนนตโน.

³⁸ เณทน-วิทธี-สนนธมโม.

³⁹ น หิ ธมโม อธมโม จ อุโ สมวิปากิโน. อธมโม นิรยํ เนติ ธมโม ปาเปติ สุกคตี.

⁴⁰ สพเพ ธมมา อนตตาทิ ยถา ปณณาย ปสสตี.

⁴¹ ตสมี โข ปน สมเย ธมมา โหนติ.

⁴² ธมเมสุ ธมมานุปสสี วิหริตี.

⁴³ มโน ปุพพจมา ธมมา มโนเสฐจา มโนมยา.

⁴⁴ ตตถ วุตตาทิธมมตถา.

แต่คำว่า ธรรมะ ในที่นี้ หมายถึง ความจริง หรือ ปรมัตถ์ 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน ดังนั้น พระพุทธทศตตะ กล่าวไว้ว่า

จิตต์ เจตสิก รูป

นิพพานนติ นิรุตโตโร

จตุธา เทสยิ ธมเม

จตุสจจปกาลโน.⁴⁵

ดังนั้น คำว่า อภิธรรมะ จึงแปลว่า ธรรมอันยิ่ง ธรรมอันยอดเยี่ยมธรรมอันลึกซึ้ง สุขุมคัมภีร์ ภาพ ละเอียดอ่อน เป็นต้น เพราะเป็นธรรมที่ว่าด้วยเรื่อง จิต (ธรรมชาติริฐารมณ) เจตสิก (คุณสมบัติ ประกอบอยู่ กับจิต) รูป (วัตถุ-คุณสมบัติของวัตถุ) และนิพพาน (สภาพสิ้นไปแห่งกิเลสตัณหา ดินแดนแห่งบรมสุข) อภิธรรม ซึ่งเป็นระบบความคิดที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อน มีเหตุผลสัมพันธ์กันตลอด วิเคราะห์สภาวะที่เราเรียกว่า มนุษย์ ออกเป็นส่วน ๆ ให้เห็นกระบวนการเกิดขึ้นของความทุกข์ มรรควิถีนำไปสู่ความดับทุกข์และสภาวะความดับทุกข์ พระอภิธรรม ได้จำแนกอธิบายจิตหรือระบบความคิดของมนุษย์อย่างละเอียดอย่างไม่มีระบบความคิดอื่นทำได้ เช่น แบ่งจิตตามธรรมชาติของมัน คือ กุศล อกุศล วิวาท กริยา แบ่งตามลำดับของภูมิชั้นของจิต เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ แบ่งตามเหตุ เป็นจิตไม่มีเหตุเกิด (อุเหตุก) จึงมีเหตุเกิด (สเหตุก) แบ่งตามหน้าที่ เช่น ปฏิสนธิจิต จุติจิต ภาวังคจิต ฯลฯ การที่จิตคือสภาวะรู้อารมณ์ต้องจำแนกออกไปมากมายถึง 89 ประเภทนี้ ก็ด้วยมีเจตสิกธรรมเข้าไปประกอบจึงทำให้จิตเปลี่ยนลักษณะไปต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ จึงจัดเจตสิกเป็น อกุศล กุศล และกลาง ๆ ทั่วไป

อีกประการหนึ่ง อภิธรรม แปลว่า ธรรมยอดเยี่ยม หรือ ธรรมพิเศษ เพราะยอดเยี่ยมและพิเศษจากพระวินัยและพระสูตร ทั้งเนื้อหาและวิธีนำเสนอ เพราะพระวินัย จัดแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ (1) อาณาเทศนา (การบังคับให้ทำสิ่งนี้ ไม่ให้ทำสิ่งนี้) (2) ยถาปราชสาสนา (การปรับอาบัติตามสมควรแก่โทษที่ภิกษุประพฤติดิ) (3) สัรวาสัรวกถา (การสำรวจมรรควางในสิ่งที่ควรสำรวจมรรควาง) ส่วนพระสูตร ก็จำแนกออกเป็น 3 ประเภทคือ (1) โวหารเทศนา (การแสดงธรรมแบบทั่วไป) (2) ยถานุโลมเทศนา (การแสดงธรรมคล้ายตามอุปนิสัยของผู้ฟัง) (3) ติฏฐิวินิเวฐนถา (การแสดงธรรมมุ่งการกำจัดความเห็นผิด)

⁴⁵ พุทธทศตตะตจจาริยสส, อภิธมมวตวโร, ไทยรฎเจ มหัจจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปริวตเตตววา มุททาปิโต พุททสเก, 2537, หน้า 44.

สำหรับพระอภิธรรมนั้นมีลักษณะ 3 เช่นกันคือ (1) ปรมัตถเทศนา ว่าด้วยปรมัตถะคือความจริง 4 ประการ (2) ยถาธมมศาสนา (แสดงธรรมตามสภาพที่เป็นจริง และ (3) นามรูปปริเฉทกถา ว่าด้วยการวิเคราะห์-จำแนกนามและรูป⁴⁶ เมื่อพิจารณาลักษณะของคำสอนในปิฎกทั้งสามแล้วเราก็คงจะพอมองเห็นลักษณะต่างของธรรมในพระอภิธรรม กับคำสอนในพระปิฎกที่เหลือทั้งสองได้ไม่ยากนัก

ส่วนคำว่า อวตาระ ก็แยกศัพท์เป็น อวะ+ตาร คำแรก อว เป็น อุปสรรค เช่นเดียวกับ อภิ ที่กล่าวมา แปลว่า ลงต่ำ ส่วน ตาร มาจากธาตุ ตฺร ในความว่า ช้ำม ลง ณ ปัจจัย แล้วที่ชะ อ เป็น อา คือ ธาตุ ตฺร ในความว่า ช้ำม หรือ อุปกรณ์ช่วยให้ช้ำม สิ่งที่เป็นเหตุให้ช้ำม ฯลฯ เพราะฉะนั้น คำว่า อวตาร จึงแปลว่า ช้ำม หรือที่เป็นเหตุให้ช้ำมด้วยตน หรือช่วยให้คนอื่นช้ำม

นอกจากนี้ คำว่า อวตาร ยังหมายถึง การหยั่งลง ประตุเข้า ท้า (ติดถ) เบื้องต้น เรือ คู่มือ และ อวตาร (คือการทำพระผู้เป็นเจ้าของมาถือกำเนิดเป็นมนุษย์เพื่อปราบปรามคนชั่ว) แต่พระพุทธทศตะประสงค์ในที่นี้เพียง 5 ความหมายคือ (1) การหยั่งลง, (2) ลูกกุญแจ (3) ประตุ (4) เรือ และ (5) คู่มือ

(1) อวตาร หมายถึง การหยั่งลง มีอธิบายว่า พระอภิธรรม นั้นเดิมพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโปรดพุทธมารดาพร้อมกับเหล่าเทพยดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต่อมาพระองค์ก็ได้โปรดแสดงแก่พระสารีบุตรและพระสารีบุตรก็ได้นำไปแสดงแก่คณะพุทธพระภิกษุ 500 รูป แล้วก็สาธยายทรงจำสืบกันมาจนถึงสมัยสังคายนาครั้งที่ 3 จึงได้เรียบเรียงจัดแยกเป็นพระอภิธรรมปิฎกชัดเจนขึ้น เมื่อพระพุทธศาสนาเข้าสู่เกาะลังกาก็ได้จารลงบนใบลานในคราวสังคายนาครั้งที่ 5 ซึ่งจัดทำกันในลังกา เมื่อราว พ.ศ. 500

ดังนั้น กระแสการศึกษาพระอภิธรรมะ จึงสืบทอดกันมาอย่างไม่ขาดสาย จากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มาสู่โลกมนุษย์จากอดีตสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่จนถึงปัจจุบัน ดังพระพุทธทศตะกล่าวไว้ว่า

ยั เทวเทโว เทวานิ

เทเสสิ เทวโลกสูมิ

ตตถาหิ ปาฐวตถาย

เทวเทโวหิ ปุชิตโต

ธมมံ เทวปุรุกชโต

ภิกขุณิ ปิฎกุตตเม

⁴⁶ เอตานิ ทิ ตีณิ ปิฎกานิ ยถากัม อาณาโวหารปรมตถเทศนา ยถาปราช ยถานูโลม-ยถาธมมศาสนานิสัรวาสัรว-ทิกฺขุวิณิเวจน นามรูป-ปริเฉทกถา จาติ วุจจติ.

อภิธัมมวาทาร์ ตุ

มธฺรํ มติวฑฺฒนํ.⁴⁷

(2) อวตาร หมายถึง ลูกกุญแจหรือไขกุญแจ มีอธิบายว่าขุมทรัพย์ทางจิตวิญญาณหรือมรดกทางสติปัญญาอันล้ำค่า คือ พระอภิธรรมมะ ดูเหมือนจะถูกปลดปล่อยปลະละเลยให้เป็นของสาธารณะทั่วไป คนธรรมดาสามัญมองไม่เห็นคุณค่าดังไก่เปรียบเทียบเม็ดพลอยว่าหาหามีค่าเท่าเมล็ดข้าวสารเพียงเมล็ดหนึ่งไม่ จึงไม่มีการทอ้งบ่นสาธยาย ศึกษาเล่าเรียนกันนัก ทั้งนี้เพราะความลุ่มลึกโดยเนื้อหาของพระอภิธรรมะเอง และเพราะไม่มีทางจะเข้าถึง หรือประตูจะเข้าไปถูกปิดใส่กุญแจไว้แน่นหนา พระพุทธทศตะจึงได้อาสาเป็นช่างประดิษฐ์ลูกกุญแจ (ตาท) เพื่อเปิดประตูเข้าไปใช้ประโยชน์จากขุมทรัพย์อันล้ำค่านั้น ดังที่พระพุทธทศตะกล่าวไว้ว่า

ตาท มโกวฏฺฐส

วิฆาณมนุตฺตรํ

ภิกขุณํ ปวิสนฺตานํ

อภิธมฺมมหาปฺรํ⁴⁸

(3) อวตาร ในความหมายว่า ประตูตัวพื่นทางเข้า มีการอธิบายคล้ายข้างต้น คือ พระพุทธทศตะ ได้พากเพียรพยายามหาทางหรือสร้างประตูหาทางเข้าไปสู่มหานครคือพระอภิธรรม โดยการรจนาพระคัมภีร์อภิธัมมวาทารขึ้น

(4) อวตาร หมายถึง เรือ นั้นมีอธิบายว่า พระอภิธรรม นั้นมีความลุ่มลึก หยั่งได้ยากอุปมาด้วยมหาสมุทร ความปิติที่เกิดจากการเข้าใจพระอภิธรรม ก็มากมายดั่งน้ำในมหาสมุทร พระมหานาคติ มียะคคเถระ ได้เปรียบเทียบความลุ่มลึกของพระอภิธรรมกับความลุ่มลึกของมหาสมุทรว่า “เมื่อเราได้พิจารณาอย่างละเอียดถึงสภาวะที่เป็นรูปและเป็นนาม ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนแล้ว เราจะสัมผัสกับปิตอย่างท่วมท้น เป็นความปิติที่ไร้พรมแดน และสุดอย่างประมาณได้” แม้กระนั้นการเปรียบเทียบพระอภิธรรมกับมหาสมุทรก็ดูจะห่างไกล ไม่เท่าเทียมกันนัก เพราะเนื้อหาของพระอภิธรรมนั้นลึกซึ้งกว้างขวาง

⁴⁷ พุทธทศตตทวาริชสส, อภิธัมมวาทาโร, ไทยรัฐเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตเตตวา มุฑทาปีโต พุฑุสเก, 2537, (ข้อ 1) หน้า 47.

⁴⁸ พุทธทศตตทวาริชสส, อภิธัมมวาทาโร, ไทยรัฐเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตเตตวา มุฑทาปีโต พุฑุสเก, 2537, (ข้อ 2) หน้า 47.

จนไร้ขอบเขต ไม่มีพรมแดน ลุ่มลึกยากแก่การหยั่งประมาณมากกว่ามหาสมุทรหลายเท่า นัก พระติสส
 ทัตตเถระ ขยายความต่อไปว่ามหาสมุทรที่มีขอบเขตกำหนดแน่ชัด ใต้น้ำก็มีพื้นดิน ข้างบนก็มีท้องฟ้า
 ด้านในก็มีฝั่ง ด้านหน้าออกไปก็มีภูเขาจักรวาล แต่มหาสมุทรคือ พระอภิธรรม กว้างขวางและลุ่มลึกจนหา
 ขอบเขตเป็นที่กำหนดหมายได้เลย จึงสุดจะหยั่งประมาณจริง ๆ อนึ่ง ในท้องมหาสมุทร จะมีระลอก
 คลื่นหมุนตัวเองกระทบกันไปอย่างสวยงาม ในห้วงมหาสมุทรคือพระอภิธรรมนั้นก็จะมีคลื่นไปด้วยเกลียวคลื่น
 ที่ทรงพลังแต่เยือกเย็นของสภาวะธรรม ซึ่งก่อตัวขึ้นและสลายไปตลอดเวลาตั้งนั้นบุคคลผู้ประสัจจะข้าม
 มหาสมุทรคือพระอภิธรรมนี้จะทำได้ยากนัก นอกจากจะได้อาศัยเรือใหญ่ที่แข็งแรงเท่านั้น จึงจะข้ามได้
 สำเร็จ การข้ามมหาสมุทรคือพระอภิธรรม โดยอาศัยเรือใหญ่จึงมีความหมายอีกประการหนึ่ง ก็คล้ายกับ
 การขึ้นบกหรือขึ้นถึงท่าเรือ ความหมาย 2 ประการนี้ ดูเหมือนพระพุทธทศได้แสดงไว้ด้วยคาถา
 ดังต่อไปนี้

สุทตฺตริ ตรนตานํ	อภิธมฺมโมหิทธิ
สุทตฺตริ ตรนตานํ	ตรี ว มกรากริ.
โย จ สุนาติ	กโรติ จ จิตฺเต

คนถมิมิ ปรมิ ปน ภิกฺขุ

โส อภิธมฺมมฺหณฺวาปาริ

ยาติ อนน ตเรน ตริตฺวาติ.⁴⁹

(5) อวตาร ในความหมายว่า คู่มือ คำว่า คู่มือ แปลจาก ศัพท์บาลีว่า หัตถสาร (Manual) หมายถึง บางสิ่งที่มีแก่นสารอยู่ในมือ หรือบางสิ่งที่มีแก่นสารอาจถือเอาได้ แต่คำว่า คู่มือ ทั่วไป หมายถึง หนังสือสรุปเนื้อหาสำคัญของวิชานั้น ๆ อย่างสั้น ๆ และครบถ้วน (Handbook) แม้คัมภีร์อภิธัมมวาทาร ก็มีลักษณะในนัยเช่นนี้เหมือนกันเพราะท่านอาจารย์พุทธทศได้ประมวลเนื้อหาที่ควรทราบ แต่ลึกซึ้งใน พระอภิธรรมปิฎก 7 คัมภีร์ และอรรถกถาทั้งหมดมาไว้ในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร อย่างเป็นระบบระเบียบ

⁴⁹ พุทธทศตตตตตตตตต อภิธมฺมวาทโร, ไทยรัฐเจ มหาลุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกฺขเรหิ
 ปรวิตเตตฺวา มุทฺทาปิโต พุทฺธสเก, 2537, (ข้อ 4) หน้า 48.

โดยอาศัยได้ศึกษาพระคัมภีร์นี้กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็อาจเข้าถึงหรือยึดเอาแก่นสารของขุมทรัพย์ทางปัญญา คือ พระอภิธรรมได้ไม่ยากมากเหมือนกาลก่อน ข้อความนี้คงสมด้วยพระคาถาของท่านผู้รจนาทิวว่า

อภิธมฺมิกภิกขุณฺโ

หตฺถสสารมฺนุตฺตรํ

ปวกุขามิ สฺมาเสน

ตํ สฺถนาถ สฺมาหิตา⁵⁰

อย่างไรก็ตาม นับได้ว่า พระอรรถกถาจารย์เจ้า นามว่า พุทธทัตตเถระ ได้พากเพียรพยายามอย่างมากในการรจนาพระคัมภีร์อภิธัมมวาทารนี้ เพราะประการแรก การประมวลสาระสำคัญของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 และอรรถกถา โดยเริ่มใช้คำว่า ปรมัตถุ หรือความจริง 4 ประการคือจิต เจตสิก รูป นิพพานแทนชั้นที่ 5 อินทรีย์ 22 ฯลฯ เป็นครั้งแรกและจำแนก จิต เจตสิก และรูปไปไว้อย่างเป็นระบบทางการศึกษา ซึ่งมีใช่งานง่ายนัก ประการที่ 2 ท่านได้สะสางมิติที่ผิด (กุมติ) และกำจัดความเคลือบแคลง (วิมติ) ในเนื้อหาของพระอภิธรรม และประการที่ 3 พระพุทธทัตตะ ได้พยายามรักษาแนวการอธิบายและตีความตามมติของคณะสงฆ์ของวัดมหาวิหาร อันเป็นแนวทางของเถรวาทดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด ไม่ประสมปนเปด้วยมติหรือแนวอธิบายของลัทธินิกายอื่น ๆ ดังที่พระพุทธทัตตะยืนยันไว้ว่า

นิกานฺตรลหฺณีหิ

อสมฺมิสโส อนาทุโล

มหาวิหารวาสิณฺโ

วาชนมคฺคณิสฺสีโต⁵¹

เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธัมมวาทาร ตามที่กล่าวแล้วว่า คัมภีร์อภิธัมมวาทาร ว่าด้วยปรมัตถธรรม หรือข้อเท็จจริง 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน แต่แบ่งเป็นปริเฉท (บท) ได้ถึง 24 ปริเฉท เนื้อหาทั่วไปคล้ายกับคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ภาคปัญญาภิธาน (ภาค 3) ของพระพุทธโฆษาจารย์ และ

⁵⁰ พุทธทัตตตทวารายาสส, อภิธมฺมวาทาโร, ไทยรรุเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปริวิตเตตฺวา มุทฺทาปิโต พุทฺธสเก, 2537, (ข้อ 5) หน้า 49.

⁵¹ พุทธทัตตตทวารายาสส, อภิธมฺมวาทาโร, ไทยรรุเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปริวิตเตตฺวา มุทฺทาปิโต พุทฺธสเก, 2537, (ข้อ 5) หน้า 49.

อภิธัมมัตถสังคหะ ของพระอนุรุทธาจารย์แน่นอน คัมภีร์หลังคงได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อภิธัมมาวตาร
ตอนนี้จึงใคร่ขอแยกให้เห็นรายละเอียดในแต่ละปริเฉท โดยย่อดังต่อไปนี้

ปริเฉทที่ 1: จิตตนิทเทส ว่าด้วยเรื่อง จิต ปริเฉทนี้เริ่มด้วยปรหมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป
และนิพพาน แล้วแสดงความหมายของคำว่า จิต ว่าได้แก่ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (จิตตุนติ วิสยวิชานนํ จิตตํ)
การจำแนกประเภทของจิตเป็น 1 ประเภท (เอกวิธ) จิต 2 ประเภท (ทุวิธ) จิตมีเพียง 1 ประเภทก็คือ จิต
เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ จิต 2 ประเภท คือ วิปากจิตและอวิปากจิต วิปากจิตแบ่งต่อไปอีก 2 ประเภท คือ
กุศลจิต และอกุศลจิต ส่วนอวิปากจิต เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อัปยากตจิต

การจำแนกประเภทของจิต ใช้หลักเกณฑ์ 2 ประเภท คือ (1) ธรรมชาติของจิต (ชาติ) เอง
และ (2) ชั้นของจิต (ภูมิ) จากพื้นฐานของชาติจิตแบ่งออกเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิปากจิต และกิริยาจิต
จิตทั้ง 4 ประเภทนี้ยังจำแนกไปอีกตามภูมิ เป็น กามาวจรภูมิจิต รูปาวจรภูมิจิต อรูปาวจรภูมิจิต และ
โลกุตตรภูมิจิต ในกามาวจรภูมิ มีได้ทั้ง กุศล อกุศล และอัปยากตจิต ส่วนในรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ
และโลกุตตรภูมิ มีแต่กุศลจิต และอัปยากตจิต ไม่มีอกุศลจิต

ในปริเฉทนี้ ได้แสดงประเภทของจิตไว้ว่ามี 89 ดวงแบ่งเป็น 4 ประการใหญ่ ๆ คือ กุศลจิต 21
อกุศลจิต 12 วิปากจิต 36 และกิริยาจิต 20 วิธีการแตงมีทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง

ปริเฉทที่ 2: เจตสิกนิทเทส ว่าด้วยเจตสิก คือคุณสมบัติของจิต เจตสิก แปลว่าธรรมชาติที่
ประกอบกับจิต หรือเกิดกับจิต (จิตตสมปยุตฺตา จิตฺเต ภาว วา เจตสิกกา) เพราะเกิดพร้อมกับจิต มีอารมณ์
และที่ตั้งเดียวกันกับจิต จากนั้นได้จำแนกประเภทของจิต คล้ายกับการจำแนกจิตในปริเฉทแรก คือจำแนก
เจตสิกมี 1 ประเภท คือ เพราะเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ (सारम्मณโต เอกวิธา) มี 2 ประเภท คือ เป็น
วิปากเจตสิก และอวิปากเจตสิก จากนั้นก็จำแนกเจตสิกเป็น 3 ประเภทคือ กุศล อกุศล และอัปยากต
แล้วกระจายไปตามภูมิ 4 ของจิต คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ แม้เจตสิก
จะมีสถานะเป็นจริงแยกเป็นหลายชื่อหลายประเภท แต่เจตสิกก็ไม่อาจจะปฏิบัติหน้าที่แยกจากจิตต่างหาก

จากนั้น พระพุทธทศตะ ได้จำแนกเจตสิกออกเป็น 52 (หรือ 51) ชนิด คือ กุศลเจตสิก 25
อกุศลเจตสิก 14 (หรือ 13) และ เจตสิกกลาง ๆ ที่ ประกอบด้วยกุศลจิตและอกุศลจิต 13 ต่อจากนั้นได้ให้

คำจำกัดความหรืออธิบายลักษณะของเจตสิกแต่เจตสิกจนครบทั้ง 52 พร้อมทั้งการเข้าประกอบกับจิตแต่ละประเภท ในปริเฉทนี้ มีร้อยกรองและนอกนั้นแต่งเป็นร้อยแก้ว

ปริเฉทที่ 3: เจตสิกวิภาคนิทเทส ปริเฉทนี้ว่าด้วยธรรมชาติของเจตสิก 52 และการเข้าประกอบกับจิตแต่ละดวง มีการจัดประเภทของเจตสิกที่เข้าประกอบกับจิตทุกประเภททุกดวง เจตสิกที่เข้าประกอบกับกุศลจิตเท่านั้น เจตสิกในฐานะองค์ฌาน 5 อินทรีย์ องค์ของมรรคและผล พร้อมการเข้าประกอบกับจิต

ปริเฉทที่ 4: เอกวิธาตินยนิทเทส ว่าด้วยการจำแนกจิตเป็นประเภทต่าง ๆ เริ่มด้วยจิตมีเพียง 1 คือธรรมชาติรู้อารมณ์ จิตมี 2 ประเภท คืออเหตุกจิต และสเหตุกจิต ในจำนวนจิต 89 ดวงนั้น อเหตุกจิต (คือ จิตไม่สมประกอบด้วยเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ) มี 18 สเหตุกจิต มี 71 จากนั้นได้พูดถึง วัตถุ อารมณ์ อิริยาบถ ฐาน กิจ และนัยอื่น ๆ

ปริเฉทที่ 5: จิตตูปัตตนิทเทส ว่าด้วยการเกิดขึ้นของจิต ในปริเฉทนี้ว่าด้วย บุคคล และภูมิ บุคคลอุปบัติขึ้นในภพ 3 คือ กามภพ รูปภพ และ อรูปภพ จากนั้นได้กล่าวถึงคติ สถานที่ไปเกิด 5 ประเภท คือ เทวดา มนุษย์ และอบาย 3 (นรก เปรต อสุรกาย?) กามภพ คือ อบายภูมิ 3 มนุษย์ 1 สวรรค์ 6 รูปภพ ได้แก่ พรหมโลก 16 ชั้น ส่วนอรูปภพ ได้แก่ อรูปพรหม 4 ชั้น จึงรวมเป็นภพ 30 สัตว์ที่เกิดในภพทั้ง 30 นี้ เรียกว่า บุคคล

สัตว์ที่ถือกำเนิดในภพทั้ง 30 นี้ กำหนดกันว่าเลวหรือประณีตด้วยสภาวะของจิตที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว เมื่อจิตเศร้าหมอง สัตว์ก็เศร้าหมองไปด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อจิตบริสุทธิ์ สัตว์ก็บริสุทธิ์ ด้วยภาวะที่จิตเศร้าหมองและบริสุทธิ์ไม่เหมือนกัน และแต่ละประเภทก็มีระดับหรือขนาดมากน้อยต่างกัน ด้วย พระอาจารย์ผู้รจนาได้แสดงประเภทต่าง ๆ ของจิต ของหมู่สัตว์ที่เกิดในภพทั้ง 30 นี้ ท่านได้แสดงความประสานสัมพันธ์กันระหว่างภพทั้ง 3 ธรรมชาติของจิตในภพ 3 และสัตว์ผู้ไปเกิดในภพนั้น ๆ อย่างกลมกลืนกันทางด้านจิตจริยศาสตร์และความเกี่ยวข้องกันอย่างมีความหมายยิ่ง

จากนั้น พระพุทธทศตตะผู้รจนา ได้แสดงประเภทของจิตของสัตว์ 11 ประเภท จิต 3 ประเภทของอเหตุกสัตว์คืออกุศลจิต 12 กามาวจรกุศลจิต 8 อเหตุกวิปากจิต 15 (กุศลวิปาก 8 อกุศลวิปาก 7) อวชชนจิต 2 ต่อแต่นั้นท่านได้กล่าวถึงประเภทของจิตที่พบในทุเหตุกบุคคล (บุคคลที่ถือกำเนิดด้วย

ปฏิสนธิจิตประกอบด้วยเหตุ 2) ในตีเหตุบุคคล (บุคคลกำเนิดด้วยปฏิสนธิจิตมีเหตุ) 3) และในพระอรียบุคคลตามลำดับ ในปริเฉทนั้นนอกจากเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วแล้ว รวมนับคาถาร้อยกรองได้ 109 คาถา

ปริเฉทที่ 6: อารัมมณวิภาค บทนี้ว่าด้วยอารมณ์ คือสิ่งที่จิตเข้าไปเกาะเกี่ยว หรือรับรู้อารมณ์ แบ่งออกเป็น 6 คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรม สอดคล้องกับอายตนะ หรือทวารที่จิตออกไปรับ อารมณ์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อารมณ์ 6 นี้ยังแบ่งออกเป็น รูป และมีใช้รูป ภายในภายนอก เล็กน้อย และใหญ่โต เป็นต้น

รูป (รูปาลัมพะณะ) ได้แก่สี และสัณฐาน สีที่เราสามารถรับรู้ได้มี 4 สี คือสีเหลือง น้ำเงิน แดง และขาว ส่วนสัณฐาน หรือรูปร่าง อาจมีสัณฐานสามเหลี่ยม สีเหลี่ยม และวงกลม เป็นต้น นี้เรียกว่ารูป หรือ รูปารมณ จัดเป็นทั้ง สันทัสสนะ (เห็นได้) และสัปปฎิฆะ (ถูกต้องได้)

เสียง (สัททาลัมพะณะ) ได้แก่เสียงประเภทต่าง ๆ เช่น เสียงของ สิ่งมีชีวิต (สวัญญานกสัททะ) เสียงของสิ่งไม่มีชีวิต (อวิญญานกสัททะ) เสียงของสิ่งมีชีวิตเช่น เสียงพูด เสียงร้อง (เพลง) เสียงสาธยาย ฯลฯ ส่วนเสียงของสิ่งไม่มีชีวิต ได้แก่ เสียงเกิดจากการเสียดสีกันของ 2 สิ่ง เช่น เสียงไม้ไผ่เบียดเสียดกัน เสียงกระทบของใบไม้

อีกประการหนึ่งเสียงก็เกิดจากการนึกคิด (จิต) แล้วจึงเปล่งออกไป เรียกว่า เสียงเกิดจากการนึกคิด (สวัญญานกสัททะ) และเสียงที่ไม่เกี่ยวกับการนึกคิด (คิด) เลยเรียกว่าเสียงไม่เกี่ยวกับการนึกคิด (อวิญญานกสัททะ) ได้ด้วยเสียงทั้ง 2 ประการนี้เรียกว่าเสียง (สัททารมณ) ประการแรกนี้จิตเป็นสมุฏฐาน ให้เกิด ส่วนประเภทหลังมีอุตุเป็นสมุฏฐานให้เกิด

กลิ่น (คันธาลัมพะณะ) ได้แก่กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น และกลิ่นกลางๆ ซึ่งมากระทบกับจมูกของเรา กลิ่นนี้มีสมุฏฐานให้เกิด 4 ประการ คือ กรรม จิต อุตุ และอาหาร

รส (รสาลัมพะณะ) ได้แก่ รสชาติของอาหาร และเครื่องดื่ม ที่กระทบกับลิ้นหรือชีวหาประสาท จึงเกิดการรับรสได้ (รสมานา รสนตติ รโส) มีสมุฏฐานให้เกิด 4 ประการเหมือนกลิ่น

สัมผัส (โณฏฐัพพาลัมพะณะ) ได้แก่ สิ่งที่มากระทบกับกายประสาท ทุกชนิด รวมทั้งธาตุ 3 คือ ดิน น้ำ และลม (เวณธาตุน้ำ เพราะธาตุน้ำแท้ๆ สัมผัสถูกต้องไม่ได้) ธาตุดินก็คือความแข็งอ่อน ธาตุไฟก็คือ

ความร้อนเย็น ส่วนธาตุลมก็คือการเคลื่อนไหว หรือคุณสมบัติที่รวบรวมสิ่งของต่าง ๆ ไว้ในสถานเดียวกับ สัมผัส มีสมุฏฐานเกิด 4 ประเภทเหมือนกลืนและรสตั้งพระพุทธรูปทตตะ กล่าวไว้ว่า

ฝุสียตีติ โฝฏฐพพ์

ปจวี เตโซ วายโว

โฝฏฐพพ์ จตุสมภูตฺ

โฝฏฐพพารมณฺ มตฺ⁵²

ส่วนอัมมรณฺ (อัมมาลัมพะนะ) ได้แก่ความคิด, บัญญัติ และความฝัน เป็นต้น หรือกล่าวในเชิง วิชาการ อัมมารมณฺ ได้แก่ จิต เจตสิก สุขุมรูป บัญญัติ และนิพพาน ในที่นี้อาจพูดได้ว่าอัมมารมณฺ ได้แก่ นามและรูปรวมทั้งลักษณะรูปและบัญญัติต่าง ๆ เว้นรูป เสียง รส และสัมผัสที่กล่าวมาแล้ว ในตอนนี้ ท่าน อาจารย์พุทธรูปทตตะกล่าวไว้แต่เพียงย่อ ๆ ว่า

สพพ์ นามลจ รุปลจ

หิตวา รูปาทปณจกั

ลกขณานิ จ ปณลตติ

ธมมารมณสณลตฺ.⁵³

จากนั้น พระพุทธรูปทตตะได้ขยายความว่าอามณฺ 6 มีอยู่ครบในกามาวจรภูมิ ฆานประสาท (จมูก) ชิวหาประสาท (ลิ้น) และ กายประสาท (กาย) ไม่ปฏิบัติหน้าที่รับรู้ จึงมีอามณฺอยู่เพียง 3 คือ รูป เสียง และธรรมารมณฺ ส่วนในอรูปาวจรภูมินั้น คงมีแต่จิตเท่านั้นยังรับรู้อามณฺอยู่จึงพบได้เพียง ธรรมารมณฺเท่านั้น นอกจากนี้อามณฺทั้ง 6 ยังแบ่งประเภทเป็นอามณฺเล็กน้อย (ปริตตะ) อามณฺใหญ่ (มหันตะ) เป็นต้น

ปริเฉทที่ 7: วิปากจิตตปวัตตินิทเทศ ว่าด้วยเรื่องราวของวิปากจิตตามหลักพระอภิธรรม เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้นรับอามณฺก่อนจะดับลง ย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกุศลวิปากจิตซึ่งมีลักษณะคล้ายกัน ในส่วนอกุศลจิตก็ทำนองเดียวกัน ดังนั้น วิปากจิตคือจิตดวงถัดมาซึ่งเป็นผลของกุศลหรืออกุศลจิตนั่นเอง

⁵² พุทธรูปทตตะอาจารย์สส, อภิธมฺมาวตารโ, ไทยรรุเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตเตตวา มุททาปิโต พุทฐสเก, 2537, หน้า 54.

⁵³ พุทธรูปทตตะอาจารย์สส, อภิธมฺมาวตารโ, ไทยรรุเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตเตตวา มุททาปิโต พุทฐสเก, 2537, หน้า 54.

วิปากะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **กรรมพีชะ** หรือ **วาสนา** ซึ่งจะนำสัตว์ไปเกิดในภพภูมิใหม่ หลังจากตายในภพนี้ วิปากจิตจึงทำหน้าที่เชื่อมต่อชาตินี้กับชาติหน้า (ปฏิสนธิขณะ) เป็นเหตุให้วงเวียนสังสารวัฏหมุนไปเรื่อย จนหาจุดจบมิได้

พระพุทธทศตะ ได้แยกจิต 29 ดวง คือ อกุศลจิต 12 มหากุศลจิต 8 รูปาวจรกุศลจิต 5 และอรูปาวจรกุศลจิต 4 จัดเป็นกรรม จิตทั้ง 29 ดวงนี้เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปากจิต คือ อเหตุกวิปากจิต 15 มหาวิปากจิต 8 รูปจรวิปากจิต 5 และ อรูปาวจรจิต 4 ในจำนวนวิปากจิตมีเพียง 19 ดวงที่ทำหน้าที่เป็นปฏิสนธิจิต คือนำไปเกิดในภพใหม่คือ อูเปกขาสันตிரณกุศลวิปากจิต 1 อูเปกขาสันตிரณอกุศลวิปากจิต 1 (จากกลุ่มอเหตุกวิปากจิต 15) มหาวิปากจิต 8 รูปวิปากจิต 5 และอรูปวิปากจิต 4

ปริจเฉทที่ 8: ปกิณณกนิทเทส พระพุทธทศตะ ได้อธิบายการทำงานของจิตโดยเปรียบเทียบการทำงานของแมงมุม (มกัฏฐะ) คือแมงมุมสร้างใยภายในตัวเอง แล้วปล่อยออกมาซึ่งให้เป็นข่ายใยแมงมุมขยายไปทั้ง 5 ทิศ คือ ตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ และเบื้องบน แล้วตัวเองก็กลับไปนอนรออยู่ตรงกลาง เมื่อแมลงวันหรือตั๊กแตนหลงเข้ามาติดข่ายใย บินหนีไปไหนไม่ได้ แมงมุมได้รับสัญญาณจากความสั่นไหวของข่ายใยก็รีบตรงไปจุดนั้นแล้วก็จับแมลงวัน หรือตั๊กแตนตัวนั้นฉีกหัวออกเป็นเสี่ยงแล้ว ตีเมล็ดหรือเมือกของมันจากนั้นก็กลับไปนอนรออยู่กลางข่ายใยอีก เมื่อมีแมลงวันมาติดข่ายใยในทิศอื่น แมงมุมก็ดำเนินการทำนองเดียวกันนี้

จิตของเราเปรียบด้วยแมงมุม ประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย เปรียบด้วยพิชิตทั้ง 5 ของข่ายใย ข่ายใยแมงมุมก็คล้ายกับประสาทสัมผัส แมลงวัน หรือตั๊กแตนบินมาชนกับข่ายใยก็คล้ายกับอารมณ์ทั้ง 5 มากระทบกับประสาททั้ง 5 การตีเมล็ดหรือเมือกจากตัวแมลงนั้นก็เปรียบด้วยการชิม ชับเอาความอร่อยของกามารมณ์ การกลับไปนอน ณ ศูนย์กลางของข่ายใยของแมงมุมอีกก็เปรียบเหมือนการเสวยความสุข ทางประสาทสัมผัสของจิต (แล้วก็ตกภวังค์) ในทำนองนี้เมื่อจิตวิ่งไปหาอารมณ์ทำให้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 น่าสะพรึงกลัวเพราะความมากด้วยความกำหนดยินดีอันหนาแน่น

อุปมาด้วยแมงมุม เคลื่อนย้ายไปจับแมลงต่าง ๆ สูดกินเลือดคล้ายจะบอกว่าจิตของเรามากมีปรกติประกอบอกุศลกรรม เป็นเหตุให้ผู้กระทำต้องไปปฏิสนธิในทุกข์คติภพ เพื่อเสวยผลของอกุศลกรรมนั้นต่อไป แม้กระนั้นพระพุทธทศตะก็ได้แสดงถึงการประกอบกุศลกรรมไว้ด้วย

ปริเฉทที่ 9: ปุณฺณวิปากปัจฉยนิทเทส แสดงถึงการเกิดใหม่ ด้วยอำนาจแห่งกรรมดี กรรมชั่ว อย่างละเอียด พระพุทธทศตะ ได้ชี้แจงบทบาทของวิปากจิต 32 ดวง เกี่ยวสัมพันธ์กับภพ 3 กำเนิด (โยนิ) 4 วิญญูณฐิติ 7 และสัตตาวาส 9

ภพ 3 ก็คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ กำเนิด 4 ก็คือ อัณฑชะ กำเนิดจากไข่ ชลาพุชะ กำเนิดจากครรภ์ สังเสทชะ กำเนิดจากสิ่งสกปรกและโอปปาติกะ กำเนิดผุดขึ้นทันที คติ 5 คือ นรก เจริญฉาน เปรตวิสัย มนุษย์ และเทวดา ฯลฯ

ปริเฉทที่ 10: รูปวิภาค ในปริเฉทนี้พระพุทธทศตะ ได้จำแนกรูปไว้อย่างละเอียด เริ่มด้วยการแบ่งรูปออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ภูตรูป 4 กับอุปาทายรูป 24 รวมเป็น 28 อธิบายรูปแต่ละชนิดอย่างละเอียดพร้อมทั้งนิทาน (เหตุให้เกิด) สมุฏฐาน ลักษณะรส ปัจจุภูฐาน และปทัฏฐาน นอกจากนี้ก็ได้แสดงจิตตชรูป กัมมชรูป อุตชรูป และอาหารชรูปไว้ด้วย ดังพระพุทธทศตะ กล่าวไว้ว่า

ตํ รูปํ ทูธํ โหติ	ภูโตปาทายเภทโต
จตุพพิธา มหาภูตา	อุปาทา จตุวีสติ
ตํ รูปปตฺติ รูปนติ	ตถา รูปยตฺติ วา
รูปารูปภาวตีโต	สุรูปโป รูปมพฺรวิ. ⁵⁴

ปริเฉทที่ 11: นิพพานนิทเทส พระพุทธทศตะได้กล่าวถึงพระนิพพานเริ่มด้วย การแยกศัพท์ นิพพาน แยกเป็น นิ (อุปสรรค มีความหมายว่า ไม่มี) + วาน (หมายถึง ตัณหา) ดังนั้น นิพพาน จึงแปลว่าการดับหรือสิ้นไปแห่งตัณหาทั้ง (วานโต นิกขนตตฺตา นิพพนนติ ปฺวฺจจติ) ในแง่บวก พระนิพพาน ได้แก่ สภาวะแห่งบรมสุข (ปรมํ สุขํ) อมฤต (อมตํ) และเกิดขึ้นเองไม่มีปัจจัยให้เกิด (อสงฺขมตํ) มีเพียงหนึ่ง (เอกํ) มีอยู่จริงมิใช่เรื่องกุขึ้น เช่น (หนวดเต่า เขากระต่าย) พระพุทธทศตะได้ปฏิเสธข้อสงสัยทุกชนิดเกี่ยวกับ

⁵⁴ พุทธทศตฺตาจารย์สสค อภิธมฺมาวตาโร, ไทยธมฺมเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปริวิตเตตฺวา มุทฺทาปิโต พุทฺธสเก, 2537, หน้า 57.

ธรรมชาติ และความมีอยู่จริงของนิพพานและกล่าวถึงลักษณะและไวยากรณ์ของนิพพาน ดัง พระพุทธทศทัตะ กล่าวไว้ว่า

อจจนตมมตํ สนตํ	อนนตํ อปโลกิตํ
ปณิตํ สรณํ เขมํ	ตานิ เลณํ ปรายณํ
สิวลจ นิปุณํ สจจํ	ทุกขกขยมนาสวํ
สุทฺทสํ ปรี ปารี	นิพพานํ อนิทสฺสนํ. ⁵⁵

ปริเฉทที่ 12: บัญญัตินิเทศ พระพุทธทศทัตะ แสดงเรื่องบัญญัติ (Concept) สิ่งอื่น นอกจากรูปขันธ์และนามขันธ์และนิพพานแล้วคือ บัญญัติ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ปรมัตถธรรม 6 คือจิต เจตสิก รูปและนิพพาน คือ ความจริง (สัจจะ) สิ่งอื่นจากนี้เป็นสิ่งที่คนสมมุติเรียกขานกัน เช่น ภูเขา ถ้า บ้าน รถ ฯลฯ เป็นความจริงระดับบัญญัติมิใช่ความจริงโดยสภาวะ

บัญญัติมี 2 ประการ คือ ปัญญาปยัตตาบัญญัติ คือ บัญญัติ ซึ่งแสดงตัวตนให้ผู้อื่นเข้าใจ และปัญญาปนโตบัญญัติ คือ บัญญัติ ซึ่งทำให้ผู้อื่นรู้หรือเพราะปรากฏ เช่น พื้นดิน ภูเขา ชื่อว่าเป็น บัญญัติเพราะเป็นชื่อของกลุ่มธาตุต่าง ๆ ที่กลายเป็นหิน แม่บ้านเรือน ยาน พาหนะ เกวียน ฯลฯ ที่มี ชื่อเรียกอย่างนั้น ก็เรียกว่าบัญญัติ เช่นเดียวกัน เพื่อความเข้าใจกันในหมู่คนพวกเดียวกัน เวลาพูด-อธิบาย สิ่งอื่น ๆ เช่นบุคคล ทิศ เวลา ป่อ และ ถ้ำ ก็เป็นบัญญัติ

ตัวปัญญาปนโตบัญญัติ ยังแบ่งออกไปอีก 6 ประการคือ

- (1) วิชขมานาบัญญัติ: บัญญัติที่มีอยู่จริงหรือมีสภาวะธรรมรองรับ เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน
- (2) อวิชขมานาบัญญัติ: บัญญัติที่เรียกขานกัน และไม่มีสภาวะเป็นจริง เช่น พื้นดิน ภูเขา ไม่มีสภาวะธรรมรองรับ

⁵⁵ พุทธทศตตทวาริยสฺส, อภิธมฺมวาทาโร, ไทยรรณฺเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกฺขเรหิ ปรวิตเตตฺวา มุทฺทาปิโต พุทฺธสเก, 2537, หน้า 57.

(3) อวิชชามาเนน วิชชมานปัญญาตติ: ปัญญาที่เป็นจริงกับสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงเป็นการนำความ
ปัญญาที่มีอยู่จริงกับปัญญาที่ไม่มีอยู่จริงมาคู่กันเช่น คนมีอภิญญา 6 (ฉฬภิญโญ ปุริโส) คนไม่มีอยู่จริง
อภิญญา 6 มีอยู่จริง

(4) อวิชชามาเนน อวิชชมานปัญญาตติ: ปัญญาที่ไม่มีอยู่ ตรงกับสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น เสียงของหญิง
ผู้หญิง (อตถีสทโท ผู้หญิงไม่มีอยู่จริง แต่เสียงมีอยู่จริง)

(5) อวิชชามาเนน วิชชมานปัญญาตติ: ปัญญาที่มีอยู่จริงกับสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น จักขุวิญญาณ ทั้ง
จักขุและวิญญาณต่างก็มีอยู่จริงโดยสภาวะ

(6) อวิชชามาเนน อวิชชมานปัญญาตติ: ปัญญาที่ไม่มีอยู่จริงทั้งสอง เช่น ราชบุตร (ทั้งพระราช
และราชบุตรต่างก็ไม่มีอยู่จริง โดยสภาวะธรรม)

โดยสรุป ความจริงในพุทธศาสนามี 2 ระดับ ดังพระพุทธทตตะ สรุปไว้ว่า

ปรมตถโต จ ปญตติ

ตติยา โภภิน วิชชติ

ทวิสุ จาเนสุ กุสโล

ปรวาเทสุ น กมปตติ.⁵⁶

ปริเฉทที่ 13: การกปฏิเวธ กล่าวถึง ปัญหาพุทธปรัชญาเรื่องอตตตา หรือ การก (ผู้ทำกรรม)
มีการยกปัญหาขึ้น แล้วให้คำตอบหลายข้อ เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรมและผล
ของกรรมทั้ง 2 ประเภท แต่ไม่พูดถึงผู้ทำกรรมหรือผู้รับผลของกรรม ถ้าเช่นนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร? ใครเป็น
ผู้ทำกรรมและใครจะได้รับผลกรรม ถ้าไม่มีผู้ทำกรรมไม่มีผู้รับผลกรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าก็หมด
ความหมาย “ตสฺมา กุสลาทีนํ ธมฺมานํ เทสนา นีรตฺติกา” คำตอบก็คือ พระพุทธศาสนามีใช้หมด
ความหมาย ถ้าการไม่มีผู้ทำกรรม ไม่สมเหตุสมผลแล้ว การไม่มีผู้สร้างอาตมน์ของกลุ่มผู้คัดค้าน พวกนอก
ศาสนาก็ไม่มีเหตุผล ยอมรับไม่ได้เหมือนกัน กรรมดี กรรมชั่ว ผลของกรรมดีกรรมชั่ว เป็นเรื่องยอมรับได้
แม้จะไม่ต้องพูดให้ผู้ทำกรรม และผู้เก็บเกี่ยวผลกรรม เช่น หน่อต้นไม้งอกขึ้นจากดิน โดยอาศัยเหตุปัจจัย

⁵⁶ พุทธทตตตตตตตตตตต, อภิธมฺมาวตฺตาร, ไทยรรณฺเจ มหัจจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ
ปรวิตเตตฺตวา มุททาปิโต พุทฺธสเก, 2537, หน้า 59.

คือ โดยอาศัย ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ แม้การกระทำกรรมและการให้ผลกรรมก็สามารถเป็นไปได้ บน
ฐานของเหตุผล ดังพระพุทธที่ตตะกล่าววว่า

“เอเตสมปิ กุสลาทีนั ฐมมานั เหตุปัจจยา สามคคิยา อภินิพพตติ โหตีติ เวทิตพพา”

ในพระพุทธศาสนา ไม่มีทศนะ เรื่อง อตตะ, กัตตะ หรือตัวอื่น โรงเลย “ปรมตถโต โภจ
อตตะ วา เวทโก นตถิติ ทฐุพพ”

จากนั้น พระพุทธที่ตตะ แสดงถึงสังขะ 2 ระดับ คือ สมมุติสังขะ และปรมัตถสังขะ สมมุติ
สังขะ คือความจริงระดับสมมุติ เช่น พุดถึง บุคคลผู้รับกรรม การรับผลกรรม เช่น คาถาวว่า

ยณฺหิ กโรติ ปุริโส

กาเยน อุทเจตสา

คณฺหิ ตสฺส สกั โหติ

ตณฺจ อาทายคจฺจตฺติ.⁵⁷

แต่พอมาถึงระดับปรมัตถสังขะ ความเป็นสัตว์บุคคลไม่เหลือแล้วคงเหลือแต่กองขันธ์ 5 ดัง
คาถาวว่า

กิณฺนุ สตฺโตติ ปจฺเจสิ

มาร ทิฏฺฐคตฺ ตุ เต

สุทฺถสขารปฺญฺโขยิ

นยิธ สตฺตฺพลพฺภตฺติ.⁵⁸

ดังนั้น จึงไม่มีปัญหาเรื่องผู้กระทำกรรม (การก) ผู้รับผลแห่งกรรมและผู้จะต้องไปเกิดในภพ
ใหม่อีกต่อไป

ในปริเฉทนี้นับคาถาร้อยกรองได้เพียง 10 คาถา

ปริเฉทที่ 14: รูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทศ กล่าวถึงการเจริญรูปสมาธิ ก่อนจะเริ่มการปฏิบัติ
สมาธินั้น พระพุทธที่ตตะได้แนะนำให้เริ่มรักษาศีลเสียก่อน เพราะศีลเป็นรากฐานของสมาธิและปัญญา

⁵⁷ พุทธทศตตตตตตตตตตตต, อภิธมมวตตวโร, ไทยรรุเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ
ปรวิตเตตววา มุททาปิโต พุทฺธสเก, 2537, หน้า 60.

⁵⁸ พุทธทศตตตตตตตตตตตต, อภิธมมวตตวโร, ไทยรรุเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ
ปรวิตเตตววา มุททาปิโต พุทฺธสเก, 2537, หน้า 60.

ดุจเสาเข็มและคานคอดินเป็นรากฐานของตึกสูง ๆ และพื้นดินเป็นรากฐานของต้นไม้และเถาวัลย์ ศีลจึงควรบริสุทธิ์แต่ต้น (อาทิโต สีล-โสธน)

ศีลเป็นข้อปฏิบัติเพื่อควบคุมกาย และวาจา ด้วยการปฏิบัติตาม(จารีต) และการงดเว้น (วาริต) เช่น เราถูกแนะนำให้ทำแต่กรรมดีและในขณะที่เดียวกันก็เว้นจากการทำชั่ว

คำว่า รูป ในที่นี้ หมายถึง วัตถุเป็นอารมณ์ของสมาธิ มักมีรูปร่างและมีลักษณะหยาบ ขนาดใหญ่ พระโยคาวจร ตั้งใจจากอารมณ์อื่นแล้วเอาไปผูกไว้กับอารมณ์นั้นบริการไปจนเกิดสมาธิขั้นรูปฌาน

จากนั้น พระพุทธทศตะพุดถึงขั้นตอนการลงมือปฏิบัติ เริ่มด้วยการตัดปลิโพธ (ความกังวลห่วงใย) 10 ประการ การแสวงหากัลยาณมิตรเลือกอารมณ์กัมมฐานให้ถูกกับจริตของตน แล้วลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง จากนั้น พระโยคาวจร พึงทราบกิเลสที่คอยกั้นขวางมาให้ผู้ปฏิบัติได้สมาธิ คือนิรวรณ 5 และองค์ฌานอันเป็นปฏิปักษ์กับนิรวรณ 5 หรือเป็นตัวทำลายนิรวรณ 5

นิรวรณ 5		องค์ฌาน
กามฉันทะ	แก้ด้วย	เอกัคคตา
พยาบาท	"	ปีติ
ถีนมัทธะ	"	วิตก
อุทธัจจะ กุกกุกจะ	"	สุข
วิจิกิจฉา	"	วิจาร์

จากนั้น พระพุทธทศตะ กล่าวถึงองค์คุณของรูปฌานว่า แบ่งออกเป็น 4 ตามนัยแบ่งพระสูตร คือปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานบ้าง และแบ่งออกเป็น 5 คือ เพิ่มปัญจฌานเข้าไปตามนัยของพระอภิธรรมบ้าง

ในปริเฉทนี้ พระพุทธทศตะ ได้รจนาเป็นร้อยกรองล้วนนับเป็นคาถาได้ 191 คาถา แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาความเป็นนักกวีและความเชี่ยวชาญในคำสอนพระพุทธศาสนาของท่านว่ากล้าแข็งและยอดเยี่ยมมากเพียงใด

ปริเฉทที่ 15: อรูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทศ กล่าวถึงการเจริญสมาธิส่วนของรูปาวจรเริ่มด้วยการเบื้อหน้าหรือเห็นโทษในรูปฌาน คลายความพอใจในรูปฌานแล้วจึงเพิกกสิณกลับไปยึดเอาอากาศมาเป็นอารมณ์แทน

คำว่า อรูป ก็หมายถึงอารมณ์ของอรูปสมาธิ ซึ่งไม่ใช่วัตถุหรือรูปอย่างรูปฌานในอรูปสมาธินี้มีอารมณ์ 4 ประเภท คือ อากาศไม่มีสีสิ้นสุด (อากาศานัญจายตนะ) วิญญาณ (วิญญาณัญจายตนะ) ความว่าง (อากิญจัญญายตนะ) และสัญญาที่มีใช้ไม่มีสัญญาก็มีใช้ (แนวสัญญานาสัญญายตนะ)

ในบรรดาอรูปฌานทั้ง 4 นี้ มีองค์เดียว คือ เอกัคคตา ในปริเฉทนี้ พระพุทธทศตะได้รจนาเป็นร้อยกรองทั้งหมด

ปริเฉทที่ 16: อภิญญานิทเทศ ว่าด้วยอภิญญา 5 คือทิพจักขุ ทิพโสตตะ อธิวิริยะ จิตตวิชานนะ และบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ดังพระพุทธทศตะ กล่าวไว้ว่า

ทิพพานิ จกขุโสตานิ

อิทธิจิตตวิชานนํ

บุพเพนิวาสถาณนุติ

ปญจาภิญญา อิมานิ สยิ⁵⁹

ในบทนี้ท่านแสดงถึงคุณลักษณะของจิตที่มีสมาธิไว้อย่างน่าฟังเช่น ฝึกฝนแล้ว (ทนต) มีสมาธิ (สมาทิต), หมดจต (สุทฐ) ผ่องใส (ปริโยทาท) ไม่มีกิเลสหนา (อนงคณ) ไม่มีกิเลสบาง (นุปกุเลส) นุ่มนวล (มุกุตุต) เหมาะแก่การงาน (มทุกมมณี) ตั้งมั่น (จติ) และ ไม่หวั่นไหว (อจล) จากนั้น ท่านได้อธิบายอภิญญาทั้ง 5 นี้ ด้วยสำนวนร้อยกรองตามลำดับจนจบ

ปริเฉทที่ 17: อภิญญารัมมณินิทเทศ ว่าด้วยอารมณ์ของอภิญญาจิตทั้ง 5 ว่ามีอารมณ์อย่างไรบ้าง เช่น ทิพจักขุ มีรูปเป็นอารมณ์ ทิพโสต มีเสียงเป็นอารมณ์ ดังพระพุทธทศตะ กล่าวไว้ว่า

ทิพโสตตสมํ ทิพพ-

จกขุอารมมณกุกเม

รูปํ สทโทติ ทิวินนํ

ออยเมววิเสสตา.

⁵⁹ พุทธทศตะตจจาริยสส, อภิมมวตวโร, ไทยรรฎเจ มหัจจุพาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ
ประวัติเตตวา มุททาปีโต พุทฐสเก, 2537, หน้า 62-64.

ในปริเฉทนี้ พระพุทธทศตะ ได้เพิ่มอภิญญาเข้าไปอีก 2 ข้อคือ อนาคตังสญาณ (ญาณรู้ไปในเรื่องอนาคต) และยถากัมมุปคญาณ (ญาณหยั่งทราบถึงการให้ผลของกรรมประเภทต่าง ๆ)

ปริเฉทที่ 18: ทิฏฐิวิสุทธินิทเทศ ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของทิฏฐิ (ความเห็น) ในสามปริเฉทที่ผ่านมาได้กล่าวถึงการปฏิบัติสมาธิภาวนาอันนับเป็นเรื่องของสมาธิหรือจิตตสิกขา นับแต่ปริเฉทนี้ไปจนถึงปริเฉทที่ 22 จะว่าด้วยปัญญาสิกขา คือว่าด้วยเรื่องปัญญา

เนื้อหาของปริเฉทนี้เริ่มด้วย ปัญหาเกี่ยวกับปัญญา 5 ข้อ คือปัญญา คืออะไร (กา ปญญา) มีความหมายอย่างไร (โก อตฺโถ) มีลักษณะอย่างไร (กิมิสฺสา ลกฺขณาทิกิ) ปัญญาแบ่งเป็นกี่ประเภท (กตฺติธา) และทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร (กถิ ภาเวตฺตพฺพา)

ปัญหาแรก พระพุทธทศตะแสดงว่า ปัญญาคือธรรมชาติรู้ทั่ว หรือการรู้ทั่ว(ปะชานาตีติ ปญญาสา ชานนา วา ปการโต) ลักษณะของปัญญานั้น คือ รู้แจ้งตลอดไตรลักษณ์ ไม่เหมือนกับสัญญาที่รู้เพียงสีเขียว สีขาว และวิญญานที่รู้อารมณ์หยาบ ๆ ซึ่งสัมผัสครั้งแรก ไม่อาจนำไปสู่มรรคผลได้ ปัญญาแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ โลกิกา (ปัญญาแบบชาวโลก) และอโลกิกา (ปัญญาเหนือโลก) ปัญญามี 3 คือ สุตมยปญญา (ปัญญาเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน) จินตามยปญญา (ปัญญา เกิดจากการตรัสรู้อริยสัจ) และ ภาวนามยปญญา (ปัญญาเกิดจากการเจริญภาวนา) ปัญญามี 4 ประเภทได้แก่ปฏิสัมภิตา 4 เป็นต้น

เมื่อมาถึงตอนวิธีการอบรมปัญญาให้เกิดขึ้น พระพุทธทศตะได้กล่าวถึงการพิจารณาชั้น 5 รูป 28 และ นามรูป แล้วลงท้ายว่าการกำจัดความเห็นว่า สัตว์ บุคคล แล้วเข้าใจนามรูปตามความเป็นจริง ความเห็นนี้จัดความเห็นบริสุทธิ์ (ทิฏฐิวิสุทธิ)

ปริเฉทที่ 19: กังขาวิตรณวิสุทธินิทเทศ ว่าด้วยญาณทัสนะบริสุทธิ์ เป็นเหตุให้ข้ามพ้นความสงสัย ในปริเฉทนี้เริ่มด้วยการแสดงเหตุปัจจัยของนามรูป อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรมคือเหตุของนามรูป เพราะเป็นตัวให้เกิดขึ้นโดยตรง ส่วนอาหาร เป็นปัจจัยของนามรูป เพราะช่วยตามหล่อเลี้ยง เช่น อาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญานขึ้น นี้คือความสัมพันธ์ทางเหตุผลของรูปนาม กุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่ประกอบไว้ในเวลาใดก็ตาม ย่อมผลิตผล คือนำไปเกิดใหม่ การเป็นไป ของนามรูป โดยอาศัยเหตุปัจจัยดังนี้ โดยไม่มีผู้กระทำการม ตัวยืนโรง หรือตัวอึดตายเที่ยงแท้ใด ๆ ในฐานะปฐมเหตุ มีแต่

สภาวะธรรมล้วน ๆ ไหลไปตามเหตุปัจจัยโดยว่างจากตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร การกำจัดภาพมายาเรื่องอัตตา เที่ยงแท้เสียได้ จัดเป็นกัณฑ์ชาตวิสุทธิ

ปริเฉทที่ 20: มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส ว่าด้วยการรวบรวมเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติที่รณปริญาชั้นอุทฺทพพญาณ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบโดยมีเนื้อหาเชื่อมโยงกับปริเฉทที่ 21 ต่อไป

ปริเฉทที่ 21: ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของญาณที่เห็นทางปฏิบัติ ในปริเฉทนี้ พระพุทธทศตะ กล่าวถึงปฏิปทาหรือข้อปฏิบัติของพระโยคาวจร ได้แก่ ตัววิปัสสนาญาณ 9 คือ อุทฺทพพญาณ กัณฺถญาณ ฌญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารูปกขมาณ และอนุโลมญาณ เมื่อการปฏิบัติของพระโยคาวจร พัฒนาสูงขึ้นไปโดยผ่านญาณ ทั้ง 9 ตามลำดับ พระโยคาวจร ก็จะทราบชัดว่าตนได้เข้าใกล้เป้าหมายสุดท้ายของชีวิตแล้ว นี้เรียกว่า ความบริสุทธิ์ของญาณที่เห็นทางปฏิบัติ (ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ) ในปริเฉทนี้

ปริเฉทที่ 22: ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส ว่าด้วยความบริสุทธิ์ ของความรู้ในปริเฉทนี้ พระพุทธทศตะ ได้กล่าวถึงญาณดวงสุดท้ายของการเจริญวิปัสสนา นับเป็นญาณชั้นสูงสุดที่ทำให้ผู้ปฏิบัติ พ้นจากโลกียภูมิขึ้นสู่โลกุตระภูมิ คือเข้าสู่เขตของโคตรภูญาณอันเป็นแดนสิ้นสุดความเป็นปุถุชน เข้าสู่ความเป็นอริยชน คำว่า โคตรภู หมายถึง พระนิพพาน⁶⁰ เพราะพระนิพพานเป็นอารมณ์ของจิตในลำดับนี้ ก่อนจะก้าวสู่โลกุตระภูมิ พระโยคาวจรจะต้องเป็นผู้ชำนาญในการเข้ารูปฌาน 4 หรืออรุณรูปฌาน 4 ชวนจิต ก่อนจะบรรลุมรรคผล เริ่มด้วยบริกรรม อุปจาร อนุโลม แล้วก็โคตรภู เป็นช่วงต่อระหว่างความเป็นปุถุชน และอริยบุคคล ขณะนั้นจิตมีพระนิพพานเป็นอารมณ์จากนั้นโสดาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้น 1 ขณะจิต ตามด้วย โสดาปัตติผลจิต 2 หรือ 3 ขณะจิต แล้วก็ภวังค์ตรวงอีก ขณะนั้น พระโยคาวจร รู้แจ่มแจ้งในอริยสัจ 4 ครบทั้งด้าน สัจญาณ 4 กิจญาณ 4 และกตญาณ 4 พระโยคาวจร จะพิจารณาถึงมรรค ผล นิพพาน และ กิเลสละขาดได้แล้ว ภาวะจิตในช่วงนี้เรียกว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ

⁶⁰ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน,

หลังจากชี้แจงปฐมมัคคญาณ คือ โสดาปัตติมัคคะแล้วพระพุทธที่ตะก็ชี้แจงในส่วน
ทุติยมัคคญาณ คือ สกทาคามี ตติยมัคคญาณ คือ อนาคามี และ จตุตถมัคคญาณ คือ อรหัตตมัคคญาณ
จนครบ⁶¹

ปริเฉทที่ 23: กิเลสพหวนกถา ว่าด้วยการละกิเลส ในปริเฉทนี้พระพุทธที่ตะพูดถึงบท
ของกิเลสที่มีชื่อ และจำนวนมากน้อยต่างกันและกิเลสตัวนั้น ๆ จะละได้ด้วยมรรคจิตดวงใด

หมวดกิเลส มีสังโยชน์ 10 แบ่งเป็นสังโยชน์เบื้องต้น 5 ตัว คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ
อุทธัจจะ และอวิชา สังโยชน์เบื้องต้น 5 คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ
กิเลส 10 มี โสกะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ และอนัตตตัปปะ

มิฉัตตะ 10 มีหวัชชธรรม และเพิ่มเข้าข้างหน้าองค์มรรคแต่ละข้อโดยมีลักษณะตรงข้ามกับ
มรรค 8 เพียงเติมมิฉฉาญาณ และมิฉฉาวิมุตติเข้าเป็นลำดับที่ 9 และที่ 10 โลกธรรม 4 มัจฉริยะ 5
วิปลาส 3 คันถะ 4 อคติ 4 อาสวะ 4 นีวรณ 5 อุปาทาน 4 อนุสัย 7 มละ 3 อกุศลกัมมบถ 10 และ
อกุศลจิต 12

จากนั้น พระพุทธที่ตะ ได้กล่าวถึงกิเลสแต่ละตัวว่าจะพึงละได้ด้วยมรรคใด คือ โสดาปัตติ
มรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค หรืออรหัตตมรรค เช่น สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และ
กามราคะที่จะนำไปเกิดในอบายละได้ด้วยปฐมมรรค (คือโสดาปัตติมรรค) กามราคะอย่างหยาบละได้ด้วย
ทุติยมรรค กามราคะอย่างละเอียดละได้ด้วยตติยมรรค ส่วนสังโยชน์เบื้องต้นสูงทั้ง 5 มีรูปราคะ เป็นต้น
ละได้ด้วยจตุตถมรรค (หรืออรหัตตมรรค) อคติ 2 ละได้ด้วยปฐมมรรค

⁶¹ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน,

ปริเฉทที่ 24: ปัจจัยนิทเทศ ว่าด้วยปัจจัย 24 ตามแนวของคัมภีร์มหาปิฎฐาน

ปัจจัยนิทเทศ	บทวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัย 24 ตามแนวของคัมภีร์มหาปิฎฐาน
1) เหตุปัจจัย	ได้แก่เหตุ 6 คือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นปัจจัยแก่กุศลจิตและอกุศลจิต เป็นต้น
2) อารัมมณปัจจัย	ได้แก่อารมณ์ที่จิตและเจตสิกเข้าไปยึดเหนี่ยวคืออารมณ์ 6 อารัมมณ 6 เป็นปัจจัยธรรม (เป็นปัจจัยให้เกิด) ส่วนจิตและเจตสิก เป็นปัจจัยุปันนธรรม
3) อธิปัตติปัจจัย	แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ อารัมมณอธิปัตติปัจจัยและสหชาตอธิปัตติ
4) อนันตรปัจจัย	เช่นจิตและเจตสิกเป็นอันตรปัจจัย แก่กันเพราะเกิดดับติดต่อกัน
5) สมนันตรปัจจัย	
6) สหชาตปัจจัย	ธรรมที่เป็นสหชาตปัจจัยแก่กัน เพราะเกิดนั้นร่วมกัน เช่นน จิต (ปัจจัยธรรม) และเจตสิก (ปัจจัยุปันนธรรม) มหาภูตรูป และหทัยวัตถุ
7) อัญญมัญญปัจจัย	อธิบายเหมือนสหชาตปัจจัย
8) นิสสยปัจจัย	ธรรมที่เป็นที่อาศัยของกันและกัน เช่น มหาภูต 4 เป็นนิสสยปัจจัยของกันและกัน จิตกับเจตสิก เป็นนิสสยปัจจัยของกันและกัน (จิต ปัจจัยธรรม เจตสิก ปัจจัยุปันนธรรม)
9) อุปนิสยปัจจัย	แบ่งเป็น 3 คือ อารัมมณุปนิสสัย ได้แก่อารัมมณอธิปัตติปัจจัย อนันตรุปนิสสัย เช่นเดียวกันกับอนันตรปัจจัยและปกตูปนิสสัย ได้แก่อสิ่งที่เป็นปัจจัยแก่กันโดยปกติ เช่น กุศลจิตและอกุศลจิต พร้อมทั้งเจตสิก รูป และบัญญัติ ในอดีตเป็นปากูปนิสสัยปัจจัยให้เกิด จิต และเจตสิก ประเภทต่าง ๆ

	<p>ในปัจจุบัน กุศลและอกุศลกรรมในอดีตเป็นปกตูปนิสสัยต่าง ๆ ในปัจจุบันกุศลและอกุศลกรรมในอดีตเป็นปกตูปนิสสัยปัจจัย ได้แก่ความสุขทุกข์ บุญบาป ในปัจจุบัน, ความสุขทุกข์ทางกาย ฤดู อาหาร เสนาสนะ และบุคคลตามธรรมชาติก็เป็นปกตูปนิสสัย ปัจจัยแก่บุคคล</p>
10) ปุเรชาติปัจจัย	<p>มี 2 ประเภทคือ วัตถุประสงค์ปัจจัยได้แก่รูปที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัย ให้เกิดนามในปัจจุบัน และอารมณ์ปุเรชาติปัจจัยได้แก่ รูปารมณฺเฑน ปัจจุบันเป็นต้นเป็นปัจจัย แก่จิต เจตสิก ในกาลต่อไป</p>
11) ปัจฉาชาติปัจจัย	<p>ธรรมที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยแก่ธรรมที่เกิดก่อน หรือปัจจัย ธรรม เกิดภายหลังแต่ปัจจัยป็นนธรรมเกิดก่อน เช่น จิตตเจตสิก เป็นปัจจัยธรรม ส่วนร่างกายเป็นปัจจัยป็นนธรรมแม้จักขุวิญญาณ กับ จักขุประสาท ก็มีลักษณะเช่นกัน</p>
12) อาเสวนปัจจัย	<p>อาเสวนะ แปลว่า การคบหา ต้องเสพกัน (เนื่อง ๆ) เช่น การ อ่านหนังสือครั้งแรก ๆ ยังไม่เข้าใจชัดควรอ่านบ่อย ๆ เข้าใจชัด การ อ่านหนังสือบ่อย ๆ เป็นอาเสวนปัจจัย แก่การเข้าใจเรื่องราวใน หนังสือ ขวนจิตดวงแรก ๆ เป็นปัจจัยแก่ขวนจิตดวงหลัง ๆ จึงเป็น ปัจจัยป็นนธรรม เกี่ยวข้องกันโดยเป็นอาเสวนปัจจัยแก่กัน</p>
13) กัมมปัจจัย	<p>กรรมปัจจัยแบ่งเป็น 2 คือ (1) กรรมปัจจัยที่เกิดร่วมกันเช่น มรรค จิตทั้ง 4 เป็นกรรมปัจจัยให้เกิดผลจิตในสายเดียวกัน ในที่นี้ มรรคจิตทั้ง 4 เป็นกุศล ส่วนผลจิตเป็นวิปาก มรรคจิตเป็นปัจจัย ธรรม และ (2) กรรมปัจจัยที่เกิดขึ้นต่างขณะกันเช่น กรรมที่เป็น กุศลและอกุศลพร้อมทั้งอาเสวนะและกุศลเจตนาที่ไม่มีอาเสวนะ</p>

ปัจจัยนิทเทศ	บทวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัย 24 ตามแนวของคัมภีร์มหาปฏฐาน
14) วิปากปัจจัย	<p>กรรมที่เราทำแล้วอย่างใดอย่างหนึ่งเราต้องเก็บเกี่ยวผลกรรมนั้น ผลของกรรมก็จะนำไปเกิดใหม่ ประสบเคราะห์กรรม สุข ทุกข์ ด้วยตนเอง นี้เรียกว่า กรรมปัจจัย วิปากจิตดวงก่อน ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดรูป</p> <p>กุศลจิต อกุศลจิตได้มากมา ในคัมภีร์ท่าน กล่าวว่ามิ่ววิปากจิตถึง 36 คือ กามวจร 23, รูปวจร 5, อรูปวจร 4 และโลกุตตระ 4 ย่อมเป็นวิปากปัจจัยแก่ นามรูป ในภพต่อไป</p>
15) อาหารปัจจัย	<p>ได้แก่อาหารทั้ง 6 คือ กวฬิงการาหาร ผัสสาหาร เจตนาหาร วิญญานาหาร เช่น กวฬิงการาหาร เป็นอาหารปัจจัยให้รูปทั้ง 28 ดำรงอยู่ได้</p>
16) อินทรีย์ปัจจัย	<p>อินทรีย์ 20 เว้นอินทินทรีย์ และปุริสินทรีย์ เป็นอินทรีย์ปัจจัยแก่ นาม-รูป อื่น ๆ นอกนี้</p>
17) ฌานปัจจัย	<p>ได้องค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปีตีสุข เอกัคคตา เป็นฌานปัจจัยให้เกิดนาม-รูป อื่น ๆ</p>
18) มัคคปัจจัย	<p>มรรคปัจจัย มี 9 คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาอาชีวะ และมัจฉาทิฎฐิ เป็นปัจจัยให้เกิดกุศล</p> <p>อกุศลจิต และรูปธรรม อื่น ๆ</p>
19) สัมปยุตตปัจจัย	<p>ธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกันเป็นปัจจัยแก่กัน เช่น จิตกับเจตสิก</p>
20) วิปยุตตปัจจัย	<p>ธรรมที่เป็นปัจจัยให้ธรรมอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เมื่อธรรมอีกอย่างหนึ่งไม่ได้เกิดร่วมด้วย ตัวอย่าง นามขันธ 4 เป็นวิปยุตตปัจจัยแก่รูปขันธ 1</p>
21) นัตติปัจจัย	<p>ธรรมอย่างหนึ่งจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะการมีอยู่ของธรรมอีกอย่างหนึ่ง เช่น การมีอยู่ของจิตเป็นอติปัจจัยของเจตสิก</p>

ปัจจัยนิเทศ	บทวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัย 24 ตามแนวของคัมภีร์มหาปฏฐาน
22) อตฺถิปัจจัย	ธรรม 2 ชุด ที่เกี่ยวเนื่องกันในการมีอยู่ เมื่อธรรมชุดหนึ่งดับไป คือเมื่อธรรมหนึ่งดับไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้ธรรมอื่นเกิดขึ้น ข้อนี้มี การอธิบายคล้ายกับอนันตรปัจจัย
23) วิคตปัจจัย	มีความคล้ายกับนัตถิปัจจัย
24) อวิคตปัจจัย	มีความคล้ายกับอตฺถิปัจจัย

คัมภีร์อภิธัมมวาทารนี้ มีเนื้อหาสำคัญอยู่ 4 คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน การอธิบายนั้นใช้ ทั้งร้อยกรอง ร้อยแก้ว อย่างเป็นระบบ แม้จะใช้ถ้อยคำน้อยก็เก็บความไว้ได้มาก ลึกซึ้ง สุขุม คัมภีร์ภาพ ด้วยเนื้อหา ความคล้ายกับอภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค 3 ปัญญา นิเทศของพระพุทธโฆษาจารย์ อภิธัมมวาทารนี้ถือเป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถา โดยมีฎีกาแต่งแก้ขยาย ความอยู่ 2 คัมภีร์ คือ อรรถกถาเก่า และ อภิธัมมัตถวิลาสินี ของท่านสุ่มังคลาจารย์ รูปเดียวกับแต่ง อภิธัมมัตถวิภาวินี ซึ่งนักศึกษาภาษาบาลีบ้านเราค้นเคยกันดี

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ปริวรรตคัมภีร์นี้จากอักษรเทวนาครี และจัดพิมพ์เป็นธรรมานุกรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ อาจารย์พร รัตนสุวรรณ เพื่อเป็นส่วนแห่ง อารยิบูชา ด้วยว่าอาจารย์พร ได้อุทิศชีวิตของท่านทั้งหมดเพื่อพระพุทธศาสนาแทบทุกด้าน ผลงาน สุดท้ายก็คือการตรวจชำระและจัดพิมพ์อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังอย่างยิ่งว่างาน การพิมพ์พระคัมภีร์อภิธัมมวาทารนี้ คงมีส่วนช่วยดำรงพระศาสนาให้มั่นคงยิ่งขึ้น ดังท่านผู้รจนาได้ตั้งจิต อธิฐานไว้ว่า

ยาว ตัญฺจติ โลกสมิ

หิมวา ปพพตฺตโม

ดาว ตัญฺจตุ สทฺธมโม

ธมฺมราชสฺส สตฺถโนติ

ภูเขหิมาลัยที่สูงที่สุด ยังดำรงอยู่ในโลกเพียงใด พระสัทธรรมของพระศาสดา

ผู้เป็นพระธรรมราชาจงสถิตอยู่กับโลกเพียงนั้นเทอญ⁶²

⁶² พุทธทศตตวจาจารย์สส, อภิธัมมวาทาโร, ไทยรรุญเษ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกฺขเรหิ
ประวัติเตตฺวา มุทฺทาปิโต พุทฺธสเก, 2537, หน้า 71.

การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และสาระสำคัญของแต่ละปริเฉท (24 ปริเฉท)

ลำดับที่	ชื่อปริเฉท	สาระสำคัญ
1	จิตตนิทเทศ	<p><u>ว่าด้วยเรื่องจิต</u> แสดงความหมายของจิต</p> <p>-ด้วยปรมัตถธรรม 4 (จิต เจตสิก รูป และนิพพาน)</p> <p>-จิต 2 ประเภท คือ วิปากจิต และ อวิปากจิต</p> <p>-ตามหลักเกณฑ์ (1) ธรรมชาติของจิต (จิต)</p> <p>(2) ชั้นของจิต (ภุมิ)</p>
2	เจตสิกนิทเทศ	<p><u>ว่าด้วยเจตสิก</u> คุณสมบัติของจิต</p> <p>-เจตสิก แปลว่า ธรรมชาติ</p> <p>-เจตสิก 3 ประเภท คือ กุศล อกุศล และ อัปยากตะ</p> <p>-ภุมิ 4 ของจิต คือ</p> <p>(1) กามาวจรภุมิ</p> <p>(2) รูปาวจรภุมิ</p> <p>(3) อรูปาวจรภุมิ</p> <p>(4) โลกุตตรภุมิ</p>
3	เจตสิกวิภาคนิทเทศ	<p><u>ว่าด้วยธรรมชาติ</u> ของเจตสิก</p> <p>-การเข้าประกอบจิตแต่ละดวง</p> <p>-เจตสิกในฐานะองค์ฌาน 5 อินทรีย์</p>
4	เอกวิธาตินยนิทเทศ	<p><u>ว่าด้วยการจำแนกจิต</u> ประเภทต่าง ๆ</p> <p>-จิตมี 2 ประเภท</p> <p>(1) อเหตุกจิต</p> <p>(2) สเหตุกจิต</p>

ลำดับที่	ชื่อปริเฉท	สาระสำคัญ
5	จิตตูปัตตนิทเท	<u>ว่าด้วยการเกิดขึ้นของจิต</u> - กล่าวถึงบุคคลและภูมิ - บุคคลเกิดขึ้นใน 3 ภพ (1) กามภพ (2) รูปภพ (3) อรูปภพ
6	อารัมมณวิภาค	<u>ว่าด้วยอารัมมณ</u> - สิ่งที่จิตเข้าไปเกาะเกี่ยวหรือรับรู้ - อารัมมณ 6 คือ รูปเสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรม (สอดคล้องกับอายตนะ)
7	วิปากจิตตปวัตตนิทเทส	<u>ว่าด้วยวิปากจิต</u> ตามหลักพระอภิธรรม - วิปากจิต คือ จิตซึ่งเป็นผลของกุศลหรืออกุศลจิต - วิปาก คือ กรรมพีชะหรือवासนา - วิปากจิต ทำหน้าที่เชื่อมต่อชาตินี้กับชาติหน้า
8	ปภินรณิทเทส	<u>อธิบายการทำงานของจิต</u> - จิตเปรียบด้วยแมงมุม สร้างใยให้ตัวเองจึงเป็นข่ายใยแมงมุม - ดักจับเหยื่อได้จากทุกทิศทาง - ข่ายใยแมงมุมคล้ายกับประสาทสัมผัส
9	ปุญญวิปากปัจจยนิทเทส	<u>แสดงถึงการเกิดใหม่</u> - ด้วยอำนาจแห่งกรรมตีกรรมชั่ว - แผลงกำเนิด 4 อย่าง (1) ชลาพุชะ เกิดในครรภ์ (2) อัมตชะ เกิดในไข่

ลำดับที่	ชื่อปริเฉท	สาระสำคัญ
		(3) สังเสทชะ เกิดในสิ่งสกปรก (4) โอปปาติกะ เกิดผุดขึ้นทันที
10	รูปวิภาค	<u>การจำแนกรูป 2 ประเภท</u> (1) ภูตรูป (2) อุปปาทายรูป 24
11	นิพพานนิทเทศ	<u>กล่าวถึงพระนิพพาน</u> - นิพพาน แปลว่า การดับสิ้นไปแห่งตัณหา - เป็นสภาวะแห่งบรมสุข
12	บัญญัติตนิทเทศ	<u>แสดงเรื่องบัญญัติ (Concept)</u> - บัญญัติ คือ ปรมัตถธรรม (1) จิต (2) เจตสิก (3) รูป (4) นิพพาน - ทั้งหมดเป็นความจริง (สัจจะ) - สิ่งอื่นเป็นความจริงบัญญัติ (มิใช่จริงโดยสภาวะ)
13	การกปฏิเวธ	<u>กล่าวถึงปัญหาพุทธปรัชญา = อัตตา</u> - การก คือ ผู้ทำกรรม - กล่าวถึง กุศลกรรม และ อกุศลกรรม - กล่าวถึง ผลของกรรม - กล่าวถึง กรรมดี กรรมชั่ว และผลของกรรมดี กรรมชั่ว
14	รูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทศ	<u>กล่าวถึงการเจริญรูปสมาธิ</u> - แนะนำการรักษาศีลก่อนปฏิบัติสมาธิ

		<ul style="list-style-type: none"> - ศิลเป็นรากฐานของสมาธิและปัญญา - ศิลจึงควรบริสุทธิ์แต่ต้น - การปฏิบัติต้องเลือกอารมณ์กัมมัฏฐานให้ถูกต้องจริตของตน - จำนวนรูปของฌาน 4 ข้อ <ul style="list-style-type: none"> (1) ปฐมฌาน (2) ทุตติยฌาน (3) ตติยฌาน (4) จตุตถฌาน
15	อรุปาวจรสมาธิภาวนานิทเทศ	<u>กล่าวถึงการเจริญ สมาธิส่วนของรูปาวจร</u> <ul style="list-style-type: none"> - เริ่มด้วยการเบี่ยงหน้าหรือเห็นโทษในรูปฌาน - คลายความพอใจในรูปฌาน - ยึดเอาอากาศเป็นอารมณ์ฌาน
16	อภิญญานิทเทศ	<u>ว่าด้วยอภิญญา 5</u> <ul style="list-style-type: none"> (1) ทิพพจักขุ (2) ทิพพโสตตะ (3) อิทธิวิธี (4) จิตตวิขานนะ (5) บุพเพนิวาสญาณ
17	อภิญญารัมมณินิทเทศ	<u>ว่าด้วยอารมณ์ของอภิญญาจิตทั้ง 5 เช่น</u> <ul style="list-style-type: none"> (1) ทิพพจักขุ มีรูปเป็นอารมณ์ (2) ทิพพโสต มีเสียงเป็นอารมณ์

18	ทฤษฎีวิสุทธินิทเทศ	<p><u>ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของความเห็น</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - อธิบาย ปัญญา คืออะไร - อธิบาย ปัญญา มีความหมายอย่างไร - อธิบาย ปัญญา มีลักษณะอย่างไร - อธิบาย ปัญญา แบ่งเป็นกี่ประเภท - อธิบาย ปัญญา ทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร <p>ท่านแสดงว่า</p> <p>ปัญญา คือธรรมชาติรู้ทั่วหรือการรู้ทั่ว</p> <p>มีลักษณะ คือ รู้แจ้งตลอดไตรลักษณ์</p>
ลำดับที่	ชื่อปริเฉท	สาระสำคัญ
		<p>ปัญญามี 2 ประเภท คือ โลกิกา (ปัญญาแบบชาวโลก)</p> <p>และ อโลกิกา (ปัญญาเหนือโลก)</p> <p>ปัญญา 3 คือ</p> <ul style="list-style-type: none"> (1) สุตมยปัญญา (2) จินตมยปัญญา (3) ภวานามยปัญญา
19	กัณฑ์ชาตวิตรณสุทธินิทเทศ	<p><u>ว่าด้วยญาณที่ชนะบริสุทธิ์</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - เหตุแห่งความข้ามพ้นความสงสัย - แสดงเหตุปัจจัยของนามรูป อวิชชา ตัณหา อุปาทาน - กรรม คือ เหตุของนามรูป
20	มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ	<p><u>ว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติตรณปริปัญญา</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ชั้นอุทัพพญาณ - แสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผล - มีเนื้อหาเชื่อมโยงกับปริเฉทที่ 21

ลำดับที่	ชื่อปริณิเทศ	สาระสำคัญ
21	ปฏิบัติพหุญาณทัสสนวิสุทธิ	<p><u>ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของญาณ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - กล่าวถึงปฏิบัติพหุหรือข้อปฏิบัติของพระโยคาวจร - เมื่อปฏิบัติตนเข้าใกล้เป้าหมายสุดท้ายของชีวิต เรียกว่า ความบริสุทธิ์ของญาณที่เห็นทางปฏิบัติ
22	ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส	<p><u>ว่าด้วยความบริสุทธิ์ทางความรู้</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - กล่าวถึงญาณดวงสุดท้ายของการเจริญวิปัสสนา - เป็นญาณชั้นสูงสุดที่ทำให้ปฏิบัติพ้นจากโลกียภูมิขึ้นสู่วิปัสสนาภูมิ - เข้าสู่ความเป็นอริยชน สุดแดนความเป็นปุถุชน - เข้าสู่เขตโคตรภูญาณ คือเขตนิพพาน - ภาวะจิตในช่วงนี้ เรียกว่าญาณทัสสนวิสุทธิ
23	กิลีสพหุญาณกถา	<p><u>ว่าด้วยการละกิเลส</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - หมวดกิเลส มีสังโยชน์ 10 <ul style="list-style-type: none"> (1) สังโยชน์เบื้องต้น (5) (2) สังโยชน์เบื้องต่ำ (5) - กล่าวถึงกิเลสแต่ละตัวจะพึงละได้ด้วยมรรคใด <ul style="list-style-type: none"> (1) โสดาปัตติมรรค (2) สกทาคามิมรรค (3) อนาคามิมรรค (4) อรหัตตมรรค
24	ปัจฉัยนิทเทส	<p><u>ว่าด้วยปัจฉัย 24 ตามแนวทางของคัมภีร์มหาปิฎกฐาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - อธิบายความเป็นปัจฉัย 24 แบบ เช่น เหตุปัจฉัย คือ สาเหตุ 6 (1) โลภะ (2) โทสะ (3) โมหะ (4) อโลภะ (5) อโทสะ (6) อโมหะ

สรุปได้ว่า เนื้อหารวมของพระคัมภีร์อภิธรรมมาวตารแต่ละปริเฉท ทั้งหมด 24 ปริเฉทนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมีเนื้อหาสำคัญอยู่ 4 คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน การอธิบายนั้นใช้ทั้งร้อยกรอง ร้อยแก้ว อย่างเป็นระบบแม้จะใช้ถ้อยคำน้อยก็เก็บความไว้ได้มาก ลึกซึ้ง สุขุม คัมภีร์ภาพด้วยเนื้อหา ความคล้ายกับอภิธรรมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆษาจารย์ และพระคัมภีร์อภิธรรมมาวตารนี้ถือเป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถา โดยมีฎีกาแต่งแก้ไขขยายความอยู่ 2 คัมภีร์ คือ อรรถกถาเก่า และ อภิธรรมมัตถวิลาสินี ของพระสุมังคลาจารย์

2.1.7 การศึกษาคัมภีร์อภิธรรมมาวตาร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส. ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น

คันถารัมภกถา (คำเริ่มคัมภีร์)

1.	อนนตกรณาปณ
วณทิตฺวา สิริสา พุทฺธ
ข้าพเจ้า (ผู้ชื่อว่า พระพุทธทศตะ) ขออภิวัต พระตถาคตผู้ประเสริฐ
ผู้มีพระกรุณาและพระปัญญาอันหาที่สุคติได้ พร้อมด้วยพระธรรมและหมู่พระอริยสงฆ์
ด้วยเศียรเกล้า	ตถาคตมฺนุตฺตร
ธมฺม สาธุคณฺมปิ จ. ⁶³
2.	ปณฺชุกมฺพลนํ
นิสินฺโน เทวราชส	สียายาตุลวิกฺกโม
วิมเล สีตเล ตเล.
3.	ยํ เทวเทโว เทวาน
เทเสสิ เทวโลกสมิ
พระผู้มีพระภาค ผู้องอาจไม่มีผู้ใดเปรียบ ทรงเป็นอติเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย	เทวเทเวหิ ปุชิต
ธมฺม เทวปุรกฺขโต. ⁶⁴

⁶³ ดูรายละเอียดใน, อภิธรรมมาวตาร ปจฺโม ปริจฺเจโท (1) คณฺถารมฺภกถา, สี, 1. หน้า 3.

⁶⁴ ดูรายละเอียดใน, อภิธรรมมาวตาร ปจฺโม ปริจฺเจโท (1) คณฺถารมฺภกถา, ม, 1. หน้า 3.

อันคณาเทพแวดล้อมบูชาแล้ว ได้ประทับนั่งบนพื้นรัตนบัลลังก์อันหมดจด เย็นสบาย
ชื่อว่าปัทมกัมพล ของท้าววาสพ ทรงแสดงพระอภิธรรมในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

4.	ตตถาหิ ปาฎวตกาย
อภิธัมมวารตารนตุ	ภิกขนํ ปิฎกุตตเม
มรฺรํ มติวตณนํ
5.	ตาทํ โมหทวาทส
ภิกขุณํ ปวิสสนุตานํ	วิฆาณมมุตฺตรํ
อภิธมมมหาปฺรํ.
6.	สุทฺตฺตรํ ตรนตานิ
สุทฺตฺตรํ ตรนตานิ	อภิธมมโหทธิ
ตรํ มกรากรํ.
7.	อาภิธมมิกภิกขุณํ
ปวกขามิ สมาสเน	หตฺตุสارมุตฺตรํ
ตํสุณาท สมหิตา. ⁶⁵

ข้าพเจ้าจักประพันธ์คัมภีร์นามว่า อภิธัมมวารตาร โดยย่อ อันไพเราะเจริญปัญญา
แก่เหล่าภิกษุเพื่อความเป็นผู้ฉลาดในพระอภิธรรมอันเป็นปิฎกสูงสุดนั้น
ซึ่งเป็นประดุจกุญแจดีเลิศใช้ไขบานประตูคือโมหะแก่ภิกษุผู้เข้าไปสู่มหานคร
แห่งพระอภิธรรม อันเป็นสำเภาของภิกษุผู้ข้ามมหาสมุทรแห่งพระอภิธรรม
ที่ข้ามได้ยากดุจสำเภาของพ่อค้าผู้ข้ามมหาสมุทรที่ข้ามได้ยาก
และเหมือนดังรัตนะทรงค่าที่วางไว้ในมือของภิกษุผู้ศึกษาพระอภิธรรม
ท่านทั้งหลายผู้มีใจตั้งมั่นจงสดับคัมภีร์นั้นเถิด⁶⁶

คำสอนของพระบรมศาสดาตลอด 44 พรรษา จำแนกได้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก
พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เฉพาะพระอภิธรรมปิฎก เป็นคำสอนเกี่ยวกับสภาพธรรมเท่าที่มี
ได้ทั้งหมดโดยไม่ขึ้นกับประเภทบุคคลและสิ่งแวดล้อมใด ๆ

⁶⁵ ดูรายละเอียดใน, อภิธัมมวารตาร ปจฺจโม ปริจฺเจโท (1) คนถารมกถา, อี, 1 หน้า 3.

⁶⁶ พระพุทธทศตเถระ, อภิธัมมวารตาร, โครงการแปลคัมภีร์พุทธศาสนา จัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการเนื่องใน
โอกาสมงคลอายุครบ 86 พระชันษาบ้นมหาเถระ อัคคมหาบัณฑิต วันที่ 8 มกราคม 2549.

พระผู้มีพระภาคเสด็จสู่ดาวดึงส์ในพรรษาที่ 7 วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 พระพุทธองค์ ประทับนั่งเหนือปณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกะ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดสันตสุติเทพบุตรอดีตพุทธมารดา พร้อมกับเทวดาที่มาประชุมกันจากหมื่นจักรวาลตลอดไตรมาส โดยจำพรรษา ณ สุธรรมสภาในดาวดึงส์นั้น แล้วเสด็จลงจากดาวดึงส์สู่สังกัสสนคร ในวันเพ็ญเดือน 11 หลังจากนั้นทรงแสดงพระอภิธรรมโดยสังเขปแก่พระสารีบุตรเป็นบุคคลแรก ซึ่งท่านได้นำไปสอนแก่ภิกษุ 500 รูปโดยไม่สังเขปและไม่พิสดารนักในเวลาต่อมา

ภายหลังคำสอนของพระสารีบุตรได้รับการจารึกขึ้นเป็นพระอภิธรรมปิฎก 6 คัมภีร์ (พระอภิธรรมปิฎกมี 7 คัมภีร์ คือ ธรรมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐาน) ยกเว้นกถาวัตถุซึ่งเป็นคัมภีร์ที่พระโมคคัลลิตุตรติสสะแต่งตามอุเทศที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อ และเนื่องจากพระสารีบุตรและพระโมคคัลลิตุตรติสสะได้สอนพระอภิธรรมตามนัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ พระอภิธรรมปิฎกที่จารึกคำสอนของทั้งสองท่านจึงจัดเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน

ในพระอภิธรรมปิฎกและปิฎกอื่น มีเนื้อความอธิบายเป็นภาษาบาลีเรียกว่า อรรถกถา คัมภีร์ อรรถกถามีมาแต่สมัยพุทธกาล เรียกว่า คัมภีร์มหาอรรถกถา เป็นอรรถาธิบายดั้งเดิม ประกอบด้วยคำอธิบายของพระพุทธเจ้าและพระสาวกตามสมควร ซึ่งมีการประชุมชำระในปฐมสังคายนาและสังคายนาครั้งอื่น ๆ

หลังการสังคายนาครั้งที่ 3 พระมหินทเถระได้ไปเผยแผ่พระศาสนาในลังกาทวีป โดยนำพระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาไปด้วย และพระสิงหลได้แปลพระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาเป็นภาษาสิงหล เพื่อให้กุลบุตรชาวสิงหลศึกษาได้สะดวก ภายหลังคัมภีร์มหาอรรถกถาลบบาลีเดิมได้สูญหายไป เพราะภัยสงครามที่เกิดขึ้นหลายครั้ง

เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ได้เดินทางไปลังกาทวีปในรัชสมัยพระเจ้ามหายานาม (พ.ศ. 953-975) ได้ปริวรรตคัมภีร์มหาอรรถกถามาเป็นภาษาบาลี เพื่อให้กุลบุตรผู้รู้ภาษาบาลีในประเทศต่าง ๆ ใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎก ต่อมาพระอรรถกถาจารย์รูปอื่น ๆ ก็ดำเนินรอยตามโดยปริวรรตคัมภีร์จากภาษาศรีลังกามาเป็นภาษาบาลี ปัจจุบันคัมภีร์อรรถกถาที่ปริวรรต จากภาษาสิงหลจึงมีอยู่อย่างครบถ้วน อนึ่ง คัมภีร์อรรถกถาของพระอภิธรรมปิฎกมี 3 คัมภีร์ คือ อัญญสาลินี สัมโมหวิโนทนี และปัญญาปกรณ

คัมภีร์อภิมมาวตารนี้ได้ประมวลสาระในพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์และอรรถกถาพระอภิธรรม กอปรด้วยเนื้อหาที่เป็นคำร้อยแก้วและร้อยกรอง 1,416 ข้อ เพื่อให้กุลบุตร สามารถเรียนรู้พระอภิธรรมได้ง่าย คัมภีร์นี้มีเนื้อหาครอบคลุมกว้างกว่าคัมภีร์อภิมมัตถสังคหะที่แต่งเป็นหลักสูตรเรียน จึงควรใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าควบคู่ไปด้วย

อภิมมาวตาร แปลว่า “คัมภีร์ชี้แนะพระอภิธรรม” มีความหมายตามศัพท์ว่า “คัมภีร์ที่เป็นเครื่องข้ามพ้นพระอภิธรรม” เหมือนเรือสำเภาใหญ่เป็นอุปกรณ์ในการข้ามมหาสมุทร ท่านผู้แต่งได้กล่าวถึงความสำคัญของคัมภีร์นี้ไว้ในคำเริ่มคัมภีร์ว่า

“ข้าพเจ้าจักประพันธ์คัมภีร์นามว่า อภิมมาวตาร โดยย่อ อันไพเราะเจริญปัญญาแก่เหล่าภิกษุเพื่อความเป็นผู้ฉลาดในพระอภิธรรมคัมภีร์อันเป็นปิฎกสูงสุดนั้น ซึ่งเป็นประดุจกุญแจดีเลิศใช้ไขบานประตูคือโมหะแก่ภิกษุผู้เข้าไปสู่มหานครแห่งพระอภิธรรม อันเป็นสำเภาของภิกษุผู้ข้ามมหาสมุทรแห่งพระอภิธรรมที่ข้ามได้ยากดุจสำเภาของพ่อค้าผู้ข้ามมหาสมุทรที่ข้ามได้ยาก และเหมือนดั่งรัตนะทรงค่าที่วางไว้ในมือของภิกษุผู้ศึกษาพระอภิธรรม ท่านทั้งหลายผู้มีใจตั้งมั่นจงสดับคัมภีร์นี้เถิด”

ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้ ได้รับยกย่องเป็นมหาควีแห่งเถรวาท จึงสามารถประดับคำในคัมภีร์ให้ไพเราะสละสลวย เพียบพร้อมด้วยรสคำและรสความ เหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมาย คัมภีร์นี้จัดเป็นวรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่บริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะมานานกว่า 15 ศตวรรษ เปรียบดั่งแก้วมณีทรงค่าที่ผ่านการเจียรนัยมาดีแล้ว ย่อมงามเพริศแพรวแก่บุคคลผู้พบเห็น⁶⁷

เนื้อความคัมภีร์แบ่งออกเป็น 24 ปริเฉท กล่าวถึงปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ไว้ใน 11 ปริเฉทแรก และกล่าวถึงเรื่องเบ็ดเตล็ดทั่วไปใน 13 ปริเฉทหลัง มีประเด็นเนื้อหาหลัก คือ

1. จิตตนิเทศ คำอธิบายจิต ในปริเฉทแรกนี้แสดงปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ต่อจากนั้นแสดงความหมายของจิต ลักษณะ หน้าที่ (รส) อาการปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และเหตุใกล้ (ปทัฏฐาน) ของจิต พร้อมทั้งประเภทของจิตโดยละเอียด มีทั้งคำร้อยแก้วและคาถาสลับกันไป

2. เจตสิกนิเทศ คำอธิบายเจตสิก โดยแสดงความหมายและประเภทของเจตสิก มีทั้งคำร้อยแก้วและคาถาสลับกันไป

⁶⁷ พุทธทศตจากริยสส, อภิมมาวตาร, ไทยรัฐมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเอน เทวนาคริกขเรติ
ประวัติเตตวา มุททาปีโต พุทธสเก, 2537, หน้า 72-74.

3. เจตสิกวิภาคนิเทศ คำอธิบายเจตสิกเป็นหมวดหมู่ ในปริจเฉทนี้แสดงจำนวนและชื่อเจตสิก 52 ดวง จากนั้นแสดงเจตสิกที่ประกอบได้ในจิตต่าง ๆ อย่างไพเราะ ประกอบด้วยคาถาล้วน 38 บท
4. เอกวิชาทินิเทศ คำอธิบายจิตที่มีประเภทเดียวเป็นต้น
5. ภูมิบุคคลจิตตูปัตตนิเทศ คำอธิบายการเกิดขึ้นของจิตตามภูมิและบุคคล มีคาถา 109 บท
6. อารัมมณวิภาคนิเทศ คำอธิบายอารมณ์เป็นหมวดหมู่ โดยจำแนกอารมณ์ที่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ มีคาถา 85 บท
7. วิปากจิตตูปวัตตนิเทศ คำอธิบายความเป็นไปแห่งวิปากจิต มีคาถา 99 บท
8. ปกิณณนิเทศคำอธิบายจิตโดยทั่วไปด้วยข้อเบ็ดเตล็ดโดยยกอุปมาต่าง ๆ มีคาถา 85 บท
9. ปุญญวิปากปัจจยนิเทศ คำอธิบายปัจจัยของผลบุญโดยแสดงปุญญาภิสังขารเป็นต้น มีคาถา 62 บท
10. รุปวิภาคนิเทศ คำอธิบายรูปเป็นหมวดหมู่มีคาถา 146 บท สลับกับคำอธิบายร้อยแก้วเป็นตอนๆ ไป
11. นิตานนิเทศ คำอธิบายนิตาน มีคาถา 10 บท และอธิบายนิตานด้วยคำร้อยแก้ว
12. ปัญญาตตนิเทศ คำอธิบายปัญญาตติ ส่วนใหญ่ประกอบด้วยคำร้อยแก้ว มีคาถาเดียว
13. การกปฏิเวธนิเทศ คำอธิบายอตตทาและการแทงตลอดอตตทา เป็นคำอธิบายร้อยแก้ว ประกอบด้วยคาถา 9 บทสลับกันไป
14. รุปาวจรสมาธิภาวนานิเทศ คำอธิบายการเจริญรूपาวจรสมาธิ มีคาถา 191 บท
15. อรूपาวจรสมาธิภาวนานิเทศ คำอธิบายการเจริญอรूपาวจรสมาธิ
16. อภิญญานิเทศ คำอธิบายอภิญญา มีคาถา 61 บท
17. อภิญญารัมมณนิเทศ คำอธิบายอารมณ์ของอภิญญา มีคาถา 66 บท
18. ทิฏฐิวิสุทธินิเทศ คำอธิบายทิฏฐิวิสุทธิ คือ ทิฏฐิบริสุทธิ มีคาถา 57 บท

19. กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ คำอธิบายกังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ญาณบริสุทธิที่ข้ามพ้นความสงสัย มีคาถา 37 บท สลับคำร้อยแก้ว

20. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ คำอธิบายมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ญาณบริสุทธิที่เป็นเครื่องรู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง

21. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ คำอธิบายปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ญาณบริสุทธิที่เป็นเครื่องรู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง

22. ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ คำอธิบายญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ญาณรู้เห็นบริสุทธิ มีคาถา 56 บท

23. กิเลสพหวนกถา เรื่องการละกิเลสด้วยญาณต่าง ๆ ประกอบด้วยคาถา 17 บท มีคำร้อยแก้วรวมอยู่ด้วย

24. ปัจจยนิเทศ คำอธิบายปัจจัย 24 เป็นคำร้อยแก้ว มีคาถาสลับจำนวน 5 บท

นอกจากนี้ยังมีคำลงท้ายเรียกว่า นิคมนคาถา 17 บท และคำร้อยแก้วที่บอกชื่อท่านผู้แต่งและเมืองที่พำนักขณะแต่งคัมภีร์นี้

คัมภีร์นี้ย่อความจากพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์ (มีประมาณ 5,000 หน้า) และอรรถกถาพระอภิธรรม 3 เล่ม (มีประมาณ 1,500 หน้า) ตัวอย่างการสรุปความจากอรรถกถาพระอภิธรรม เช่น ในคัมภีร์อัฐฐสาลินี อธิบายความหมายของคำว่า กุศล โดยใช้คำ 179 พยางค์ แต่คัมภีร์นี้ กล่าวสรุปไว้เป็นหนึ่งคาถาที่มี 32 พยางค์ไว้ว่า⁶⁸

กัจฉิตานํ สลนโต

กุสานํ สลเนน วา

กุเสน ลาดพพตตา วา

กุสลนติ ปวุจจติ.

⁶⁸ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุศล เพราะความเป็น
 สภาพกำจัดบาปกรรมอันนำตำหนิ
 สภาพละบาปกรรมที่ได้ชื่อว่า กุสะ
 (สภาพนอนเนื่องในกระแสจิตด้วยอาการนำตำหนิ)
 สภาพควรถือด้วยปัญญาที่ชื่อว่า กุสะ
 (สภาพขัดเกลาบาปกรรมอันนำตำหนิ)⁶⁹

อนึ่ง ท่านผู้แต่งได้รังสรรค์ชื่อใหม่ที่ไม่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกและอรรถกถา เพื่อย่อคำ และสะดวกแก่การเรียก เช่น ชื่อว่า หสิตุปปาทจิต ในคัมภีร์อัฐสาสนี กล่าวว่า กิริยาเหตุกมโนวิญญาณธาตุ โสมนสสสหคตา (กิริยาเหตุกมโนวิญญาณธาตุที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา) โดยคล้อยตามข้อความในคัมภีร์ธรรมสังคณีว่า

1. ยสมมี สมเย มโนวิญญาณธาตุ อุปปนนา โหติ กิริยา เนว กุสลา นากุสลา น จ กम्मวิปากา โสมนสสสหคตา รูปารมมณา วา ๆเปฯ ฌมมารมมณา วา.

มโนวิญญาณธาตุที่สักว่ากระทำ ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ใช่ผลกรรม อันเกิด ร่วมกับโสมนัสเวทนา มีรูปเป็นอารมณ์...มีธรรมารมณ์เป็นอารมณ์ เกิดขึ้นอยู่ในสมัยใด

ชื่อหสิตุปปาทจิตที่ท่านตั้งใหม่นี้ มีความสอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์อัฐสาสนี และคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

2. หสิตุปปาทวเสน ปวตติยิ อตีตानาคตปัจจุปปนารมมณา โหติ.

กิริยาเหตุกมโนวิญญาณธาตุที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนานั้น มีอารมณ์เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ในขณะที่เป็นไปด้วยการยังการยัมให้เกิดขึ้น

3. หสิตุปปาทนรสา.

มีหน้าที่ยังการยัมให้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ แม้คัมภีร์ธรรมสังคณีและอัฐสาสนีจะใช้ชื่อว่า กิริยาจิต คัมภีร์นี้ก็ใช้เป็น กิริยาจิต ในบางแห่ง เพื่อย่อคำให้ครบพยางค์ตามฉันทลักษณ์ ที่จริงแล้วเมื่อลบสระ อิ ใน ก็ ก็สำเร็จเป็นรูปว่า

⁶⁹ ดูรายละเอียดใน, อภิธมมาตาโร ปจโหม ปริจเฉท, (10) กุสลจิตตกถา, หน้า 4.

กริยา ดังคำว่า รตน = รตน กิเลส = เกเลส, เจตย = เจตย ที่ประกอบในคาถาประพันธ์ คังสัทนิตีปกรณ์ (สุตตมาลา) กล่าวว่า

4. กริยาติ มาคธิกา ภาสา. กริยากริยาปตติวิภาคเทสโกติอาทิสู ปน กริยาติ ปทัง สกภูภาสาโต นยั คเหตุวา วุตตวจนั ปาวจเน อทสสนโต.

คำว่า กริยา เป็นภาษามคธ ส่วนบทว่า กริยา ในบาทคาถาว่า กริยากริยาปตติ วิภาคเทสโก (พระชินเจ้าผู้ทรงแสดงจำแนกอาบัติที่เป็นกริยาและอกริยา) เป็นคำกล่าวโดย รับเอานัยจากภาษาสันสกฤต เพราะไม่ปรากฏในพระพุทพจน์⁷⁰

จุดเด่นของอภิธัมมวารตารอีกข้อหนึ่ง คือ ประกอบด้วยคุณลักษณะทางภาษาที่ดีเยี่ยม กล่าวคือ

1. มีความไพเราะสละสลวย จับใจผู้อ่านด้วยการเลือกสรรคำใช้อย่างเหมาะสม
2. มีความประณีตในการใช้คำ เช่น การบัญญัติคำศัพท์ว่า หลีตุปฺปาท กริยา เพื่อให้สอดคล้องตามกฎฉันท์ลักษณะ

3.. มีเนื้อหาชัดเจน ตรงประเด็น ไม่คลุมเครือ

4. มีความสัมพันธ์ดี คือ ดำเนินความไปตามลำดับต่อเนื่องกัน ไม่วกวน

5. จัดระเบียบความคิดอย่างเหมาะสม โดยเรียงลำดับปริเฉทและเนื้อหาในปริเฉทนั้น ๆ ให้เข้าใจง่าย

6. กล่าวระบุเฉพาะลักษณะที่เด่นชัดของสภาวะธรรมนั้น ๆ โดยไม่กล่าวถึงลักษณะอื่นที่มีได้เหมือนกันในสภาวะธรรมทั่วไป เช่น กล่าวลักษณะเฉพาะของจิตว่า วิสยวิชานนลกขณั จิตตัง (จิต คือ สภาวะรู้อารมณ์)

⁷⁰ พุทธทศตตาราจารย์สส, อภิธัมมวารตาร, ไทยรัฐเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเอน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตเตตวา มุททาปีโต พุทฺธสเก, 2537, หน้า 75-76.

7. คำประพันธ์ในคัมภีร์นี้เป็นแม่แบบของบทร้อยกรองอื่น ๆ เพราะลีลาในการประพันธ์มีความไพเราะยากที่คนรุ่นหลังจะแต่งให้ทัดเทียมได้

ปัจจุบันคัมภีร์อภิมมาวตารมีคัมภีร์อธิบายเป็นภาษาบาลี 2 ฉบับ คือ

1. ฉบับฎีกาเก่า รจนาโดยพระเถระไม่ปรากฏนาม ในคัมภีร์ปิฎกต่อไป (ประวัติพระไตรปิฎก) และศาสนวงศ์ กล่าวที่ท่านผู้แต่งฎีกาเก่า คือ พระวาจิสสระ ประเทศศรีลังกา แต่ไม่พบหลักฐานในคำลงท้ายของคัมภีร์ ฉบับฎีกาเก่านี้อธิบายความไว้โดยสังเขป

2. ฉบับฎีกาใหม่ รจนาโดยพระสุมังคลสามี ประเทศศรีลังกา ศิษย์ของพระสารีบุตร ผู้ประพันธ์คัมภีร์สารัตถทีปนีในรัชสมัยของพระเจ้าปราคัมมา (พ.ศ. 1696-1729) คัมภีร์นี้มีชื่อว่า อภิมมัตถวิภาสินี ท่านพระสุมังคลสามี ยังรจนาคัมภีร์ฎีกาของอภิมมัตถสังคหะชื่อว่า อภิมมัตถวิภาวินี อีกด้วย โดยรจนาฎีกาใหม่นี้

คัมภีร์อภิมมาวตารมีคำแปลเป็นภาษาไทยแล้ว 2 ฉบับ คือในการรจนาคัมภีร์ฎีกาใหม่ ท่านผู้แต่งมีเวลามากจึงได้อธิบายความอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ และได้รับการยกย่องชมเชยจากปราชญ์ทั้งหลาย ต่างจากการแต่งอภิมมัตถวิภาวินีซึ่งแปลคัมภีร์อธิบายอภิมมัตถสังคหะภาษาสิงหล มาเป็นภาษาบาลีและใช้เวลาแต่งเพียง 24 วัน จึงทำให้มีข้อบกพร่องในบางแห่ง

1. ฉบับแปลโดยอาจารย์ไชยวัฒน์ กบิลกาญจน์ มุลนิธิภูมิพลฯ จัดพิมพ์ในพุทธศักราช 2536

2. ฉบับแปลโดยอาจารย์ประชุม เรืองวารี จัดพิมพ์ในพุทธศักราช 2543

ผู้แปลเห็นว่าทั้งสองฉบับมีเพียงคำแปลตามศัพท์ ไม่ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับองค์ธรรมและข้อความอื่นที่ควรทราบ จึงแปลคัมภีร์นี้โดยเพิ่มเติมองค์ธรรมไว้อย่างบริบูรณ์และมีคำอธิบายเกี่ยวกับหลักภาษาและหลักธรรมตามสมควร ทั้งนี้ได้อาศัยฎีกาเก่าและฎีกาใหม่ของคัมภีร์เป็นหลักพร้อมด้วยคำอธิบายจากอภิมมาวตารนิสสัยใหม่ ซึ่งแต่งโดย พระสังฆราชพม่านามว่า พระมุนินทเถระ วัดสันจอง เมืองอังวะ (แต่งจบในวันแรม 10 ค่ำ เดือน 8 พุทธศักราช 2370)

ขอนำเนื้อความบางส่วนจากฉบับแปลทั้ง 3 ฉบับ มาเทียบเคียงไว้พอเป็นสารก ดังนี้

ตัวอย่าง 1

อนนตกรณาปณณ

ตถาคตมฺนุดตฺร

วณฺทิตฺวา สิริสา พุทฺธ

ธมฺมํ สารุคณมปี จ.

ข้าพเจ้าขออภิวาทพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้หาใครยิ่งกว่ามิได้ มีพระกรุณาและพระปัญญาหาที่สุตมิได้ และพระธรรม รวมทั้งคณะสงฆ์ ด้วยเศียรเกล้า [ฉบับแปลที่ 1]

ข้าพเจ้า (พระพุทธรูป) ขออภิวาทพระตถาคตพุทธเจ้า ผู้มีพระกรุณาคุณ และพระปัญญาคุณอันหาที่สุตมิได้ ไม่มีผู้อื่นที่จะยิ่งไปกว่าพระธรรมและหมู่สงฆ์แห่งพระอริยสงฆ์ด้วยเศียรเกล้า [ฉบับแปลที่ 2]

ข้าพเจ้า (ผู้ชื่อว่าพระพุทธรูป) ขอนอบน้อมพระตถาคตผู้ประเสริฐ ผู้มีพระกรุณา และพระปัญญาอันหาที่สุตมิได้ พร้อมด้วยพระธรรมและหมู่พระอริยสงฆ์ ด้วยเศียรเกล้า [ฉบับแปลที่ 3]⁷¹

ตัวอย่าง 2

ปณฺชุกมฺพลนํมาย

สิลาเยตฺตลวิกฺกโม

นิสิโนโน เทวราชสส

วิมเล สีตเล ตเล.

ยํ เทวเทโว เทวานํ

เทวเทเวหิ ปุชฺชิต

เทเสสิ เทวโลกสฺมี

ธมฺมํ เทวปุรกฺขโต.

ตตถาหํ ปาฏวตถาย

ภิกฺขุณฺํ ปิฏฺฐกฺตเม

อภิธมฺมาวตารนฺตุ

มธฺรํ มตีวฑฺฒนํ

ตาฬํ โมหกฺวาฏฺสส

วิฆาณฺมมฺนุดตฺร

ภิกฺขุณฺํ ปวิสนฺตานํ

อภิธมฺมมหาปุริ.

สุทฺตฺตฺรํ ตรนฺตานํ

อภิธมฺมมโหทธิ

สุทฺตฺตฺรํ ตรนฺตานํ

ตริว มกรากริ.

อาภิธมฺมิภิกฺขุณฺํ

หตฺถสสารมฺนุดตฺร

ปวกฺขามิ สฺมาเสน

ตํ สุณฺนถ สฺมาหิตา

⁷¹ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงแก้แล้วกล่าวหาผู้เปรียบมิได้ ผู้เป็นเทพยิ่งแห่งเทพทั้งหลาย อันเทพแห่งเทพทั้งหลายบูชา ทูลเชิญประทับเบื้องหน้าทวยเทพ ประทับนั่งบนศิลาอาสน์ชื่อว่า ปันฑุกัมพล กับยืนปราศจากมลทินของท้าวสักกเทวราช ทรงแสดงธรรมใดไว้ในเทวโลก เพื่อความแจ่มแจ้งในธรรมนั้น ข้าพเจ้าจักขอกล่าวอภิมมาวตาร อันมีความไพเราะเป็นเครื่องทำปัญญาให้เจริญในพระอภิธรรมปิฎกแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นกุญแจไขทะเลวงบานประตูคือโมหะกันยอติเยียม สำหรับภิกษุผู้จะเข้าไปสู่เมืองใหญ่คือพระอภิธรรมผู้จะข้ามห้วงน้ำใหญ่คือพระอภิธรรมที่ข้ามได้แสนยาก เป็นจุดแพสำหรับบุคคลผู้จะข้ามบ่มังกรอันข้ามได้แสนยาก ฉะนั้น จึงเป็นคู่มืออันยอติเยียมสำหรับภิกษุผู้เรียนพระอภิธรรมทั้งหลาย โดยย่อ และขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นสดับอภิมมาวตารนั้นเถิด [ฉบับแปลที่ 1]

เพื่อความเป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่องในพระอภิธรรมที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแก้แล้วกล่าว ซึ่งจะหาผู้เปรียบปานมิได้ ผู้ทรงเป็นอดีเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย ผู้เหล่าทวยเทพน้อยใหญ่ แวดล้อมบูชาแล้ว ประทับเหนือพื้นปันฑุกัมพลศิลาอาสน์แห่งท้าวสักกเทวราช อันเป็นพื้นที่เย็นสะอาดปราศจากมลทิน ทรงแสดงไว้แล้วในเทวโลกจักกล่าวพระคัมภีร์อภิมมาวตาร ซึ่งมี (อรรถ) อันไพเราะทั้งเป็นเครื่องประเทืองปัญญาในพระอภิธรรมปิฎก อันเป็นปิฎกที่ยอติเยียมปิฎกหนึ่งแก่ภิกษุทั้งหลาย กุญแจอันยอติเยียมสำหรับไขประตูคือโมหะแก่ภิกษุทั้งหลายผู้จะเข้าไปในมหานครคือพระอภิธรรม อุปรกรณ์คือนาวาแห่งบุคคลผู้จะข้ามห้วงน้ำที่ข้ามได้ยากยิ่ง แก่ภิกษุทั้งหลายผู้จะข้ามห้วงมหรณพคือพระอภิธรรมที่ข้าม ได้ยากอย่างยิ่ง และตำราคู่มืออันยอติเยียมแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ใส่ใจในพระอภิธรรมแต่โดยย่อ ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังอภิมมาวตารนั้นเถิด [ฉบับแปลที่ 2]

พระผู้มีพระภาคผู้่องอาจไม่มีผู้ใดเปรียบ ทรงเป็นอดีเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย อันคณาเทพ แวดล้อมบูชาแล้ว ได้ประทับนั่งบนพื้นรัตนบัลลังก์อันหมดจดเย็นสบายชื่อว่า ปันฑุกัมพล ของท้าววาสพ ทรงแสดงพระอภิธรรมในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์⁷²

ข้าพเจ้าจักประพันธ์คัมภีร์นามว่า อภิมมาวตาร โดยย่อ อันไพเราะเจริญปัญญา แก่เหล่าภิกษุเพื่อความเป็นผู้ฉลาดในพระอภิธรรมอันเป็นปิฎกสูงสุคนั้น ซึ่งเป็นประดุจกุญแจ ดีเลิศใช้ไขบานประตูคือโมหะแก่ภิกษุผู้เข้าไปสู่มหานครแห่งพระอภิธรรม อันเป็นสำเภาของภิกษุผู้ข้ามมหาสมุทรแห่งพระอภิธรรมที่ข้ามได้ยากดุจสำเภาของพ่อค้าผู้ข้ามมหาสมุทรที่ข้ามได้ยาก และเหมือนทั้งรัตนะทรงค่าที่วางไว้ในมือของภิกษุผู้ศึกษาพระอภิธรรม ท่านทั้งหลาย ผู้มีจิตตั้งมั่นจงสดับคัมภีร์นั้นเถิด [ฉบับแปลที่ 3]

⁷² (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

ตัวอย่าง 3

กามรูปภเวเสว

อฏฺฐารส ภวนตํ ทิ

เทวจตฺตาลีส จิตฺตานิ

โหนติ ตีสฺส ภเวสุปิ.

อนึ่ง จิต 18 ดวง ย่อมมีในกามภพและรูปเท่านั้น จิต 42 ดวงย่อมมีในภพทั้ง 3

[ฉบับแปลที่ 1]

จริงอยู่ จิต 18 ดวง ย่อมมีในกามภพและรูปเท่านั้น จิต 42 ดวงย่อมมีในภพ ทั้ง 3

[ฉบับแปลที่ 2]

จิต 18 ดวง [รูปาวจรกุศลจิต 5 รูปาวจรกิริยาจิต 5 กุศลวิบากจักขุวิญญาณ 1 กุศลวิบากโสตวิญญาณ 1 กุศลวิบากสัมปฏิจฉนจิต 1 สันตึรณจิต 2 อเหตุกกิริยาจิต 2 (เว้น โวภูฏัพพนจิต) และโศดาปัตติมรรคจิต 1] ย่อมเกิดในกามภูมิและรูปภูมิ

จิต 42 ดวง [มหากุศลจิต 8 มหากิริยาจิต 8 อรูปาวจรกุศลจิต 4 อรูปาวจรกิริยาจิต 4 โลกุตตรจิต 7 (เว้นโศดาปัตติมรรคจิต) อกุศลจิต 10 (เว้นโทสมูลจิต 2) และมโนทวาราวชชนจิต 1] ย่อมเกิดในภูมิทั้ง 3 [ฉบับแปลที่ 3]

ตัวอย่าง 4

ขานํ ชิวหา จ กาโย จ

ตถา ภาวทวยมปี จ

พฺรหฺมานํ ปน รูปีนํ

ปณฺจ รูปา น วิชฺชเร.

ส่วนพวกพรหมผู้มีรูปทั้งหลาย ไม่มีรูป 5 อย่าง คือ ขานประสาท ชิวหาประสาทกายประสาท รวมทั้งวิญญูติทั้ง 2 [ฉบับแปลที่ 1]

ก็แลรูปพรหมทั้งหลาย ย่อมไม่มีรูป 5 อย่าง คือ ขานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูปกายปสาทรูป และภวารูปทั้ง 2 [ฉบับแปลที่ 2]

รูป 5 อย่างคือ ขานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และภวารูป 2 ย่อมไม่มีแก่รูปพรหม [ฉบับแปลที่ 3]

ตัวอย่างที่ 5

คนตุ๋ ปนิจเฉ ปิฎกภิธมเม
 โย ธมมเสนาปตินา สมตต์
 หิตตถินา เตน จ ภิกขุนาย
 สกกจจ สมมา ปน สิกขิตพโพ.

ก็ภิกษุรูปใดต้องการจะเรียนรู้สภาวะ ที่ท่านพระธรรมเสนาบดีได้เรียนไว้ดีแล้วในพระอภิธรรมปิฎก อันว่าภิกษุผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์นั้นพึงศึกษาอภิมมวาทารนี้อย่างเคารพโดยชอบเถิด [ฉบับแปลที่ 1]

ก็ภิกษุใดปรารถนาจะลุลูกความสำเร็จที่พระธรรมเสนาบดีสำเร็จมาแล้วในพระอภิธรรมปิฎก ภิกษุผู้หวังประโยชน์แก่อกุลันนั้น พึงศึกษาพระคัมภีร์อภิมมวาทารนี้อย่างดี โดยความเคารพเถิด [ฉบับแปลที่ 2]

ภิกษุใดใคร่จะลุลูกความเสมอกับพระธรรมเสนาบดีในพระอภิธรรมปิฎก ภิกษุผู้ใคร่ประโยชน์นั้น พึงศึกษาคัมภีร์อภิมมวาทารนี้อย่างชอบด้วยความเคารพเถิด [ฉบับแปลที่ 3]

ตัวอย่างที่ 6

อุทพพยมนนการ-	เมวํ สงเขปโต ปน
กตวา ตสเสว ภาณสส	วิภงคสฺส วเสน ตุ.
“อวิชชาสมุทฺยา รูป-	สมุทโย”ติ หิ อาทินา
น เยเนกขนธสฺส	อุทพพยทสฺสเน.
ทส ทสชาติ กตฺวาน	วุดตา ปณฺณชสฺสกุณา
เตสํ ปน วเสนาปี	ธมฺเม สมฺนุปสฺสติ
เอวํ รูปุทฺธย โหติ	เอวมสฺส วโย อิติ
อุเทติ เอวํ รูปมปี	เอวํ รูปํ ตุ เวติ จ.

ลักษณะ 50 ที่ท่านกล่าวไว้ ในคราวที่เห็นความเกิดขึ้นและความปราศไปแห่งชั้นแต่ละชั้น โดยนัยว่า อวิชชาสมุทฺยา รูปสมุทโย (เพราะอวิชชาเกิดขึ้น รูปจึงเกิดขึ้น) ดังนี้เป็นต้น โดย

เกี่ยวลัษเป็นบพจำแนกญาณนั้นนั้นแหละ โดยทำไว้ว่า แต่ละชั้นมี 10 ลักษณะ ดังนี้ (เหล่าใด) พระโยคาวจรครั้นทำการใส่ใจความเกิดขึ้น และความปราศไปโดยสังเขปอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมตามพิจารณา เห็นธรรมทั้งหลาย แม้ด้วยสามารถแห่งลักษณะ 40 เหล่านั้น ว่ารูปมีเหตุเกิดขึ้นอย่างนี้ รูปนี้มีเหตุปราศไปอย่างนี้ และว่ารูปเกิดขึ้นได้แม้อย่างนี้ รูปปราศไป แม้อย่างนี้ [ฉบับแปลที่ 1]

ก็โยคีภิกษุทำมโนสการความบังเกิด และความแปรไปโดยย่ออย่างนี้แล้ว ชื่อว่า ย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายแม้ด้วยอำนาจแห่งลักษณะ 50 อย่าง ที่ท่านกล่าวแบ่งเป็นชั้นละ 10 ในการพิจารณาเห็นความบังเกิดและความแปรไปแห่งชั้นแต่ละชั้น โดยนัยมีอาทิว่า มีความเกิดขึ้นแห่งรูป ก็เพราะความเกิดขึ้นแห่งอวิชชาดังนี้ ด้วยสามารถแห่งการจำแนกญาณนั้นนั้นแล้ว ย่อมมีความเกิดขึ้นแห่งรูปด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมมีความแปรไปแห่งรูปด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้ รูปย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ รูปย่อมแปรไปด้วยอาการ อย่างนี้ [ฉบับแปลที่ 2]

เธอกำหนดรู้ความเกิดดับโดยสังเขปดังนี้แล้ว ย่อมหยั่งเห็นธรรมทั้งหลายว่าความเกิดขึ้นของรูปย่อมมีอย่างนี้ [รูปเกิดขึ้นเพราะการเกิดของอวิชชา ตัณหา กรรม และอาหาร] ความดับไปของรูปย่อมมีอย่างนี้ [รูปดับไปเพราะความดับของอวิชชา ตัณหา กรรม และอาหาร] รูป [ที่เกิดจากกรรม จิต อุตุ และอาหาร] ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ รูป[ที่เกิดจากกรรม จิต อุตุ และอาหาร] ย่อมดับไปอย่างนี้ โดยจำแนกเป็นสักขณะ 50 อย่างซึ่งแยกเป็นชั้นละ 10 อย่างด้วยการกำหนดรู้ความเกิดดับของชั้นหนึ่งๆ ว่า ความเกิดขึ้นของรูป ย่อมมีเพราะความ เกิดขึ้นของอวิชชา เป็นต้น ซึ่งพระศาสดาตรัสไว้ในคำอธิบายของอุทฺทยัพพญาณ [ฉบับแปลที่ 3]

ตัวอย่าง 7

อุรคปุรวินสเนน อจรีเยน ภทนต์พุททตเตน สีลาจารสมปนเนน กโต อภิธัมมาวตาโร นามา ยํ.
ปกรณํนี้ พระภทนต์พุททตตะ ผู้อาศัยอยู่ ณ อุรคปุรวินหาร ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและอาจารย์ ได้
แต่งไว้ ปกรณํนี้ชื่อว่า อภิธัมมาวตาร [ฉบับแปลที่ 1]

พระคัมภีร์ชื่ออภิธัมมาวตารนี้ อันพระภทนต์พุททตตะเถระ ผู้ถึงพร้อมด้วย ศีลและอาจารย์
ซึ่งอาศัยอยู่ในอุรคปุรวินหารรจนเอาไว้แล้ว [ฉบับแปลที่ 2]

จบคัมภีร์อภิมมาวตารนี้อันประพันธ์โดยพระพุทธทศตะ ผู้พำนักอยู่ในเมืองอุรคปุระ ผู้เพียบพร้อมด้วยศีลาจารวัตร [ฉบับแปลที่ 3]⁷³

สรุปได้ว่า การศึกษาคัมภีร์อภิมมาวตารนี้เกิดจากจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเผยแพร่ ทั้งนี้เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของท่านในการดำรงรักษาพระพุทธศาสนา จึงมีการจัดพิมพ์คัมภีร์อภิมมาวตาร ซึ่งพระคันธสาราภิงค์แปลและอธิบายไว้โดยสังเขป ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอผลงานที่เป็นคู่มือการศึกษาพระอภิธรรมในปัจจุบัน

โดยมีสาระสำคัญ คือ การอธิบายความหมายและความเป็นมาของคัมภีร์อภิมมาวตาร เป็นพระคัมภีร์ที่สรุปเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 พระคัมภีร์ และอรรถกถาทั้งหมดไว้ในเล่มเดียว เป็นวรรณกรรมเพชรน้ำเอกเล่มแรกของพระคัมภีร์สายนี้ เป็นผลงานชิ้นแรกของท่านอาจารย์พุทธทศตะที่สรุปคำสอนสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกใหม่มาเป็นหลักการใหญ่ 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

กล่าวได้ว่า คัมภีร์อภิมมาวตาร มีความเป็นมาแห่งการพบปะกันระหว่างนักปราชญ์ทางคัมภีร์ทั้งสองรูป คือ พระพุทธทศตะ และพระพุทธโฆษาจารย์ และร่วมกันสร้างผลงานชิ้นสำคัญด้านคัมภีร์แห่งพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้น โดยมีชุดข้อมูลเป็นบทสรุปเนื้อหาของพระคัมภีร์อภิมมาวตารแต่ละปริเฉทไว้ด้วย

โดยความหมายของอภิมมาวตาร คือ พระคัมภีร์ที่อธิบายการหยั่งลงสู่อภิธรรม หรือหยั่งรู้เข้าใจในสรรพสิ่งอย่างละเอียดที่สุด ฉบับนี้ เรียกว่า เป็นพระคัมภีร์อภิมมาวตารฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือฉบับปริวรรตมาจากอักษรเทวนาครีซึ่งได้มีการปรับเชิงอรรถเสียใหม่ให้กลับมาดังคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตลอดสาย

มีคำศัพท์ที่สำคัญเป็นสาระหลัก คือ คำว่า อภิมมะ ซึ่งแปลว่า ธรรมอันยิ่ง ธรรมอันยอดเยี่ยม อันลึกซึ้ง สุขุมคัมภีร์ภาพ ละเอียดอ่อนเพราะเป็นธรรมที่เนื่องด้วยเรื่องจิต (ธรรมชาติอารมณ์) เจตสิก (คุณสมบัติประกอบอยู่กับจิต) รูป (วัตถุ คุณสมบัติของวัตถุ) และ นิพพาน (สภาพสิ้นไปแห่งกิเลสตัณหา) เป็นต้นเหตุแห่งบรมสุข อภิธรรม จึงเป็นระบบความคิดที่ลึกซึ้ง ละเอียดอ่อน มีเหตุผลสัมพันธ์กันตลอด

⁷³ พุทธทศตตทวารายาสส, อภิมมาวตาร, ไทยรรุเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกขเรหิ ปรวิตเตตวา มุททาปิโต พุททสเก, 2537, หน้า 78-79.

อภิธรรม จำแนกอธิบาย จิต หรือระบบความคิดของมนุษย์อย่างละเอียด ไม่มีระบบอื่นทำได้ อภิธรรม จึงเป็นธรรมวิเศษและยอดเยี่ยม และวิเศษจากจากพระวินัยและพระสูตรทั้งเนื้อหาและวิธีการ นำเสนอ ส่วนคำว่า อวตาร หมายถึง การหยั่งลง ประตู่เข้า หมายถึง การที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าลงมาถือกำเนิด เป็นมนุษย์เพื่อการปราบคนชั่ว กระแสการศึกษาพระอภิธรรมะที่สืบต่อกันมาไม่ขาดสายจากสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์มาสู่โลกมนุษย์ ตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่จนถึงปัจจุบัน อวตารยังหมายถึง ลูกกุญแจหรือไขกุญแจเปิดประตู่เข้าไปใช้ประโยชน์จากขุมทรัพย์คลังมรดกทางปัญญาอันล้ำค่า คัมภีร์ อภิธรรมาวตาร ว่าด้วยปรมัตถธรรม หรือความเป็นข้อเท็จจริงทั้ง 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน ได้แบ่งอธิบายไว้เป็นบท (ปริเฉท) รวม 24 ปริเฉท ตามที่ได้กำหนด และมีบทวิเคราะห์สรุปความ ไว้แล้วทั้ง 24 บท

โดยอธิบาย 11 ปริเฉทแรก กล่าวถึงปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน ส่วนอีก 13 ปริเฉท หลังรวมเป็นการอธิบายเกี่ยวกับอัตตา อธิบายการเจริญรูปาวจรสมาธิ การเจริญรูปาวจรสมาธิ อภิญญาภาดา อารมณ์ของอภิญญา ทิฏฐิวิสุทธิ ญาณบริสุทธิ์ที่ข้ามพ้นความสงสัย อธิบาย ญาณบริสุทธิ์ การละกิเลสด้วยญาณต่าง ๆ และอธิบายปัจจัยนิเทศ ปัจจัย 24

จุดเด่นสำคัญของอภิธรรมาวตาร คือ การประกอบด้วย คุณลักษณะทางภาษาที่ดีเยี่ยม มีความไพเราะสละสลวยจับใจผู้อ่าน เพราะเลือกใช้คำอย่างเหมาะสม มีความประณีตในการใช้คำ มีเนื้อหาชัดเจน ตรงประเด็น ไม่คลุมเครือ ดำเนินความตามลำดับต่อเนื่องกัน ไม่วกวน จัดระเบียบความคิดอย่างเหมาะสมเข้าใจได้ง่าย เป็นแม่แบบของบทร้อยกรองอื่น ๆ ได้

2.2 การศึกษาคัมภีร์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตารางภาพที่ 3 สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา

ก. ประวัติความเป็นมา

มหาวิทยาลัยได้ประกาศตั้งกองวิชาการขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 เดิมชื่อว่า “กองวิชาธิการ” มีวัตถุประสงค์เพื่อทำหน้าที่สำรวจ ตรวจสอบชำระ จัดพิมพ์คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา และเรียบเรียงหนังสือทางวิชาการ เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการศึกษาของมหาวิทยาลัยและคณะสงฆ์ ในช่วงแรก

กองวิชาการยังมีได้แบ่งหน่วยงานย่อยออกไป แต่งานทางคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้มีการดำเนินงานมาตามลำดับ⁷⁴

ในช่วงแรก พระมหาเถรานุเถระได้มีกุศลเจตนาร่วมกันในการสนองงานตามวัตถุประสงค์ดังกล่าวมาโดยลำดับ โดยได้คัดลอกพระสูตรและอรรถกถาพระสูตรออกมาตรวจชำระ แล้วแยกตีพิมพ์เฉพาะพระสูตรบ้าง เฉพาะอรรถกถาพระสูตรบ้าง รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือทางวิชาการแล้วตีพิมพ์ออกเป็นรูปเล่มบ้าง เมื่อปี พ.ศ. 2500 ได้เริ่มตรวจชำระพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500 เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการศึกษามหาวิทยาลัยและคณะสงฆ์เป็นสำคัญ

ในปี พ.ศ. 2530 มีประกาศมหาวิทยาลัยที่ 50/2530 ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2530 ให้แบ่งส่วนงานกองวิชาการเป็น 4 ฝ่าย คือ

- (1) ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสตร์
- (2) ฝ่ายหลักสูตรและตำรา
- (3) ฝ่ายมาตรฐานการศึกษา
- (4) ฝ่ายประสานงานวิชาการ

ในช่วงนี้ ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสตร์ มีภาระและหน้าที่คือปฏิบัติงานตรวจชำระ ปรวรรต แปลสำรวจ ทำบัญชี สงวนรักษาและจัดพิมพ์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งหนังสือเพื่อการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ทั้งในรูปเอกสารและสื่ออิเล็กทรอนิกส์และปฏิบัติงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย ทั้งนี้ ได้รับมอบหมายให้จัดทำโครงการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตั้งแต่มีการตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2540 มหาวิทยาลัยมีสถานภาพเป็นนิติบุคคลที่ไม่เป็นส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจ และเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ เน้นการจัดการศึกษาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทั้งนี้ มหาวิทยาลัยได้ออกประกาศ เรื่อง การแบ่งส่วนงาน พ.ศ. 2541 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา

⁷⁴ สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย [ออนไลน์], แหล่งที่มา www.tisi.mcu.ac.th [๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๓].

เล่ม 115 ตอนพิเศษ 100 ง วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2541 ซึ่งกองวิชาการ เป็นส่วนงานหนึ่งในสำนักงานอธิการบดี ตามประกาศมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง การแบ่งส่วนงานภายในมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2541 ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2541 กองวิชาการได้แบ่งส่วนงานออกเป็น 4 ฝ่าย คือ (1) ฝ่ายมาตรฐานการศึกษา (2) ฝ่ายหลักสูตรและการสอน (3) ฝ่ายตำราและเอกสารทางวิชาการ และ (4) ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสตร์ มีภารกิจและหน้าที่ในการสำรวจ ทำบัญชี สงวนรักษา ตรวจสอบชำระ อ่านปริวรรต แปล จัดพิมพ์คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส สัททวิเสส และคัมภีร์โบราณอื่น ๆ ปฏิบัติงานร่วมหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของส่วนงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย โดยได้ดำเนินงาน เช่น โครงการแปลและจัดพิมพ์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในปี พ.ศ. 2557 มหาวิทยาลัยออกประกาศ เรื่อง ภารกิจ อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของส่วนงานในมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2557 กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มีอำนาจหน้าที่และรับผิดชอบเกี่ยวกับงานหลักสูตรและส่งเสริมประสิทธิภาพการสอน งานตำรา และเอกสารทางวิชาการ งานคัมภีร์พุทธศาสนา และปฏิบัติงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย แบ่งงานในกองวิชาการเป็น 3 กลุ่มงาน คือ (1) กลุ่มงานหลักสูตรและการสอน (2) กลุ่มงานตำราและเอกสารทางวิชาการ และ (3) กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสนา

กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสนา มีภาระหน้าที่ในการตรวจชำระ ปริวรรต แปล สำรวจ ทำบัญชี สงวนรักษาและจัดพิมพ์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งหนังสือเพื่อการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ทั้งในรูปเอกสารและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และปฏิบัติงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมายในปี พ.ศ. 2560 มหาวิทยาลัยจัดตั้งสถาบันพระไตรปิฎกศึกษา และให้กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสนา กองวิชาการ เป็นภาระงานในสถาบันพระไตรปิฎกศึกษา ตามมติสภามหาวิทยาลัยในคราวประชุมครั้งที่ 5/2561 เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2561 และประกาศในราชกิจจานุเบกษา ในเล่ม 135 ตอนพิเศษ 222 ง เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2561

ข. สื่อสิ่งพิมพ์คัมภีร์พุทธศาสนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปีที่ จัดพิมพ์	จำนวนที่จัดพิมพ์
2560	<p>จัดพิมพ์ 3 รายการ ได้แก่</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก อัฐฐสาลินี จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก สัมโมหวิโนทนี จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์ จำนวน 1,000 เล่ม</p>
2559	<p>จัดพิมพ์ 10 รายการ ได้แก่</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิกาย จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>คัมภีร์มิลินทปัญหาภาษาไทย จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก กังขาวิตรณีอรรถกถา จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค จำนวน 1,000 เล่ม</p>

2558	<p>จัดพิมพ์ 10 รายการ ได้แก่</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 3 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 4 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 5 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 6 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 7 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 8 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 9 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 10 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 1,000 เล่ม</p>
2557	<p>จัดพิมพ์ 9 รายการ ได้แก่</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา ปรมัตถทีปนี ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา ปรมัตถทีปนี ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ปรมัตถโชติกา ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ปรมัตถโชติกา ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p>

	<p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค จำนวน 1,000 เล่ม</p>
2556	<p>จัดพิมพ์ 9 รายการ ได้แก่</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวิตถุ จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวิตถุ จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p>
2555	<p>จัดพิมพ์ 3 รายการ ได้แก่</p> <p>คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p>
2554	<p>จัดพิมพ์ 3 รายการ ได้แก่</p> <p>มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p>
2553	<p>จัดพิมพ์ 7 รายการ ได้แก่</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค สรตถ์ปกาสินี ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p>

	<p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค-มหาวารวรรค ภาควิทยา สรรตถ์ปกาสินี ภาค 3 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก-เอกาทสกนิบาต มโนรณ ปุรณี ภาค 3 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต มโนรณปุรณี ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค-ชั้นธวารวรรค สรรตถ์ปกาสินี ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p>
2552	<p>จัดพิมพ์ 8 รายการ ได้แก่</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์ ปปัญจ สูทนี จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ ปปัญจสูทนี ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ ปปัญจสูทนี ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปิณณาสก์ ปปัญจสูทนี จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 3 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p>
2551	<p>จัดพิมพ์ 8 รายการ ได้แก่</p> <p>อรรถกถาภาษาบาลี มงคลสูตรที่ปนี ภาค 1 จำนวน 1,000 เล่ม</p>

	<p>อรรถกถาภาษาบาลี มงคลสูตรที่ปณี ภาค 2 จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกปิฎกฉบับแก่นธรรม (พระวินัยปิฎก) จำนวน 1,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกปิฎกฉบับแก่นธรรม (พระสุตตันตปิฎก เล่ม 1) จำนวน 3,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกปิฎกฉบับแก่นธรรม (พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2) จำนวน 3,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกปิฎกฉบับแก่นธรรม (พระสุตตันตปิฎก เล่ม 3) จำนวน 3,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกปิฎกฉบับแก่นธรรม (พระสุตตันตปิฎก เล่ม 4) จำนวน 3,000 เล่ม</p> <p>พระไตรปิฎกปิฎกฉบับแก่นธรรม (พระอภิธรรมปิฎก) จำนวน 3,000 เล่ม</p>
2550	<p>จัดพิมพ์ 3 รายการ ได้แก่</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p> <p>อรรถกถาภาษาบาลี ธรรมบท ภาค 1 จำนวน 2,400 เล่ม</p> <p>อรรถกถาภาษาบาลี ธรรมบท ภาค 2 จำนวน 2,400 เล่ม</p>
2549	<p>จัดพิมพ์ 1 รายการ ได้แก่</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p>
2548	<p>จัดพิมพ์ 1 รายการ ได้แก่</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 2,000 ชุด</p>
2544	<p>จัดพิมพ์ 1 รายการ ได้แก่</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 5,000 ชุด</p>
2539	<p>จัดพิมพ์ 1 รายการ ได้แก่</p> <p>พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 6,000 ชุด⁷⁵</p>

กล่าวได้ว่า กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสนาได้ทำหน้าที่สำคัญส่วนหนึ่ง คือ การจัดพิมพ์คัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2539 ถึง พ.ศ. 2560 รวมจัดพิมพ์ 74 รายการ อาทิ เช่น

⁷⁵ (อ้างแล้ว) เรื่องเดียวกัน.

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย อรรถกถาบาลี ธรรมบทภาค 1 ภาค 2 อรรถกถาภาษาบาลีสมณฑลที่ปณี จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับแก่นธรรม อรรถกถาภาษาไทย พระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภาค 1 ภาค 2 และ ภาค 3 อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย จัดพิมพ์ อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย จัดพิมพ์คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ตลอดจนถึง จัดพิมพ์ อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก และคัมภีร์มิลินทปัญหาภาษาไทย เป็นต้น ซึ่งในส่วนภาระงานของสถาบันพระไตรปิฎกศึกษา ยังมีโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียน ครอบคลุมสถานศึกษาต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะโรงเรียนวิถีพุทธ

จึงสรุปได้ว่า มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ให้บริการหลักการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อกระตุ้นเสริมให้บุคคล ชุมชน สถานศึกษา มีจิตใจเป็นกุศล มีกำลังใจ พัฒนาผู้เรียนให้เข้าถึงศีลธรรมโดยผ่านคัมภีร์พระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก

2.2.1 แนวคิดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเกี่ยวกับการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถาบันแห่งคณะสงฆ์ไทยที่รับมอบภารกิจจัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา ได้แก่ ปริญญาตรี ปริญญาโท และ ปริญญาเอก ประสานงานกับพระสงฆ์ สถานศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยได้มีการประชาสัมพันธ์โครงการพระสอนศีลธรรม และจัดอบรมถวายความรู้เพิ่มประสิทธิภาพพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนทั่วประเทศ เพื่อสร้างศักยภาพในการทำงานให้เป็นที่ยอมรับในสถานศึกษา และเพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับนักเรียนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง พร้อมกับมีความประพฤติที่ดีงามอย่างเป็นระบบ โดยจัดแผนการดำเนินการให้เป็นไปอย่างมีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ เน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วมซึ่งมีกระบวนการบริหารโครงการคือ

1. จัดประชุมคณะกรรมการโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
2. การแบ่งเขตรับผิดชอบโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
3. การปฐมนิเทศพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนทั่วประเทศ
4. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการเข้มข้นวิทยากรแกนนำโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

5. การอบรมเพิ่มประสิทธิภาพพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
6. การจัดทำสื่อการเรียนการสอน
7. การวิจัย
8. การนิเทศ การติดตามประเมินผล
9. การจัดถวายค่าตอบแทน

ทั้งนี้ ทางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีประกาศแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารโครงการพระไตรปิฎกศึกษา 2 ชุดคือ

1. คณะกรรมการอำนวยการ ซึ่งมีพระพรหมบัณฑิต อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นประธานรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร เป็นกรรมการและเลขานุการ มีหน้าที่กำกับนโยบาย ทิศทางและแนวทางการดำเนินงาน

2. คณะกรรมการดำเนินงาน รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นประธาน และมีพระครูปลัดสุวัฒนบัณฑิตคุณ เป็นกรรมการและเลขานุการ มีหน้าที่รับนโยบายของคณะกรรมการอำนวยการไปสู่การปฏิบัติให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล มหาเถรสมาคม และมหาวิทยาลัยอย่างมีประสิทธิภาพ

คณะกรรมการบริหารโครงการพระไตรปิฎกศึกษา ได้มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง และเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการเพื่อประสานงานกับโรงเรียนทั่วประเทศอีก 24 ชุด โดยสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ทั้ง 18 ภาค มีผู้บริหารระดับสูงของมหาวิทยาลัยในวิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ หน่วยวิทยบริการ และห้องเรียน เป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการดูแลในแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้คณะกรรมการแต่ละชุดจะมีหน้าที่รับนโยบายแผนการดำเนินการจากคณะกรรมการบริหารโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียนของส่วนกลางไปปฏิบัติ พร้อมทั้งอำนวยการโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียนในพื้นที่รับผิดชอบของตน เพื่อควบคุม ดูแลส่งเสริมภารกิจของโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งคณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในแต่ละพื้นที่ได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการพร้อมทั้งได้ประสานงานกับคณะสงฆ์ เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ร่วมส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาตรงตามความมุ่งหมายของ พรบ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 อย่างเป็นรูปธรรม

ในปีงบประมาณ 2543 คณะกรรมการบริหารโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้พิจารณาการนำสารัตถะพระไตรปิฎกเข้าไปสอนอยู่ตามเขตพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศในรูปแบบพระสอนศีลธรรม จำนวน 18,000 รูป นอกจากนี้ได้มีการประเมินโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียน เรื่องรายงานผลการประเมินโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียน พบว่า ด้านผลผลิตจากการสอนพระไตรปิฎกในรูปแบบศีลธรรมในโรงเรียนของพระสงฆ์ นักเรียนนำหลักธรรมคำสอนที่ได้ศึกษามาเป็นหลักในการตัดสินใจแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว นักเรียนตั้งใจฟังคุณครูและมีสมาธิในการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ทำให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในเรื่องต่าง ๆ ได้ดีถูกต้อง

ในปีงบประมาณ 2560 ที่เชื่อมโยงและเป็นการสืบเนื่องปีมหามงคล ด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เจริญพระชนมายุ 60 พรรษา พร้อมกันนี้ พระเดชพระคุณพระพรหมบัณฑิต อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เจริญอายุวัฒนมงคล 60 ปี ด้วยเช่นกัน คณะกรรมการบริหารโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียน จึงได้มีมติจัดงานมหกรรมส่งเสริมศีลธรรม และประกวดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนด้านพระพุทธศาสนา เฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี⁷⁶

เพื่อเป็นการกำหนดทิศทางในการดำเนินงานโครงการพระไตรปิฎกศึกษาร่วมกับพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์ ตรงตามนโยบายของรัฐบาลที่จัดสรรงบประมาณมาให้ของมหาเถรสมาคมในการให้พระสอนศีลธรรมนำพระไตรปิฎกศึกษาเข้าไปช่วยสอนธรรมศึกษาและของมหาวิทยาลัย ในการตอบสนองพันธกิจด้านการบริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคมและชุมชนให้ร่มเย็นต่อไป

เพื่อให้การบริหารงานโครงการพระไตรปิฎกศึกษาในโรงเรียนครอบคลุม สถานศึกษาต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะโรงเรียนวิถิพุทธ คณะกรรมการบริหารโครงการพระไตรปิฎกศึกษาร่วมกับสอน

⁷⁶ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สัจจิตรงานมหกรรมส่งเสริมศีลธรรมและการประกวดกิจกรรมผู้เรียนด้านพระพุทธศาสนา, เฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, พ.ศ. 2558, หน้า 23.

ศีลธรรมในโรงเรียน จึงได้มีมติให้กระจายภาระงานพร้อมทั้งงบประมาณให้กับหน่วยจัดการศึกษาของ มหาวิทยาลัย ในวิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ หน่วยวิทยบริการ และห้องเรียน รับผิดชอบดำเนินการโครงการฯ ในเขตพื้นที่รับผิดชอบของตน ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานพระสอนศีลธรรม ในปัจจุบัน (ปีงบประมาณ 2560) มีจำนวนทั้งสิ้น 21 ศูนย์ แบ่งเป็น⁷⁷ 11 วิทยาเขต (วช.): 11 วิทยาลัยสงฆ์ (วส.): 2 หน่วยวิทยบริการ (นวบ.): และ 2 ห้องเรียน (หร.): ประกอบด้วย

จำนวน 11 วิทยาเขต (วช.): ได้แก่

- 1) วช. หนองคาย 2) วช. เชียงใหม่ 3) วช. นครศรีธรรมราช 4) วช. ขอนแก่น
- 5) วช. นครราชสีมา 6) วช. แพร่ 7) วช. อุบลราชธานี 8) วช. พะเยา 9) วช. บาลีศึกษาพุทธโฆส
- 10) วช. สุรินทร์ 11) วช. นครสวรรค์

จำนวน 20 วิทยาลัยสงฆ์ (วส.): ได้แก่

- 1) วส.เลย 2) วส.นครพนม 3) วส. ลำพูน 4) วส.นครสวรรค์ 5) วส. พุทธชินราช 6) วส. ปัตตานี 7) วส. นครน่านฯ 8) วส. นครลำปาง 9) วส. พุทธโสธร 10) วส. บุรีรัมย์ 11) วส. ชลบุรี 12) วส. สุพรรณบุรี 13) วส. ลำพูน 14) ระยอง 15) วส. เชียงราย 16) วส. กาญจนบุรี 17) วส. พ่อขุนผาเมือง 18) วส. ปัญญาทวารวดี (ไร่ขิง) 19) วส. ชัยภูมิ 20) วส. พุทธโสธร

จำนวน 2 หน่วยวิทยบริการ (นวบ.): ได้แก่

- 1) นวบ.วัดหลวงพ่อสดธรรมกายาราม จังหวัดราชบุรี 2) นวบ.วัดหงส์ประดิษฐาราม จังหวัดสงขลา

จำนวน 2 ห้องเรียน (หร.): ได้แก่

- 1) หร.วัดพัฒนาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี, 2) หร.วัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

⁷⁷ สำนักงานพระสอนศีลธรรม, สุจิตร์ งานมทกรรมส่งเสริมศีลธรรม และการประกวดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ด้านพระพุทธศาสนา, เฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, พ.ศ. 2558, หน้า 26.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้บริการหลักการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแรงกระตุ้นให้บุคคลชุมชนมีจิตใจเป็นกุศล สถานศึกษา มีกำลังใจพร้อมที่จะพัฒนาผู้เรียนให้เข้าถึงศีลธรรมโดยผ่านคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา ผู้เรียนได้ฝึกอบรมศีล สมาธิ ปัญญา เข้าถึงหลักศีลธรรมโดยผ่านฝ่ายกิจกรรมที่มีสาระ สนุก สงบ สร้างสรรค์ และสำนึกในความเป็นพุทธศาสนิกชน ตามสารัตถะของคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก เป็นต้น และได้พัฒนาวิธีการสอนศีลธรรมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.3.1 งานวิจัยในประเทศ

จากการศึกษาค้นคว้าการวิจัย เรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาใน คัมภีร์อภิธัมมวาทาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วย งานวิจัยต่าง ๆ ที่อ้างอิง ดังนี้

ดร.ประพันธ์ ศุภขร, ผศ.สมควร นิยมวงศ์ ได้ศึกษา การวิเคราะห์การใช้เหตุผลใน พระไตรปิฎก การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัย ประกอบด้วยหลักการ 5 อย่าง คือ 1) อนุโลมปัญจกะ การถามตามลำดับ 2) ปฏิกัมมจตุกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ ถูกถาม 3) นิคคหจตุกะ การกล่าวชมโดยฝ่ายถูกถาม 4) อุปนยนจตุกะ การรับรองวิธีการ นิคคหะที่ตนทำคือ วิธีการที่ 3 ว่าถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญจกะนั้นผิด 5) นิคคมจตุกะ การสรุปการโต้ตอบว่าฝ่ายถามทำนิคคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุก กระบวนการ คือทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ชั้นแรก เรียกว่า ปัจจุบันกานุโลมะ และชั้นที่ 2-5 ก็มีชื่อ เรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตน เป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันใน คัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก 5 อย่างนี้

ผลการศึกษาพบว่า ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผลคือ ผลที่เกิดสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสาวก 2) ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าเดียริถย์หรือนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ผลที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสาวกคือ ทำให้พระสาวกเกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในพระธรรม ไม่เคลือบแคลงสงสัยใน

พระรัตนตรัยและปัญหานี้ ๆ เกิดศาสนทายาทและทำให้พระสัทธรรมเจริญตั้งมั่น คงทนต่อการพิสูจน์เสมอ สำหรับผลที่เกิดแก่เหล่าเดียรถีย์คือ เดียรถีย์ทั้งหลายเข้าใจหลักพระพุทธศาสนา ไม่กล่าวร้ายพระรัตนตรัย ที่สำคัญสาวกของเจ้าลัทธิต่างพวกประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระ รัตนตรัยตลอดชีวิต⁷⁸

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานियो ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การวิจัยเชิงคัมภีร์: กรณีศึกษา อัมมจักกัปปวัตตนสูตร พบว่า อัมมจักกัปปวัตตนสูตร นับเป็นพระสูตรที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนาและ พุทธศาสนิกชน เพราะแม้จะเกิดความเห็นที่ไม่ตรงกันในการสังคายนาพระธรรมวินัย จนเกิดการแบ่งแยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ถึง 18-20 นิกายก็ตาม แต่พระสูตรนี้ยังคง สืบทอดต่อกันมาในคัมภีร์ของนิกายต่าง ๆ จนถึงปัจจุบันโดยนักวิชาการสามารถรวบรวม ได้ถึง 23 คัมภีร์ สำหรับบทความนี้ได้นำเสนอรูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ 1) การวิจัยในแนวดิ่ง (Vertical) และ 2) การวิจัยในแนวระนาบ (Horizontal) โดยผ่านงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งนำไปสู่ข้อสรุปเบื้องต้น 2 ประการ ดังต่อไปนี้

1. เมื่อพิจารณาถึง ภาพรวมแล้ว อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ปรากฏใน คัมภีร์ยุคต้น ๆ ของแต่นิกายไม่ได้จำเพาะเจาะจงเฉพาะนิกายใดนิกายหนึ่ง จึงอาจกล่าวได้ว่า อัมมจักกัปปวัตตนสูตร นี้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาลในฐานะของพระปฐมเทศนา

2. เมื่อพิจารณาถึง โครงสร้างเนื้อหา จะเห็นได้ว่ามีเพียง อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในสายของนิกาย สรวาสติวาท เท่านั้นที่มีอัตลักษณ์เฉพาะโดยอนุโลมตามคำสอนในเรื่อง มรรค 3 (ทรรค มรรค, ภาวนามรรค, อไศกขยมรรค) ซึ่งถูกปรับใหม่ในภายหลัง⁷⁹

ดร.อริเทพ ผาธา ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง กุศโลบาย: ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อการแก้ไขปัญหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 2 ประการ 1) เพื่อศึกษาบริบทแนวคิดเรื่องกุศโลบายในคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษา การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาชีวิต

⁷⁸ ดร.ประพันธ์ ศุภษร, ผศ.สมควร นิยมวงศ์, “การวิเคราะห์การใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก”. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2561). หน้า บทคัดย่อ.

⁷⁹ พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานियो, การวิจัยเชิงคัมภีร์: กรณีศึกษา อัมมจักกัปปวัตตนสูตร, ธรรมธาราวารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2559. หน้า บทคัดย่อ

ผลการวิจัยพบว่า⁸⁰ แนวคิดเรื่องกุศโลบายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกรอบแนวคิดที่ว่าด้วย การนำเทคนิคและวิธีการบางอย่างที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ โดยคำว่ากุศโลบายนั้น หมายถึงวิธีการที่เหมาะสมมีบ่อเกิดมาจากการคิดหรือสติปัญญาที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการและความ ต้องการที่ออกจากปัญหาโดยวิธีการคิดที่จัดว่าเป็นกุศโลบายนั้นมีอยู่ 10 วิธีที่สามารถนำไปแก้ไข ปัญหาได้ 2 ระดับคือปัญหาระดับชาวบ้านและปัญหาระดับพระสงฆ์ โดยการใช้กุศโลบายจะได้ผลนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับสติปัญญาของผู้ใช้ด้วย ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเห็นว่าการใช้กุศโลบายนั้นจะต้องรู้จักการ เลือกใช้ให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาส และมีกระบวนการที่นำไปใช้ที่เป็นระบบจึงจะสามารถ แก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ในสังคมไทยปัจจุบันนี้เราสามารถที่จะนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปปรับ ประยุกต์ใช้ ทั้งในส่วนของการแก้ไขปัญหาและการปรับประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม โดยการ ประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นในระดับชาวบ้านทั่วไปก็ได้แก่การนำไปใช้เพื่อการ แก้ไขปัญหาความโกรธ หรือความขัดแย้งและการขาดความสามัคคี หรือการขาดความอดทนอัน จะนำไปสู่ ความล้มเหลวในชีวิต ส่วนในระดับพระสงฆ์นั้นสามารถนำไปใช้เพื่อการอำนวยประโยชน์ เพื่อก่อให้เกิด ความสามัคคีและการบรรลุธรรมอันเป็นเป้าหมายสูงสุดได้

พระปราบศึก อุทโย (วิจิตรศักดิ์) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์การเกิดเป็นมนุษย์ตาม แนวคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาโครงสร้าง เนื้อหาของพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับ การเกิด 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การเกิดตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการเกิด ตาม ปาราชิกข้อที่ 3 มหานิทานสูตร มหาตมทาสสังขยสูตร และอินทกสูตร จากข้อมูลทั้งในพระไตรปิฎก และอรรถกถาฎีกา รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นการศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary research) มีวิธีการวิจัย คือ การรวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) เอกสารอ้างอิงทาง พระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารวรรณกรรม ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ การเกิด รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย เอกสาร วารสารที่ เกี่ยวข้อง

⁸⁰ ดร.อติเทพ ผาธา, กุศโลบาย: “ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต* (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2562), หน้า บทคัดย่อ.

ผลการศึกษา พบว่า การศึกษาโครงสร้าง ข้อมูลในพระวินัยปิฎกคือธรรมปาพจน์ที่ประมวล พุทธบัญญัติเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิธีดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ มหานิทานสูตร เป็นพระสูตรที่ตรัสถึงการเกิดเป็นมนุษย์ตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในพระสูตรต้นตูปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 10 โดยเหตุปัจจัยนั้นก็คือหลักปฏิจสมุปบาท ซึ่งมีมูลเหตุ หลักธรรม การบัญญัติอดีต อนัตตา วิญญาณ และวิโมกข์ ขยายออกเป็นความหมายการเกิด กระบวนการ เกิด มหาตันหาสังขยสูตร กล่าวถึงการแก้ไขความเข้าใจผิดของพระสาคิที่เห็นว่าเรื่องวิญญาณนั้นไม่ แตกต่างไปจากคำสอนของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงตำหนิจึงตรัสมหาตันหาสังขยสูตร มี ประเด็นเกี่ยวข้องกับ บุคคล หลักธรรม วิญญาณ ชั้น 5 อาหาร 4 และปฏิจสมุปบาท⁸¹

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมไว้ซึ่งในผลงานฉบับนี้ได้ กล่าวถึงว่าระบบคิดมีส่วนสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตเพราะระบบคิดนั้นเป็นเสมือนหนึ่งแผนที่แห่งการ เดินทางหรือการดำเนินชีวิตหากมนุษย์มีวิธีคิดที่ผิดย่อมจะดำเนินชีวิตผิดตามไปด้วยแต่อย่างไรก็ตาม หากว่ามนุษย์รู้จักการวางแผนหรือสร้างระบบคิดที่ดีคือระบบคิดที่ประกอบไปด้วยปัญญาหรือ สัมมาทิฐิ แล้วก็สามารถที่จะกำหนดทิศทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ อนึ่งในผลงานฉบับนี้ได้ กล่าวถึงระบบคิด บางระบบที่เกี่ยวข้องกับการใช้อุบายหรือกุศโลบายในการเอาตัวรอดหรือสร้างโอกาสให้กับชีวิต วิธีหรือ ระบบคิดนั้นก็คือวิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก หมายความว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นหากไม่ รู้จักการแยกแยะว่าอะไรคือคุณ อะไรคือโทษและอะไรคืออุบายที่จะเป็นทางออกของปัญหานั้น มนุษย์ โดยมากก็จะติดตันอยู่กับปัญหาไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาชีวิตได้ ซึ่งในผลงานฉบับดังกล่าวถือว่าเป็น ผลงานที่พยายามชี้ให้เห็นว่าการมีอุบายหรือกุศโลบายที่ดีย่อมมี ทางออกที่ดีได้เสมอ⁸²

ฉัตรกุลมาลย์ กบิลสิงห์ ได้เสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในด้านการใช้กุศโลบายไว้ใน หนังสือเรื่องสังฆธรรมปุลนทริกสูตร ซึ่งเป็นผลงานแปลพระสูตรมหายานกล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนา มหายานนั้นได้กล่าวถึงการใช้อุบายในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าที่มุ่งสอนธรรมตามอัธยาศัยของ

⁸¹ พระปราสาทิก อุทโย (วิจิตรศักดิ์), “การศึกษาวิเคราะห์การเกิดเป็นมนุษย์ตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, ปริญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560), หน้า บทคัดย่อ.

⁸² พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม 2561) หน้า

มนุษย์ แม้ว่าในพระพุทธศาสนาเถรวาทก็เช่นกัน การแสดงธรรมก็มีการใช้กุศโลบายที่จำเป็นเพื่อที่จะให้ ศาสนิกหรือสาวกได้เข้าถึงหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาได้มากที่สุดแต่การใช้กุศโลบายทาง พระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้มีการกำหนดให้เป็นหลักการสำคัญเหมือนพระพุทธศาสนาหยาน⁸³

พระราตรี สิริจนโท (ศรีราชา)⁸⁴ ได้ศึกษาทัศนคติของครูและนักเรียนที่มีต่อพระภิกษุผู้สอน ในโรงเรียนเขตธนบุรีสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กรุงเทพมหานคร เขต 3 ซึ่งจากการวิจัย ผล การศึกษาพบว่า

1. ทัศนคติของครูที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียนเขตธนบุรี โดยพิจารณารายด้าน ผล การศึกษาพบว่า อยู่ในระดับมากทั้ง 7 ด้าน เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยคือ ด้านบุคลิกภาพ ด้านการ เตรียมการสอน ด้านการดำเนินการสอน ด้านการใช้วิธีการสอน ด้านการสร้างบรรยากาศในห้องเรียน ด้านการวัดผลและประเมินผล ด้านการใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสอน ตามลำดับ

2. ทัศนคติของนักเรียน ที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียนเขตธนบุรี โดยพิจารณารายด้านผล การศึกษาพบว่า อยู่ในระดับมากทั้ง 7 ด้าน เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยคือ ด้านบุคลิกภาพ ด้านการ เตรียมการสอน ด้านการดำเนินการสอน ด้านการใช้วิธีการสอน ด้านการสร้างบรรยากาศในห้องเรียน ด้านการวัดผลและประเมินผล ด้านการใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสอน ตามลำดับ

3. ผลการเปรียบเทียบ ทัศนคติของครูและนักเรียน ที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียนเขต ธนบุรี ซึ่งจำแนกตาม เพศ การศึกษา ของครูและการศึกษาทางธรรมของนักเรียน พบว่า ไม่แตกต่างกัน เมื่อจำแนกตาม อายุ และ การศึกษาทางโลกของนักเรียน ผลการศึกษาพบว่า แตกต่างกัน อย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05.

4. ผลการเปรียบเทียบ ทัศนคติของครูและนักเรียน ที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียนเขต ธนบุรี ผลการศึกษาพบว่า ในภาพรวม แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อพิจารณา

⁸³ ฉัตรกุลมัลย์ กบิลสิงห์ (ผู้แปล), **สังฆกรรมปฎนขริกสูตร**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทย-ธิเบต 2559) หน้า 32-63.

⁸⁴ พระราตรี สิริจนโท (ศรีราชา), “ทัศนคติของครูและนักเรียนที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียนเขตธนบุรี สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กรุงเทพมหานคร เขต 3”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พ.ศ. 2560)**, หน้า บทคัดย่อ.

เป็นรายด้านพบว่า ครูกับนักเรียนมีทัศนคติไม่แตกต่างกัน 1 ด้าน คือ ด้านบุคลิกภาพ และแตกต่างกัน 6 ด้าน คือ ด้านการเตรียมการสอน, ด้านการดำเนินการสอน, ด้านการใช้วิธีการสอน, ด้านการสร้างบรรยากาศในห้องเรียน, ด้านการวัดผลและประเมินผล, ด้านการใช้สื่อและอุปกรณ์ในการสอน โดยนักเรียนมีทัศนคติในระดับสูงกว่าครูทั้ง 6 ด้าน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ครวญศิริ ประยงค์ ได้วิจัยเรื่อง วิเคราะห์ปัญหาการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามความคิดเห็นของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา ในเขตกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัย ผลการศึกษา พบว่า โดยภาพรวมครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนามีระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา การสอนวิชาพระพุทธศาสนาว่า มีปัญหาพอสมควร จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า อายุ ประสบการณ์ ในการสอนวิชาพระพุทธศาสนา จำนวนคาบที่สอนวิชาพระพุทธศาสนาต่อสัปดาห์ และการฝึกอบรมมีผลต่อความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ข้อเสนอแนะจากกลุ่มตัวอย่าง คือ ควรมีคู่มือให้ครูผู้สอนทุกคน และมีการอบรมหรือสัมมนาเพื่อให้ครูผู้สอนมีการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น และผู้วิจัยได้เสนอโครงการฝึกอบรมหลักสูตรการผลิตสื่อเพื่อการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา⁸⁵

⁸⁵ ครวญศิริ ประยงค์, “วิเคราะห์ปัญหาการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามความคิดเห็นของครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา ในเขตกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พ.ศ. 2560), หน้า บทคัดย่อ.

การวิเคราะห์ผลจากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเทศ

ลำดับที่	ชื่อเรื่องวิจัย / ผู้วิจัย	บทสรุปความวิจัย
1	การวิเคราะห์การใช้เหตุผลใน พระไตรปิฎก โดย ประพันธ์ ศุภษร และ สมควร นียมวงศ์	<ol style="list-style-type: none"> 1. การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ 2. เป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัย 3. ผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล คือ <ol style="list-style-type: none"> 3.1 ผลกับเหล่าสาวก 3.2 ผลกับเหล่าเดียรถีย์ (นักบวชนอก พระพุทธศาสนา) 4. เกิดผลลัพธ์ทำให้พระสาวกเกิดปัญญารู้แจ้ง เห็นจริง ในธรรม ทำให้พระสัทธรรมเจริญตั้งมั่น 5. เกิดผลต่อเดียรถีย์ คือ เข้าใจหลักพระพุทธศาสนา 6. สาวกของบางลัทธิประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระ รัตนตรัยตลอดชีวิต
2	การวิจัยเชิงคัมภีร์ : กรณีศึกษา ธัมมจักรกัปปวัตตสูตร โดย พระมหาพงษ์ศักดิ์ ฐานิโย	<ol style="list-style-type: none"> 1. ธัมมจักรกัปปวัตตสูตร นับเป็นพระสูตรที่สำคัญต่อ พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชน 2. ในการสังคายนาพระธรรมวินัยเกิดการแบ่งแยกเป็น 18-20 นิกาย 3. พระสูตรนี้สืบทอดมาถึงปัจจุบัน 23 คัมภีร์ 4. ธัมมจักรกัปปวัตตสูตร เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาลใน ฐานะปฐมเทศนา

ลำดับที่	ชื่อเรื่องวิจัย / ผู้วิจัย	บทสรุปความวิจัย
3	กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการเข้าใจปัญหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	<ol style="list-style-type: none"> 1. กุศโลบาย เป็นวิธีการที่เหมาะสม เกิดจากการคิดหรือสติปัญญาที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ 2. กุศโลบาย จะได้ผลอย่างไร ย่อมขึ้นกับสติปัญญาของผู้ใช้ที่เลือกใช้ได้เหมาะสมกับเวลาและโอกาสและมีกระบวนการใช้อย่างเป็นระบบ
4	การศึกษาค้นคว้าการเกิดเป็นมนุษย์ ตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดย พระปราบศึก อุตโย (วิจิตรศักดิ์)	<ol style="list-style-type: none"> 1. เหตุปัจจัยของการเกิด คือ หลักปัจจุสมุปบาท 2. มีมูลเหตุหลักกรรม การบัญญัติ อัตตา อนัตตา วิญญาณและ วิโมกข์ ทั้งความหมายการเกิดและกระบวนการเกิด
5	วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	<ol style="list-style-type: none"> 1. ระบบความคิดมีส่วนสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต 2. ระบบความคิดเปรียบเสมือนแผนที่การเดินทางหรือการดำเนินชีวิต 3. ระบบความคิดที่ดี ประกอบด้วยปัญญา หรือ สัมมาทิฐิ 4. การมีกุศโลบายที่ดีย่อมมีทางออกที่ดีในการเข้าใจปัญหาชีวิตเสมอ
6	แนวคิดในด้านการใช้กุศโลบาย ในหนังสือเรื่องสัทธรรมปุณฑริกสูตร โดย ฉัตรกุมารย์ กบิลสิงห์	<ol style="list-style-type: none"> 1. กุศโลบายในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้ามุ่งสอนตามอัธยาศัยของมนุษย์ 2. การแสดงธรรมก็ใช้กุศโลบายที่จำเป็นให้พุทธศาสนิกชน หรือสาวกได้เข้าใจหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา

ลำดับที่	ชื่อเรื่องวิจัย / ผู้วิจัย	บทสรุปความวิจัย
7	ทัศนคติของครูและนักเรียนที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียนเขตธนบุรี โดย พระราตรี สิริจันท (ศรีราชา)	1. ครูและนักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อพระภิกษุในด้านข บุคลิกภาพ การเตรียมการสอน การจัดการสอน วิธีการสอน การสร้างบรรยากาศในห้องเรียน ด้าน การวัดและประเมินผล รวมถึงด้านการใช้สื่อและ อุปกรณ์การสอน
8	วิเคราะห์ปัญหาการสอน วิชา พระ พุ ทธ ศา สนา าระ ดับ มัธยมศึกษา ปีที่ 2 ตามความ คึกเห็นของครูผู้สอน วิชา พระ พุ ทธ ศา สนา ในเขต กรุงเทพมหานคร โดย ครวณศิริ ประยงค์	1. ควรมีคู่มือให้ครูผู้สอนทุกคน 2. มีการอบรมให้ครูผู้สอนมีการพัฒนาตนเอง 3. ควรมีหลักการอบรมการผลิตสื่อเพื่อการเรียนการ สอน วิชา พระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า งานวิจัยทั้ง 8 เรื่อง ผู้วิจัยมีสาระสำคัญเป็นข้อค้นพบการวิจัยเกี่ยวกับการใช้เหตุผลในพระไตรปิฎก เป็นการใช้อย่างกระบวนกร เป็นเป็นวิธีการตอบปัญหาแบบตรรกนัย มีผลที่เกิดจากการใช้เหตุผล คือเหล่าสาวกเกิดปัญญา รู้แจ้ง เห็นจริงในธรรม ทำให้พระสัทธรรมเจริญตั้งมั่น เกิดผลกับเหล่าเดียรฉีย์ คือ ทำให้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนา ไม่กล่าวร้ายพระรัตนตรัย ส่งผลให้สาวกบางลัทธิประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

ผลการวิจัย กรณีศึกษา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พบว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาและต่อพุทธศาสนิกชนสืบทอดต่อกันมาถึงปัจจุบัน 23 คัมภีร์ ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในฐานะพระปฐมเทศนา งานวิจัยที่เกี่ยวกับกุศโลบาย การใช้ปัญญาเข้าใจปัญหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สรุปได้ว่า กุศโลบาย คือ วิธีการที่เหมาะสมจากการคิดด้วยสติ ปัญญา โยนิโสมนสิการ ที่ต้องมีการเลือกใช้ที่เหมาะสมกับเวลาและโอกาส และมีกระบวนการใช้อย่างเป็นระบบ ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเกิดมาเป็นมนุษย์ตามแนวคัมภีร์พรพุทธศาสนา สรุปได้ว่า เหตุปัจจัยการเกิด เป็นปัจเจกสมุปปบาท มี

มูลเหตุตามหลักธรรม การบัญญัติ อัตตา อนัตตา วิญญาณ และวิโมกข์ ทั้งความหมายการเกิดและกระบวนการเกิด สอดคล้องกับหลักแนวคิดของพุทธธรรม โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่อธิบายไว้ว่า ระบบความคิดมีส่วนสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตเปรียบเสมือนแผนที่การเดินทาง ระบบความคิดที่ดีประกอบด้วย ปัญญาหรือสัมมาทิฐิ การมีกุศโลบายที่ดีย่อมมีทางออกที่ดีในการเข้าใจปัญหาชีวิตเสมอ สอดคล้องกับผลการวิจัยและแนวคิดการใช้กุศโลบายในหนังสือสัทธรรมปุณฑริกสูตร ซึ่งสรุปได้ว่า กุศโลบายในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า สอนตามอัธยาศัยของมนุษย์ตามธรรม ใช้กุศโลบายที่จำเป็น เพื่อให้พุทธสาวก เข้าใจถึงหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนผลการศึกษาทัศนคติของครูและนักเรียนที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียนเขตธนบุรี มีข้อค้นพบว่า ครูและนักเรียนให้ความสำคัญกับพระภิกษุผู้สอนในโรงเรียน ในด้านบุคลิกภาพ การเตรียมการสอน การจัดการสอน วิธีการสอน การสร้างบรรยากาศในห้องเรียน รวมถึงการใช้สื่ออุปกรณ์การสอน

ท้ายสุด เป็นการวิจัยเกี่ยวกับการเข้าใจปัญหา การสอนวิชาพระพุทธศาสนาตามความคิดเห็นของครูผู้สอน วิชา พระพุทธศาสนา สรุปว่า ควรมีคู่มือการสอนให้ครูผู้สอน มีการอบรมครูให้มีการพัฒนาตนเองและควรมีหลักสูตรอบรมครูด้านการผลิตสื่อเพื่อการจัดการเรียนการสอน วิชา พระพุทธศาสนา

2.3.2 งานวิจัยต่างประเทศ

Bhikshu Sangharashita ได้กล่าวไว้ในผลงานชื่อว่า A Survey of Buddhism ว่าพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระพุทธศาสนาในยุคต้นหรือยุคปลาย เราจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอุบายอันเป็นกุศลหรือกุศโลบายไว้เหมือน ๆ กัน ดังจะพบว่าพระพุทธศาสนาในยุคต้นนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงว่าพระธรรมคำสอนนั้นเป็นเพียงอุปกรณ์หรือเป็นแพไม้สำหรับให้คนข้าม เมื่อคนใดอาศัยแพเข้าไปถึงฝั่งแล้วจะไม่สนใจแพเลยก็ได้ ซึ่งนัยนี้มีความหมายว่า การสั่งสอนธรรมหรือการดำเนินชีวิตก็ตามมนุษย์จะต้องมีหลักการบางอย่างเพื่อที่จะก้าวผ่านปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นให้ได้ โดยไม่จำเป็นที่จะต้องติดอยู่ในหลักการดังกล่าวเท่านั้น ซึ่งหลักการดังกล่าวนั้นก็คืออุบาย ซึ่งพระพุทธศาสนา มหายานเรียกว่าเป็นอุบายโกศล หรือเรียกกันในภาษาสมัยใหม่ว่ากุศโลบาย ส่วน พระพุทธศาสนาเถรวาท

ได้กล่าวถึงหลักการดังกล่าวไว้ในหลักของการใช้ปัญญา 3 ประการมี อายโกศล อปายโกศล และอุบายโกศล ซึ่งหลักการดังกล่าวถือว่าเป็นหลักการที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาชีวิตได้⁸⁶

Caldron ได้ศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะของครูที่สอนได้ดีเยี่ยมตามคัมภีร์ในทัศนะของนักเรียน เพื่อนครูและผู้บริหารโรงเรียน ในวิทยาลัยชุมชนในเมืองลอสแอนเจลิส ผลการศึกษาพบว่านักเรียน ครู และผู้บริหารโรงเรียนมีความเห็นตรงกัน โดยเฉพาะในส่วนของที่เกี่ยวกับคุณภาพหรือคุณลักษณะที่ดี 3 ลักษณะ คือ ลักษณะการสอนที่ดี ลักษณะเกี่ยวกับบุคลิกภาพที่ดี ลักษณะเกี่ยวกับอาชีพครู และไม่พบความแตกต่างระหว่างความคิดเห็นของทั้งสามกลุ่ม⁸⁷

สรุปได้ว่า งานวิจัยทั้ง 3 เรื่อง มีข้อค้นพบที่สำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในครั้งนี้ คือ

1. พระพุทธสาวกทั้งยุคต้นและยุคปลาย กล่าวถึงอุบายอันเป็นกุศลหรือกุศโลบายไว้ไม่แตกต่างกัน
2. การสั่งสอนธรรมเพื่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องการให้มนุษย์มีหลักการในการดำเนินชีวิตให้ก้าวผ่านปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นให้ได้
3. พระพุทธศาสนamahayan เรียกว่า เป็นกุศโลบาย หรือ อุบาย
4. พระพุทธศาสนาเถรวาท เรียกว่า เป็นปัญญา 3 มี อายโกศล อปายโกศล และ อุบายโกศล
5. ครูสอนที่ดีเยี่ยมในทัศนครู นักเรียน และผู้บริหารโรงเรียน มี 3 ลักษณะ คือ
 - 5.1 มีวิธีการสอนที่ดี
 - 5.2 มีบุคลิกภาพที่ดี
 - 5.3 มีความเป็นครูที่ดี

⁸⁶ Bhikshu Sangharashita A Survey of Buddhism. (Delhi:L.S.Doraiswamy at W.Q.judge Press 1966) P.p. 229-331. 11.

⁸⁷ Caldron L. A. Characteristics of the excellent teacher as perceived by student, Los Angeles Community College. *Dissertation Abstracts International*, 49(9): 2512- A; march, 2019.

2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาร โดยผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลคัมภีร์จากพระไตรปิฎก เอกสาร บทความ ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปเป็นแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร
ครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเอกสารด้านคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแบบการวิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ
(Qualitative Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยตามระเบียบวิธีวิจัย
มีขั้นตอนลำดับ ดังนี้

- 3.1 รูปแบบการวิจัย
- 3.2 วิธีการศึกษาวิจัย
- 3.3 ขั้นตอนการดำเนินวิจัย
- 3.4 ขอบข่ายของข้อมูลในการวิจัย
- 3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล
- 3.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 รูปแบบการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ (Qualitative Documentary Research) โดยการ
สืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Data) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ตามแนวคัมภีร์
พระพุทธศาสนา จากข้อมูลทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่
เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์เป็นคำบรรยาย (Descriptive) ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth
Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

3.2 วิธีการศึกษาวิจัย

3.2.1 วิจัยเอกสาร (Documentary Research) ทั้งเอกสารที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ประกอบด้วยคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา และเอกสารที่เป็นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ประกอบด้วยเอกสารแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง วิธีนี้เป็นขั้นตอนการเตรียมการตามระเบียบวิธีวิจัย โดยศึกษาจากเอกสารดังต่อไปนี้

3.2.2 การศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ

3.3.3 ศึกษาจากตำรา หนังสือ บทความ วารสาร เอกสาร วิทยานิพนธ์ งานวิจัย สื่ออินเทอร์เน็ต ที่เกี่ยวข้องกับ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวารตาร

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยใช้หลักการวิเคราะห์ แทรกการยืนยัน 3 เสา (Containing Olation) กับการวิเคราะห์แบบ Data Standard (การอิมตัวของ ข้อมูล)

3.3 ขั้นตอนการดำเนินวิจัย

ขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่กำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวารตาร

3.3.1 ใช้แบบสัมภาษณ์ (Interviewing) ความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวารตาร ตามขั้นตอนดังนี้

โดยสร้างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) เพื่อสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ 12 รูป/คน โดยแบบสัมภาษณ์แบ่งเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ชื่อและประสบการณ์ในการศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ ข้อคำถามมีลักษณะเป็นแบบคำถามปลายเปิด

ตอนที่ 2 ข้อคิดเห็นต่อสภาพปัจจุบัน สถานภาพปัจจุบันที่สัมพันธ์กับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวารตาร ในด้านกาย สังคม จิตใจ และปัญญา

ตอนที่ 3 ข้อคิดเห็นอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวารตาร ใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านกาย สังคม จิตใจ และปัญญา

ตอนที่ 4 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการสนทนาระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ และพระสงฆ์เกี่ยวกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 12 รูป/คน

3.4 การหาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย

(1) ผู้วิจัย ได้ดำเนินการสร้างแผนสัมภาษณ์ตามข้อคำถามข้างต้น แล้วเรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน (ตามภาคผนวก) ตรวจสอบคุณภาพความตรง (Content Validity) ได้ค่า IOC (Index of Congruence of Item & Objectives) รวม 0.85 ถือว่า เป็นแบบสัมภาษณ์ที่มีคุณภาพ

(2) ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือแบบสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อจัดทำข้อคำถามการสนทนากลุ่มย่อย ดังนี้

1) เทคนิควิธีการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาร ควรเป็นอย่างไร

2) รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาร ควรเป็นอย่างไร

3) คุณค่าของการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ ควรเป็นอย่างไร

ผู้วิจัยได้เรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน (ตามภาคผนวก) ตรวจสอบคุณภาพความตรงของแผนการสนทนากลุ่มย่อย ได้ค่า 30 ภาพรวม 0.80 ถือได้ว่าเป็นแผนสนทนากลุ่มที่มีคุณภาพ

3.5 ขอบข่ายของข้อมูลในการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Data) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิเคราะห์ตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากข้อมูลทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม

3.6 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการในการเก็บข้อมูล ดังนี้

3.6.1 ประสานงานกับผู้บริหารวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และผู้บริหารสำนักพระไตรปิฎกศึกษา ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

3.6.2 ผู้วิจัยวิจัยดำเนินการรวบรวมข้อมูล หลังจากผู้วิจัยเชิญผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือเพื่อตรวจสอบหาความตรง (Validity) และความน่าเชื่อถือ (Reliability) ของข้อคำถามว่าได้สื่อความหมายตรงตามความต้องการหรือไม่ โดยวิธีการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มย่อย

3.6.3 ดำเนินการสัมภาษณ์ ดำเนินการสนทนากลุ่ม และทำการบันทึกข้อมูลการสนทนาและนำมาสรุปและจัดหมวดหมู่ในแต่ละประเด็น เพื่อหาคำตอบตามเนื้อหาของการวิจัย

3.7 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) มาดำเนินการดังนี้

3.7.1 วิเคราะห์เอกสารจากการศึกษาค้นคว้าโดยการรวบรวมเรียบเรียง แล้วมีการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยหลักการยืนยัน 3 เสา (Containing Olation) กับการวิเคราะห์แบบ Data Standard (การอิมตัวของข้อมูล) และการวิเคราะห์ความสอดคล้องกันของข้อมูล (Data Standard)

3.7.2 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มย่อย ใช้เทคนิคการยืนยัน 3 เสา ข้อมูลการสนทนากลุ่ม รวมถึงรูปภาพ

3.7.3 การสังเคราะห์ข้อมูลจากข้อมูลที่วิเคราะห์แล้วข้างต้น 3 แหล่งข้อมูล

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัย เรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทารครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเอกสารด้านคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแบบการวิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ (Non Qualitative Documentary Research) ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ผลการวิจัยเป็นแนวคิดจากการศึกษาคัมภีร์และจากการสัมภาษณ์และระดมสมองการประชุมกลุ่ม Focus Group จากผู้ทรงคุณวุฒิที่มากด้วยประสบการณ์ด้านคัมภีร์และผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการทางด้านการศึกษา ทั้งบรรพชิตและฆราวาสตามลำดับข้อมูลดังต่อไปนี้

- 4.1 ผลวิเคราะห์การวิจัยตามคัมภีร์และผลลัพธ์การสัมภาษณ์
- 4.2 ผลวิเคราะห์การวิจัยของ Focus Group การสนทนากลุ่มย่อย
- 4.3 บทสังเคราะห์องค์ความรู้จากการวิจัย

4.1 ผลวิเคราะห์การวิจัยตามคัมภีร์

ผลวิเคราะห์การวิจัยตามคัมภีร์ และผลการสัมภาษณ์รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร

4.1.1 วิเคราะห์ตามความหมายของคัมภีร์ คือข้อความที่บรรจุคำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันได้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยมเรียกว่า พระธรรมวินัย ก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของแต่ละศาสนา ถ้าเป็นตำราทางพุทธศาสนาที่แสดงคำสอนเป็นลำดับ ได้แก่

1. อรรถกถา เป็นตำราอธิบายพระไตรปิฎกซึ่งแต่งโดยอาจารย์ ในกาลต่อมา ที่เรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ เป็นเนื้อความสอนชั้นที่ 2 รองจากพระไตรปิฎก

2. ฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความอรรถกถา ซึ่งแต่งโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระฎีกาจารย์ ถือเป็นตำราชั้นที่ 3

3. อนุฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความติกา หรือเรื่องเกร็ดย่อยเบ็ดเตล็ด ซึ่งเขียนโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระอนุฎีกาจารย์ เป็นตำราชั้นที่ 4

วิเคราะห์ได้ว่า ความหมายของคัมภีร์ หมายถึง คัมภีร์ทางศาสนา มีพระไตรปิฎก เป็นต้นคือข้อความที่บรรจุคำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันไว้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยมเรียกว่า พระธรรมวินัยก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาซึ่งจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของแต่ละศาสนา

4.1.2 วิเคราะห์ตามคุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก คือคัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์อันเป็นสัจธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด

ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่พุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ควรจะได้ช่วยกันเชิดชู ทำนุบำรุง และหมั่นศึกษาพระปริยัติสัทธรรม (ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้

พระไตรปิฎกเป็นเหมือนรัฐธรรมนูญ ที่กฎหมายอื่นใดทั่วไปจะขัดแย้งกับกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ได้ฉันใด การอธิบายธรรมขัดแย้งกับพระไตรปิฎก พุทธศาสนิกชนที่ดีย่อมถือว่าทำไม่ได้เช่นกันฉันนั้น และเมื่อพระพุทธวาระอันปรากฏในพระไตรปิฎกแพร่หลายออกมานั้น จึงเกิดมีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาขึ้นในรูปภาษาไทย เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนา ตรงตามหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้

คัมภีร์อรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่รวมคำอธิบายเกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ท่านโบราณจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ โดยการยกเอาศัพท์บ้าง วลีบ้าง ประโยคบ้าง ในพระไตรปิฎกที่เห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติมหรือที่เนื้อความยังไม่กระจ่างชัด มาตั้งเป็นหัวข้อหรือบทตั้ง แล้วอธิบายขยายความเท่าที่เห็นว่าควร

อธิบาย หรือเพิ่มเติม เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศัพท์ วลี หรือประโยคนั้นให้ชัดเจนขึ้น เพื่อผู้ศึกษา พระไตรปิฎกนั้นจะได้เข้าใจ¹

พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธาธิบายทั้งโดยอรรถและพยัญชนะแห่งพระพุทธวจนะ ได้อรรถาธิบาย พระพุทธวจนะที่เป็นบาลีพระไตรปิฎกส่วนที่ยากต่อการเข้าใจให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้ศึกษา จึงเกิดลำดับคัมภีร์อธิบายลดหลั่นกันลงมาตามลำดับชั้น จัดเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ทิปนี ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์สหทาวีเสส

วิเคราะห์ได้ว่า คุณลักษณะและความสำคัญของคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์อันเป็นสังฆธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วน และสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด นอกจากนี้ พระไตรปิฎก ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงวัฏสอายุกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้น และดำรงอยู่สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน

4.1.3 วิเคราะห์ตามประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รจนาด้วยภาษาบาลีขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแผร์เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ มีข้อมูล โดยสรุปความ คือ

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 300-1300 ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา และคัมภีร์ต่าง ๆ ระบุว่า พุทธศาสนาได้เผยแผร์เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิเมื่อครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อช่วงพุทธศตวรรษที่ 300 ทรงอาราธนาให้พระโสณะและพระอุตตระ เป็นพระธรรมทูตเดินทางมาประกาศพระศาสนายังแผ่นดินแห่งนี้ ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับสถานที่ตั้งอันแท้จริงของสุวรรณภูมิ แต่โดยสรุปแล้วภูมิภาคดังกล่าวควรมีอาณาบริเวณครอบคลุมตั้งแต่ชายฝั่งอ่าวเมาะตะมะจนถึงอ่าวไทย อันเป็นอาณาเขตของอารยธรรมทวาราวดี หรือภาคกลางของไทยในปัจจุบัน ต่อมาในช่วง

¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 110.

พุทธศตวรรษที่ 1300-1800 หลักฐานการเผยแพร่คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในแผ่นดินไทยเริ่มมีความชัดเจนอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ดังปรากฏว่า พระนางจามเทวีเดินทางมาจากละโว้เมื่อปี พ.ศ. 1205 มาครองเมืองหริภุญไชย พระนางได้นำพระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎกจำนวน 500 รูปติดตามมาด้วย จนทำให้พุทธศาสนาแบบเถรวาทเผยแพร่ในอาณาจักรนี้²

นอกจากนี้ ในตำนานจามเทวีวงศ์บันทึกไว้ว่า เมื่อพระนางจามเทวีทรงครองราชสมบัติแล้ว ทรงสร้างพระอาราม 5 แห่ง หนึ่งในนั้นคือ อาพัทธาราม ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของเมืองหริภุญไชย สำหรับถวายแต่พระภิกษุที่เดินทางมาจากสีหฬประเทศ หรือประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน จึงคาดว่า ในเวลานั้นน่าจะมีการเผยแพร่พระคัมภีร์จากสิงหลมาถึงตอนเหนือของไทยในปัจจุบันแล้ว³ ซึ่งต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 1900-2100 การเผยแพร่พระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในไทยเริ่มมีความชัดเจนอีกครั้ง หลังพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยเมื่อราว พ.ศ. 1800 พวกพระภิกษุไทยซึ่งได้ไปบวชปลง ณ เมืองลังกาก็กลับมาตั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาภิกษุในอาณาจักรสุโขทัยทรงเลื่อมใสโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ลังกามาประกาศพระศาสนายังตอนเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การมาถึงของคณะสงฆ์ลังกาในแผ่นดินไทยมิใช่ครั้งแรก เพราะเคยมีการติดต่อกันสมัยหริภุญไชย และทวารวดี แต่การมาครั้งนี้ ถือเป็นครั้งสุดท้ายของคณะนิกายอื่น ๆ ที่เคยแพร่หลายในดินแดนนี้ ขณะเดียวกัน ในภาคเหนือของไทย หลังจากที่พญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา ทรงผนวกอาณาจักรหริภุญไชยในปี พ.ศ. 1839 ได้ทรงรับพุทธศาสนาเถรวาทเข้าไว้ในเวลาเดียวกัน ต่อจากนั้นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเฟื่องฟูอย่างยิ่งในดินแดนล้านนา โดยได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นพญากือนา ที่ทรงนิมนต์พระสุมนเถระจากสุโขทัยมาประกาศพระศาสนาในล้านนาเมื่อ พ.ศ. 1912 ต่อมาในสมัยพญาสามฝั่งแกน พระสงฆ์ชาวล้านนาหลายรูปได้เดินทางไปศึกษาที่ลังกาในราว พ.ศ. 1967 และได้นิมนต์พระเถระชาวลังกามาส่งเสริมนิกายเถรวาท

² พรรณเพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ), *วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา*, (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 13.

³ ศรี แนวณรงค์, “ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่”, *วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533)*, หน้า 36.

สายล้งกาวจ้งจ้งเรื่อง⁴ และท้ายที่สุดของช่วงพุทธศตวรรษที่ 2100 อาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าใน พ.ศ. 2101 แต่การรณนาพระคัมภีร์ยังคงมีต่อไปตราบจนกระทั่งหลังพุทธศตวรรษที่ 2200 ลงมา เกิดความไม่สงบในล้านนาบ่อยครั้ง จนทำให้ชาตผู้อุปถัมภ์พระศาสนา และชาตพระเถระผู้ทรงภูมิ ทำการรณนาคัมภีร์ภาษาบาลีชาตช่วง แต่ยังคงมีการแต่งวรรณคดีทางพุทธศาสนาเรื่อยมาในภาษาท้องถิ่น อีกทั้งล้านนายังได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากพม่า ที่มีความนิยมรณนาพระคัมภีร์อยู่แล้ว ทำให้ศาสนาพุทธมิได้ซบเซา เพียงแต่ชาตผู้มีความรู้ที่จะรณนา หรือประพันธ์วรรณกรรมภาษาบาลี

วิเคราะห์ได้ว่า ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย หมายถึง คัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ปรากฏขึ้นในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รณนาด้วยภาษาบาลีขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ

สำหรับการวิจัยทางพระพุทธศาสนา อาศัยรูปแบบการวิจัย สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. การศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ (Document Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าโดย อาศัยแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส รวมถึงคัมภีร์พระพุทธศาสนาของนิกายต่าง ๆ ที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต จีนโบราณ⁵

2. การศึกษาวิจัยภาคสนาม (Field Research) เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยา โดยศึกษาความสัมพันธ์ของคำสอน หลักปฏิบัติต่าง ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ พฤติกรรมของบุคคลหรือสังคมที่เกี่ยวข้อง และนอกจากการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยาแล้ว ยังมีการศึกษาวิจัยเชิงพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นการวิจัยอีกรูปแบบหนึ่งที่ได้รับคามนิยม โดยนำหลักการศึกษาวิจัยเชิงโบราณคดี (โบราณสถาน

⁴ พรรณเทัญ เครือไทย (บรรณธิการ), **วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา**, (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 13.

⁵ ภาษาจีนโบราณ (Chinese translations of Buddhist scriptures) และฉบับที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย คือ Taishō-shinshū-daizōkyō 大正新脩大藏經. Tokyo: Daizōshuppansha, 1924-1934. 6 ธรรมธารา วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ฉบับที่ 1 ปี 2559.

,โบราณวัตถุ) มาศึกษาหาความ สัมพันธ์กับสิ่งที่ปรากฏในคัมภีร์เพื่อค้นหาความหมายที่ปรากฏอยู่ในโบราณสถาน โบราณวัตถุการวิจัยในลักษณะนี้ค่อนข้างไปทางด้าน การวิจัยประยุกต์

ในการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาโดยนักวิชาการสมัยใหม่ในประเทศไทยนั้น โดยส่วนใหญ่เป็นฉบับที่แปลมาจากต้นฉบับที่เป็นภาษา สันสกฤต และมีอยู่บ้างบางส่วนที่แปลมาจากต้นฉบับที่เป็นภาษาบาลีของเถรวาท โดยทั่วไปมัก เรียกว่า ฉบับแปลภาษาทิเบต สำหรับการวิจัยเชิงคัมภีร์นั้น

เป็นการวิจัยคัมภีร์ตามลำดับชั้นของการกำเนิด โดยลำดับตั้งแต่ชั้นพระไตรปิฎก ชั้นอรรถกถา ชั้นฎีกา ชั้นอนุฎีกา กล่าวคือ เมื่อคัมภีร์ ชั้นพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงสิ่งที่คนในยุคหลังทำความเข้าใจได้ยาก พระอรรถกถาจารย์จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นมาเพื่ออธิบาย คัมภีร์เหล่านี้ เรียกว่า อรรถกถา และโดยนัยเดียวกัน ฎีกา ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นอรรถกถา หรือชั้นพระไตรปิฎก บางครั้ง มีความเห็นแย้งกับอรรถกถา อนุฎีกา ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นฎีกา หรือคัมภีร์ชั้นที่สูงกว่า ซึ่งในการวิจัยในแนวตั้งนี้เป็นวิธีที่เราคุ้นเคยและพบเห็นโดยทั่วไป การวิจัยในแนวตั้งนี้หากจะแบ่ง ยุคของคัมภีร์ ยังสามารถแบ่งแยกย่อยลงไป ได้อีกรวมทั้งหมด 6 ยุค คือ

ก. ยุคต้น ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก 4 นิกาย อันได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และบางคัมภีร์ในขุททกนิกาย เช่น สุตตนิบาต ธรรมบท ชาดก เป็นต้น และพระวินัยปิฎก (เว้นคัมภีร์ปริวาร)

ข. ยุครอยต่อระหว่างยุคต้นกับยุคพระอภิธรรม ได้แก่ ปฏิสัมภีทามรรค

ค. ยุคอภิธรรม ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก

ง. ยุครอยต่อระหว่างยุคอภิธรรมกับยุคอรรถกถาได้แก่ เปฏุโกปเทส เนตติปกรณ์ มลिनทปัญหา

จ. ยุคอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธีมรรค

ฉ. ยุคฎีกา ได้แก่ คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส

อีกแนวทางหนึ่ง การวิจัยคัมภีร์โดยยึดถือเอาคัมภีร์ ในระดับชั้นเดียวกัน กล่าวคือเมื่อสิ่งที่เราต้องการศึกษานั้นเกิดความไม่ชัดเจนในคัมภีร์ ที่จารึกไว้ในภาษาหนึ่ง เราอาศัยบริบทแวดล้อมในการศึกษาเทียบเคียงกับคัมภีร์ชั้นเดียวกันที่จารึกไว้ในภาษาอื่น แทนที่จะหาคำตอบจากคัมภีร์ชั้นที่รองลงไป ซึ่งการวิจัยในแนวระนาบนี้อาจกินความกว้างไปถึงการเทียบเคียงกันระหว่างคัมภีร์ของนิกายต่าง ๆ ใน

พระพุทธศาสนาด้วย อาทิหากทำการวิจัยในระดับคัมภีร์ชั้น พระไตรปิฎก โดยมุ่งเน้นไปที่คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของฝ่ายหินยาน

วิเคราะห์ได้ว่า รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ทั้ง 2 แนวทางดังกล่าว แบบที่สองไม่มีวัตถุประสงค์มุ่งหาบทสรุปหรือผลการวิจัยใหม่หากแต่ผู้วิจัยมีความปรารถนาในการนำเสนอรูปแบบ การวิจัยเชิงคัมภีร์โดยหยิบยกเอางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์ ที่ผ่านมาในอดีต เพื่อนำเสนอต่อวงวิชาการพระพุทธศาสนาของไทยเป็นแนวทางในการนำไป สู่รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์อีกรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในวงวิชาการทางพระพุทธศาสนา

ในบรรดาเนื้อหาของคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับบาลีของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น มีจุดมุ่งหมาย ลักษณะ และความลุ่มลึกต่างกัน คือ (1) พระวินัยปิฎก ว่าด้วยสิกขาบทและวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ ภิกษุณี เพื่อความสมัคสมานสามัคคี ดงงามน่าเลื่อมใสของสังคมในยุคอุดมคตินั้น (2) พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมที่ควรทราบ และควรนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงแก่บุคคลต่าง ๆ ตามสมควรแก่อัธยาศัยของพวกเขา ส่วน (3) พระอภิธรรมปิฎกนั้น แม้จะเกิดขึ้นภายหลังเมื่อคราววตติยสังคายนา แต่ก็ได้นำพระพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎกมาเป็นฐาน กล่าวถึงสภาวะธรรม คือ ชันธ์ ธาตุ อายตนะ ฯลฯ ล้วน ๆ อย่างเป็นระบบ จึงเป็นปรัชญาธรรมที่ลุ่มลึก สุขุมคัมภีร์ภาพ ยากที่จะศึกษาให้เข้าใจทะลุปรุโปร่ง ด้วยเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายในอดีตเมื่อได้พากเพียรพยายามศึกษาอย่างชัดเจนแล้ว จึงมีจิตอนุเคราะห์เขียนอรรถกถาอธิบายไว้หลายเล่ม เช่น **คัมภีร์อัฐฐาสาลินี** **คัมภีร์สัมโมหวิโนทนี** แต่การแต่งกถาอธิบายคัมภีร์ต่อคัมภีร์นั้น ดูละเอียดดียึดขาดความกระชับและยังช่วยให้กุลบุตรผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา เข้าใจพระอภิธรรมได้ง่ายขึ้นไม่มากนัก

พระอรรถกถาจารย์ ปราชญ์ท่านหนึ่งนามว่า **พระพุทธทศตะ** ได้พยายามรจนาคัมภีร์ **อภิธัมมามวตาร** ขึ้น นับเป็นคัมภีร์ที่สรุปเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์และอรรถกถาทั้งหมดไว้ในเล่มเดียวหนาเพียงพอประมาณ คัมภีร์อภิธัมมามวตาร นับเป็นวรรณกรรมเพชรน้ำเอกเล่มแรกของคัมภีร์สายนี้ อาจจะกล่าวได้ว่า คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ที่ศึกษากันอย่างขว้างขวาง ในประเทศไทยก็ได้รับอิทธิพลหรือแรงบันดาลใจจากคัมภีร์อภิธัมมามวตารตามสารตถะนี้

วิเคราะห์ได้ว่า คัมภีร์อภิมมาวตาร มีความเป็นมาทั้งโดยบังเอิญแห่งการพบปะระหว่างปราชญ์ทางคัมภีร์ทั้งสองรูป คือ พระพุทธทัตตะ และ พระพุทธโฆสจารย์ และก่อสร้างผลงานชิ้นสำคัญด้านคัมภีร์แห่งพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้น คือ คัมภีร์อภิมมาวตารนี้ จัดเป็นผลงานชิ้นเอกของพระพุทธทัตตะ เพราะเป็นการสรุปคำสอนสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกใหม่จากเดิมเป็น ชั้น 5 ธาตุ 18 आयตนะ 12 ฯลฯ มาเป็นหลักการใหญ่เพียง 4 ข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวทางการอธิบายของคณะสงฆ์วัดมหาวิหารแคว้นอนูราธปุระ ประเทศศรีลังกา

วิเคราะห์ตามสารัตถะของพระคัมภีร์อภิมมาวตารแต่ละปริเฉท เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิมมาวตาร ตามที่กล่าวแล้วว่า คัมภีร์อภิมมาวตาร ว่าด้วยปรมัตถธรรม หรือข้อเท็จจริง 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน แต่แบ่งเป็นปริเฉท ได้ถึง 24 ปริเฉท

สรุปความได้ว่า ตั้งแต่ปริเฉทที่ 1-24 ดังนี้

1) จิตตนิทเทศ ว่าด้วยเรื่อง จิต ปริเฉทนี้เริ่มด้วยปรมัตถธรรม 4 คือ (1) จิต (2) เจตสิก (3) รูป 4) นิพพาน แล้วแสดงความหมายของคำว่า จิต ว่าได้แก่ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (จิตตุนติ วิสยวิชานัน จิตต) การจำแนกประเภทของจิตเป็น 1 ประเภท (เอกวิธ) จิต 2 ประเภท (ทุวิธ) จิตมีเพียง 1 ประเภท ก็คือ จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ จิต 2 ประเภท คือ วิปากจิตและอวิปากจิต วิปากจิตแบ่งต่อไปอีก 2 ประเภท คือ กุศลจิต และอกุศลจิต ส่วนอวิปากจิต เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อัพยาทจิต

2) เจตสิกนิทเทศ ว่าด้วยเจตสิก คือคุณสมบัติของจิต เจตสิก แปลว่าธรรมชาติที่ประกอบกับจิต หรือเกิดกับจิต (จิตตสมปยุตตา จิตเต กวา วา เจตสิกา) เพราะเกิดพร้อมกับจิต มีอารมณ์ และที่ตั้งเดียวกันกับจิต จากนั้นได้จำแนกประเภทของจิต คล้ายกับการจำแนกจิตในปริเฉทแรก คือจำแนกเจตสิกมี 1 ประเภท คือ เพราะเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ (सारम्मณโต เอกวิธา), มี 2 ประเภท คือ เป็นวิปากเจตสิก และอวิปากเจตสิก จากนั้น ก็จำแนกเจตสิก เป็น 3 ประเภทคือ กุศล อกุศล และอัพยาทตะ แล้วกระจายไปตามภูมิ 4 ของจิต คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ แม้เจตสิกจะมีสถานะเป็นจริง แยกเป็นหลายชื่อหลายประเภท แต่เจตสิกก็ไม่อาจจะปฏิบัติหน้าที่แยกจากจิตต่างหาก

3) เจตสิกวิภาคนิทเทศ ว่าด้วยธรรมชาติของเจตสิก และการเข้าประกอบกับจิตแต่ละดวง มี การจัดประเภทของเจตสิกที่เข้าประกอบกับจิตทุกประเภททุกดวง

4) **เอกวิธาตินยนิทเทศ** ว่าด้วยการจำแนกจิตเป็นประเภทต่าง ๆ เริ่มด้วยจิตมีเพียง 1 คือ ธรรมชาติรู้อารมณ์ จิตมี 2 ประเภท คืออเหตุกจิต และสเหตุกจิต ในจำนวนจิต 89

5) **จิตตูปัตตนิทเทศ** ว่าด้วยการเกิดขึ้นของจิต ใน ปริเฉทนี้ว่าด้วย บุคคล และภูมิ บุคคลอุปบัติ ขึ้นในภาพ 3 คือ กามภาพ รูปภาพ และ อรูปภาพ จากนั้นได้กล่าวถึงคติ สถานที่ไปเกิด 5 ประเภท คือ เทวดา มนุษย์ และอบาย 3 (นรก เปรต อสุรกาย) กามภาพ เป็นภพ 30 สัตว์ที่เกิดในภพทั้ง 30 นี้ เรียกว่า บุคคล

6) **อารัมมณวิภาค** ว่าด้วยอารมณ์ คือสิ่งที่จิตเข้าไปเกาะเกี่ยว หรือรับรู้อารมณ์ แบ่งออกเป็น 6 คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรม สอดคล้องกับอายตนะ หรือทวารที่จิตออกไปรับอารมณ์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อารมณ์

7) **วิปากจิตตปวัตตนิทเทศ** ว่าด้วยเรื่องราวของวิปากจิตตามหลักพระอภิธรรม เมื่อกุศลจิต เกิดขึ้นรับอารมณ์ ก่อนจะดับลง ย่อมเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกุศลวิปากจิตซึ่งมีลักษณะคล้ายกัน ในส่วน อกุศลจิตก็ทำนองเดียวกัน

8) **ปกิณณกนิทเทศ** อธิบายการทำงานของจิตโดยเปรียบเทียบการทำงานของแมงมุม (มกัฏฐะ) คือแมงมุมสร้างใยภายในตัวเอง แล้วปล่อยออกมาซึ่งให้เป็นข่ายใยแมงมุมขยายไปทั้ง 5 ทิศ คือ ตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้และเบื้องบน แล้วตัวเองก็กลับไปนอนรออยู่ตรงกลาง เมื่อแมลงวันหรือ ตั๊กแตนหลงเข้ามาติดข่ายใย บินหนีไปไหนไม่ได้ แมงมุมได้รับสัญญาณจากความสั่นไหวของข่ายใยก็รีบ ตรงไปจุดนั้นแล้วก็จับแมลงวัน หรือตั๊กแตนตัวนั้น ข่ายใยในทิศอื่น แมงมุมก็ดำเนินการทำนองเดียวกันนี้

9) **ปัญญูวิปากปัจจัยนิทเทศ** แสดงถึงการเกิดใหม่ ด้วยอำนาจแห่งกรรมดี กรรมชั่ว บทบาท ของวิปากจิต 32 ดวง เกี่ยวสัมพันธ์กับภพ 3 กำเนิด (โยนิ) 4 วิญญาณฐิติ 7 และสัตตาวาส 9

10) **รูปวิภาค** จำแนกรูปไว้อย่างละเอียด เริ่มด้วยการแบ่งรูปออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ภูตรูป 4 กับอุปาทารูป 24 รวมเป็น 28

11) **นิพพานนิทเทส** กล่าวถึงพระนิพพานเริ่มด้วย การแยกศัพท์ นิพพาน แยกเป็น นิ (อุปสรรค มีความหมายว่า ไม่มี) + วาน (หมายถึง ตัณหา) ดังนั้น นิพพานจึงแปลว่าการดับหรือสิ้นไปแห่งตัณหาทั้ง (วานโต นิภขณตตตา นิพพนนติ ปวฺจจติ) ในแง่บวก พระนิพพาน ได้แก่ สภาวะแห่งบรมสุข (ปรมํ สุขํ) อมฤต (อมตํ) และเกิดขึ้นเองไม่มีปัจจัยให้เกิด (อสงฺขมตํ)

12) **บัญญัติตนิทเทส** แสดงเรื่องบัญญัติ (Concept) สิ่งอื่นนอกจากรูปขันธ์ และนามขันธ์ และนิพพานแล้วคือ บัญญัติ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ปรมัตถธรรม 6 คือจิตเจตสิก รูปและนิพพาน คือ ความจริง (สัจจะ) สิ่งอื่นจากนี้เป็นสิ่งที่คนสมมุติเรียกขานกัน

13) **การกปฏิเวธ** กล่าวถึง ปัญหาพุทธปรัชญาเรื่องอัตตา หรือ การก (ผู้ทำกรรม) มีการยก ปัญหาขึ้น แล้วให้คำตอบหลายข้อเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรมและผลของกรรม ทั้ง 2 ประเภท แต่ไม่พูด ถึงผู้ทำกรรมหรือผู้รับผลของกรรม

14) **รูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส** กล่าวถึงการ เจริญรูปสมาธิ ก่อนจะเริ่มการปฏิบัติสมาธิ นั้น ให้เริ่มรักษาศีลเสียก่อน เพราะศีล เป็นรากฐานของสมาธิและปัญญา ดุจเสาเข็ม และคานาคอดินเป็น รากฐานของตึกสูง ๆ และพื้นดิน เป็นรากฐานของต้นไม้ และเถาวัลย์ ศีลจึงควรบริสุทธิ์แต่ต้น (อาทิโต สีล-โสธนํ)

15) **อรุปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส** กล่าวถึงการเจริญ สมาธิส่วนของรูปาวจร เริ่มด้วยการเพื่อก่อนหน้าหรือเห็นโทษในรูปฌาน คลายความพอใจในรูปฌานแล้วจึงเพิกกลีณ กลับไปยึดเอาอากาศมาเป็น อารมณฺ์แทน

16) **อภิญญาตนิทเทส** ว่าด้วยอภิญญา 5 คือทิพพจักขุ ทิพพโสตตะ อิทธิวิธะ จิตตวิขานนะ และ บุพเพนิวาสญาณ คุณลักษณะของจิตที่มีสมาธิ เช่น ฝึกฝนแล้ว (ทนต) มีสมาธิ (สมาหิต) หมดจต (สุทฺธ) ผ่องใส (ปริโยทาท) ไม่มีกิเลสหนา (อนงฺคณ) ไม่มีกิเลสบาง (นุปกฺกุลส) นุ่มนวล (มฺุทฺฎ) ร้อยกรอง ตามลำดับจนจบ

17) **อภิญาณ์ร้มนนทเทส** ว่าด้วยารมณข์ของอภิญาณ์จตท้ 5 ว่ามีารมณข์อย่างไรบ้าง เช่น ทิพพจ้กขุ มีรูปเป็นารมณข์ ทิพพโสต มีเสียงเป็นารมณข์

ทิพพโสตสม์ ทิพพ-	จกขุอารมณกุกเม
รูป สทโทติ ทุวินนั	อยเมววิเสสตา.

18) **ทิกุฐิวิสุทธินิทเทส** ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของทิกุฐิ(ความเห็น) ในสามปริเฉทที่ผ่านมาได้ กล่าวถึงการปฏิบัติสมาธิภาวนา อันนับเป็นเรื้องของสมาธิ หรือจิตตสิกขา

ปัญหาเกี่ยวกับปัญญา 5 ข้อ คือปัญญา คืออะไร (กา ปณญา) มีความหมายอย่างไร (โก อตโถ) มีลักษณะอย่างไร (กิมิสสา ลกขณาทิก) ปัญญาแบ่งเป็นกี่ประเภท (กตธา) และทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไร (กถั ภาเวตพพา)

19) **ก้งขาวิทรณวิสุทธินิทเทส** ว่าด้วยญาณทัศณะบริสุทธิ์ เป็นเหตุให้ข้ามพ้นความสงสัย ใน ปริเฉทนี้เริ่มด้วยการแสดงเหตุปัจจัยของนามรูป อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรมคือเหตุของนามรูป เพราะเป็นตัวให้เกิดขึ้นโดยตรง ส่วนอาหาร เป็นปัจจัยของนามรูป เพราะช่วยตามหล่อเลี้ยง เช่น อาศัย จักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณขึ้น นี้คือความสัมพันธ์ทางเหตุผลของรูปนาม กุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่ ประกอบไว้ในเวลาใดก็ตาม ย่อมผลิตผล คือนำไปเกิดใหม่ การเป็นไปของนามรูป โดยอาศัยเหตุปัจจัยดังนี้ โดยไม่มีผู้กระทำการ

20) **ม้คคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส** ว่าด้วยการรวบรวมเรื้องเกี่ยวกับการปฏิบัติตรณ ปริญา ขึ้นอุทัพพญาณ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแสดงพร้อมคำอธิบายและเหตุผลประกอบ

21) **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ว่าด้วยความบริสุทธิ์ของญาณที่เห็นทางปฏิบัติ กล่าวถึง ปฏิปทาหรือข้อปฏิบัติของพระโยคาวจร อันได้แก่ ตัวิปีสสนาญาณ 9 คือ อุทัพพญาณ ก้งคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ สังขารุเปกขาณาณ และอนุโลม ญาณ เมื่อการปฏิบัติของพระโยคาวจร พัฒนาลงขึ้นไปโดยผ่านญาณ ท้ 9 ตามลำดับ

22) **ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ** ว่าด้วยความบริสุทธิ์ ของความรู้ในปริเฉทนี้ ท่านอาจารย์ได้กล่าวถึงญาณดวงสุดท้ายของการเจริญวิปัสสนา นับเป็นญาณชั้นสูงสุดที่ทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นจากโลกียภูมิขึ้นสู่โลกุตระภูมิ คือเข้าสู่เขตของโคตรภูญาณ อันเป็นแดนสิ้นสุดความเป็นปุถุชน เข้าสู่ความเป็นอริยชน คำว่า โคตรภู หมายถึง พระนิพพาน⁶ เพราะพระนิพพานเป็นอารมณ์ของจิตในลำดับนี้ ก่อนจะก้าวสู่โลกุตระภูมิ ในช่วงนี้เรียกว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ

23) **กิลสพทานกถา** ว่าด้วยการละกิเลส หมวดกิเลส มีสังโยชน 10 แบ่งเป็นสังโยชนเบื้องต้น 5 ตัวคือรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชา สังโยชนเบื้องต่ำ 5

มิจฉัตตะ 10 มีหัวข้อธรรม และเพิ่มเข้าข้างหน้าองค์มรรคแต่ละข้อโดยมีลักษณะตรงข้ามกับมรรค 8 เพียงเติมมิจฉาญาณ และมิจฉาวิมุตติเข้าเป็นลำดับที่ 9 และที่ 10 โลกธรรม 4 มัจฉริยะ 5 วิปลาส 3 คันถะ 4 อคติ 4 อาสวะ 4 นีวรณ 5 อุปาทาน 4 อนุสัย 7 มละ 3 อกุศลกัมมบถ 10 และ อกุศลจิต 12

24) **ปัจจยนิทเทส** ว่าด้วยปัจจัย 24 ตามแนวของคัมภีร์ มหาปฎิฐฐาน ปัจจัย 24 ได้แก่ 1) เหตุปัจจัย 2) อารัมมณปัจจัย 3) อธิปติปัจจัย 4) อนันตรปัจจัย 5) สมันตรปัจจัย 6) สหชาติปัจจัย 7) อัญญมัญญปัจจัย 8) นิสสยปัจจัย 9) อุปนิสยปัจจัย 10) ปุเรชาติปัจจัย 11) ปัจฉาชาติปัจจัย 12) อาเสวนปัจจัย 13) กัมมปัจจัย 14) วิปากปัจจัย 15) อาหารปัจจัย 16) อินทริยปัจจัย 17) ฌานปัจจัย 18) มัคคปัจจัย 19) สัมปยุตตปัจจัย 20) วิปยุตตปัจจัย 21) นัตถิปัจจัย 22) อตถิปัจจัย 23) วิคตปัจจัย 24) อวิคตปัจจัย

วิเคราะห์ได้ว่า เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธรรมมาตารแต่ละปริเฉท ทั้งหมด 24 ปริเฉทนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมีเนื้อหาสำคัญอยู่ 4 คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน การอธิบายนั้นใช้ทั้งร้อยกรอง ร้อยแก้ว อย่างเป็นระบบ แม้จะใช้ถ้อยคำน้อยก็เก็บความไว้ได้มาก ลึกซึ้ง สุขุม คัมภีร์ภาพด้วยเนื้อหา ความคล้ายกับอภิธรรมมัตถสังคหะของพระอนุรุธาจารย์ และวิสุทธิมรรค ภาค 3 ปัญญานิทเทสของ

⁶ ปุถุชนโคตต ภา อภิภูย ปวตติโต โคตต วุจติ นิพพาน ตโต ภาติ โครตภู.

พระพุทโธศาจารย์ คัมภีร์อภิธัมมวาทารนี้ถือเป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถา โดยมีฎีกาแต่งแก้ไขความอยู่ 2 คัมภีร์ คือ อรรถกถาเก่า และ อภิธัมมัตถวิลาสินี ของท่านสุมังคลาจารย์

4.1.4 วิเคราะห์ตามวิธีการศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร คำสอนของพระบรมศาสดาตลอด 44 พรรษา จำแนกได้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เฉพาะพระอภิธรรมปิฎกเป็นคำสอน เกี่ยวกับสภาพธรรมเท่าที่มีได้ทั้งหมดโดยไม่ขึ้นกับประเภทบุคคลและสิ่งแวดล้อมใด ๆ

พระผู้มีพระภาคเสด็จสู่ดาวดึงส์ในพรรษาที่ 7 วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 พระพุทโธองค์ ประทับนั่งเหนือปัทมชุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกะ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดสันตสุสิตเทพบุตรอดีตพุทธมารดา พร้อมกับเทวดาที่มาร่วมกันจากหมื่นจักรวาลตลอดไตรมาส โดยจำพรรษา ณ สุธรรมสภาในดาวดึงส์นั้น แล้วเสด็จลงจากดาวดึงส์สู่สังกัสสนคร ในวันเพ็ญเดือน 11 หลังจากนั้นทรงแสดงพระอภิธรรมโดยสังเขปแก่พระสารีบุตรเป็นบุคคลแรก ซึ่งท่านได้นำไปสอนแก่ภิกษุ 500 รูปโดยไม่สังเขปและไม่พิสดารนักในเวลาต่อมา

คัมภีร์อภิธัมมวาทารนี้ ได้ประมวลสาระในพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์และอรรถกถาพระอภิธรรม กอปรด้วยเนื้อหาที่เป็นคำร้อยแก้วและร้อยกรอง 1,416 ข้อ เพื่อให้กุลบุตร สามารถเรียนรู้พระอภิธรรมได้ง่าย คัมภีร์นี้มีเนื้อหาครอบคลุมกว้างกว่าคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะที่แต่งเป็นหลักสูตรเรียน จึงควรใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าควบคู่ไปด้วย

อภิธัมมวาทาร แปลว่า คัมภีร์ชี้แนะพระอภิธรรม มีความหมายตามศัพท์ว่า คัมภีร์ที่เป็นเครื่องข้ามพ้นพระอภิธรรม เหมือนเรือสำเภาใหญ่เป็นอุปกรณ์ในการข้ามมหาสมุทร ท่านผู้แต่งได้กล่าวถึงความสำคัญของคัมภีร์นั้นไว้ในคำเริ่มคัมภีร์

วิเคราะห์ได้ว่า การศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทารนี้เกิดจากจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเผยแพร่ ทั้งนี้เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของท่านในการดำรงรักษาพระพุทธศาสนา จึงมีการจัดพิมพ์คัมภีร์ อภิธัมมวาทาร ซึ่งพระคันธสาราภิวังศ์แปลและอธิบายไว้โดยสังเขป ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอผลงานที่เป็นคู่มือการศึกษาพระอภิธรรมในปัจจุบัน

ผลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลวิจัย

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 12 รูป/คน มีบทสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากเทคนิคการยืนยัน 3 เสา (Triangulation Technic) และการวิเคราะห์ความอึดตัวของข้อมูล (Data Standard) ดังนี้

1. สถานภาพปัจจุบันที่สัมพันธ์กับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวาร ในด้านกาย สังคม จิต และปัญญา

ผลการวิจัย แนวทางการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมวาร ทำให้ได้เข้าใจถึงความหมายและความเป็นมาของคัมภีร์อภิธรรมมวาร ซึ่งเป็นคัมภีร์สรุบน้ำของพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์ และอรรถกถาของท่านอาจารย์พุทธทาส เป็นการสรุปคำสอนของสำคัญที่หลักการใหญ่ 4 ข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ได้เข้าใจถึงคำว่า ธรรมะ คือ ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของงาน เป็นสภาวะธรรม หรือคุณสมบัติของธรรม ที่ทั้งกุศลธรรม และอกุศลธรรม และยังหมายถึงความจริงหรือปรมาตฺถ (จิต เจตสิก รูป และนิพพาน) อภิธรรมะ จึงแปลว่า ธรรมอันยิ่งหรือธรรมอันยอดเยี่ยมซึ่ง เพราะเป็นธรรมที่อธิบายเรื่อง จิต

ส่วนคำว่า อวตาร หมายถึง การหยั่งลงเป็นประตูเข้าไป เป็นลูกบุญแจ หรือคู่มือ พระอภิธรรมะ เป็นขุมทรัพย์ทางจิตวิญญาณ หรือมรดกทางสติปัญญาอันล้ำค่า ซึ่งเนื้อหาสาระสำคัญของคัมภีร์อภิธรรมมวารว่าด้วยปรมาตฺถธรรมหรือข้อเท็จจริง 4 ประการ คือ

จิต	}	แบ่งเป็น 24 ปริเฉท (บท)
เจตสิก		
รูป		
นิพพาน		

ซึ่งสาระสำคัญทั้ง 24 บท จะทำให้ผู้ศึกษา เข้าใจถึงจิต ความหมายของจิต เป็นธรรมชาติที่รู้ อารมณ์ เข้าใจเจตสิก คือคุณสมบัติของจิต ซึ่งเจตสิก แปลว่า ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต

เข้าใจถึงธรรมชาติของเจตสิก และการเข้าประกอบด้วยจิตแต่ละดวง สามารถจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ทั้ง เหตุกจิต และ สเหตุกจิต รู้การเกิดขึ้นของจิตบุคคลอุบัติขึ้น 3 ภพ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ได้เข้าใจถึงบทที่ว่าด้วยอารมณ์ ซึ่งเก็บสิ่งที่จิตเข้าเกาะเกี่ยว ทั้งรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ

ธรรม อันรู้ถึงวิปากจิตตามหลักอภิธรรม เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้นรับอารมณ์ ก่อนจะตั้งเป็นเหตุ ให้เหตุปัจจัยเกิด กุศลวิปากจิตที่น่าพอใจ คือการอธิบายการพัฒนาของจิต โดยเปรียบเทียบกับการพัฒนาของแมงมุมซึ่ง สร้างใยภายในตัวเอง แล้วปล่อยใยออกมาซึ่งให้เป็นข่ายใยแมงมุม ขยายไปทั้ง 5 ทิศรอบตัว แล้วตัวเองก็ กลับไปนอนลงอยู่ตรงกลางข่ายใย เมื่อมีแมลงวันหรือต๊กแตนเข้ามาติดข่ายใยบินหนีไม่ได้ แมงมุมจะได้รับ สัญญาณจากความสั่นไหวของใยก็รีบตรงไปจุดที่มีแมลงมาติดใยนั้นจับกินแมลงแล้วกลับไปรอที่จุดเดิมอีก จิตของมนุษย์เปรียบได้ด้วยแมงมุมประเภทอินทรีทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เปรียบด้วยพิษของของ ข่ายใย แมลงวันหรือต๊กแตนก็คล้ายกับอารมณ์ทั้ง 5 มากระทบกับประสาทสัมผัส นอกจากนั้นการศึกษา พระคัมภีร์อภิมมาวตาร ก็ทำให้เข้าใจการเกิดใหม่ด้วยอำนาจแห่งกรรมดี กรรมชั่ว รู้หลงกำเนิดทั้ง 4 แบบ คือ อณชชะ กำเนิดในไข่ ชลาพุชะ กำเนิดในครรภ์ สังเสทชะ กำเนิดจากสิ่งสกปรก และโอปปาติก กำเนิดขึ้นทันที ได้เข้าใจถึงนิยาม คำว่า นิพพาน เป็นสภาวะแห่งบรมสุขมีอยู่จริง รู้ถึงการบัญญัติรูปขันธ์ นามขันธ์ ซึ่งปรมาตถธรรม จิต เจตสิก รูป และนิพพาน คือความจริง (สัจจะ) เท่านั้น สิ่งอื่นนอกจากนี้ เป็น ความจริงระดับบัญญัติ มิใช่ความจริงโดยสภาวะ พระคัมภีร์ ยังได้อธิบายถึงอตตภา การเจริญรูปสมาธิ การ เจริญสมาธิรูปาวจร การรู้ถึงทิพจักขุ ทิพโสตตะ เข้าใจอารมณ์ของอภิญญาจิต มีข้อลำดับกล่าวถึง ปัญญา คือธรรมชาติรู้ทั่ว รู้แจ้ง ตลอดไตรลักษณ์ มีความเข้าใจในญาณทัศนบริสุทธิ์ เป็นเหตุให้ข้ามพ้น ความสงสัย รู้ความบริสุทธิ์ของญาณซึ่งเป็นญาณดวงสุดท้ายของการเจริญวิปัสสนา เป็นญาณสูงสุดที่ทำให้ ผู้ปฏิบัติพ้นจากโลกียภูมิขึ้นสู่โลกุตตรภูมิเข้าสู่เขตโคตรภูญาณ อันเป็นแดนสิ้นสุดของความเป็นปุถุชน สู่ ความเป็นอริยชน คือเขตแดนนิพพาน⁷

4.2 ผลวิเคราะห์การวิจัยของผู้ประชุมกลุ่ม Focus Group

ผลวิเคราะห์การวิจัยของผู้ประชุมกลุ่ม Focus Group ข้อมูลทั่วไปของผู้ทรงคุณวุฒิที่ประชุม Focus Group จำนวน 12 รูป/คนประกอบด้วย

1. พระเทพสุวรรณเมธี รศ.ดร.
2. พระศรีสุทธิเวที ผศ.ดร.
3. พระมหาโกมล กมล ผศ.ดร.

⁷ ม.ม.อ. (ไทย) 2/418/223.

4. พระครูวรวรรณวิฑูรย์ ผศ.ดร.
5. พระครูพิศาลสรกิจ ผศ.ดร.
6. พระมหาชิต ฐานชิต ผศ.ดร.
7. รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล
8. ผศ.ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง
9. ผศ.ดร. ธานี สุวรรณประทีป
10. รศ.ดร. อินดา ศิริวรรณ
11. พ.อ. (พิเศษ) ต่อพรต เจนการ
12. ผศ.ดร. นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ

ผลวิเคราะห์การวิจัยของผู้ประชุมกลุ่ม **Focus Group** ได้ข้อสรุปที่สอดคล้องกับผลสัมฤทธิ์ของผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมกลุ่มที่สัมพันธ์กับ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาใน คัมภีร์อภิธัมมมาตาร ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใน 4 ด้านหลัก ได้แก่ ด้านกาย สังคม จิต และปัญญา

4.2.1 ด้านกาย ประกอบด้วย

กายสมาจาร (Physical) คือ กายสมาจารบริสุทธิ์⁸ หมายถึง การมีกายสมาจารบริสุทธิ์ ดุจพุทธพจน์ที่ว่า คือ เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีกายสมาจารบริสุทธิ์ ปรากฏ เปิดเผย ไม่บกพร่องและสำรวมระวาง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีกายสมาจารอันบริสุทธิ์นั้น’ บางทีเธอทั้งหลายจะมีความคิดอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายเป็นผู้มีหิริโอตตัมปะแล้ว มีกายสมาจารบริสุทธิ์แล้ว พอละด้วยกิจเพียงเท่านี้ เราทั้งหลายทำกิจเสร็จแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ ประโยชน์จากความเป็นสมณะเราทั้งหลายก็บรรลุแล้วโดยลำดับกิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี เธอทั้งหลายถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเธอทั้งหลายขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ ประโยชน์จากความเป็นสมณะที่เธอทั้งหลายปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย

⁸ ม.ญ.อ. (ไทย) 2/417/222.

ศีลสมาจาร (Behavior)⁹ หมายถึง ศีลในฐานะเป็นพื้นฐานของมนุษยธรรม เป็นข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้ถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือ การไม่ฆ่าสัตว์การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกาม การไม่พูดเท็จ และการไม่ดื่มสุราเมรัยศีลเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมเป็นลักษณะ มีความปรกติทางกายวาจาเป็นที่ตั้ง โดยมีองค์ประกอบของศีล ๕ แต่ละข้อคือเจตนา เป็นความไม่ก้าวล่วงทางกายและวาจาให้พ้นจากความชั่วทั้งปวงย่อมมีความสงบสันติสุขในชีวิตปัจจุบัน และอนาคตเป็นอนิสงส์และในตรงกันข้าม โทษของการละเมิดศีล เป็นเหตุให้ประมาทเป็นบ่อเกิดแห่งภัยเวรโดยประการต่าง ๆ ย่อมประสบทุกข์ทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ บั่นทอนความก้าวหน้าความเจริญ และความสงบสันติสุขในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เป็นพื้นฐานให้เกิดคุณธรรมต่าง ๆ คือความมีเมตตากรุณา มีหิริโอตตปปะ ความซื่อสัตย์สุจริตให้ดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามแนวทางพระพุทธศาสนา

กายปกติ (Controller)¹⁰ การมีกายปกติที่บริสุทธิ์ หมายถึง ภิกษุไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตราวุธตีเบียดเบียนผู้อื่น หรือไม่เจือมือหรือท่อนไม้ไผ่ก่าที่กำลังตีมน้ำในหม้อน้ำ หรือจิก กินข้าวสุกในบาตร กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เป็นอย่างไร เพื่อการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ในการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่อไป

4.2.2 สังคม ประกอบด้วยพิสัยทั้ง 3 (Domains) ได้แก่

สติ ปัญญา ความรู้คิด หมายถึง พฤติกรรมด้านสมองเป็นพฤติกรรม เกี่ยวกับสติปัญญาความรู้ ความคิดความเฉลียวฉลาดความสามารถในการคิดเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นความสามารถทางสติปัญญา

พฤติกรรมทางด้านจิตใจ หมายถึง พฤติกรรมด้านจิตใจค่านิยม ความรู้สึก ความซาบซึ้ง ทศนคติ ความเชื่อ ความสนใจและคุณธรรม พฤติกรรมด้านนี้อาจไม่เกิดขึ้นทันที ดังนั้นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและสอดคล้องสิ่งที่ตั้งถาม อยู่ตลอดเวลา จะทำให้พฤติกรรมของผู้เรียนเปลี่ยนไปในแนวทางที่พึงประสงค์ได้ด้านจิตพิสัย จะประกอบด้วย พฤติกรรมย่อย 5 ระดับ ได้แก่ การรับรู้ การตอบสนอง การเกิดค่านิยม การจัดระบบ และบุคลิกภาพ

⁹ ที.ม. (ไทย) 10/289/364.

¹⁰ ม.ม.อ. (ไทย) 2/417/222.

พฤติกรรมทางกาย หมายถึง พฤติกรรมด้านกล้ามเนื้อประสาท พฤติกรรมที่บ่งถึงความสามารถในการปฏิบัติงานได้อย่างคล่องแคล่วชำนาญ ซึ่งแสดงออกมาได้ โดยตรงโดยมีเวลาและคุณภาพของงาน¹¹

4.2.3 จิต ประกอบด้วย ไตรสิกขา 3 หรือ ไตรสิกขา คือข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน (the Threefold Learning; the Threefold Training) ได้แก่

อธิศีลสิกขา (Higher morality) หมายถึง สิกขา คือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (training in higher morality)

อธิจิตตสิกขา (Higher mentality) หมายถึง สิกขา คือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (training in higher morality)

อธิปัญญาสิกขา (Higher wisdom) หมายถึง สิกขา คือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (training in higher wisdom)

สรุป เรียกรวมกันว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (morality, concentration and wisdom)

4.2.4 ปัญญา ประกอบด้วย ปัญญา 3 ประการ ได้แก่

สุตมยปัญญา (Listening) คือ ปัญญาที่เกิดทางอายตนะทางโสตประสาทสัมผัสของเวไนยสัตว์ทั้งหลายที่เป็นปกติบุคคลที่พร้อมจะรับและสร้างปัญญาจากการฟังได้ และเป็นขั้นตอนแรกของการเรียนรู้ รับทราบด้วยการสื่อสารต่าง ๆ โดยมีส่งสารคือผู้พูด ผู้รับสารคือผู้ฟัง และตัวสารคือเสียงที่ได้สัมผัสและแปรเป็นความหมาย เป็นการลงทุนน้อยแต่ได้กำไรมาก ในครั้งพุทธกาล การเรียนรู้ด้วยการฟังแบบนี้เรียกว่า “มุขปาฐะ”

จินตมยปัญญา (Thinking) คือ ปัญญาหรือความรู้อันเกิดจากการคิดวิเคราะห์ กล่าวคือ จินตมยปัญญา เป็นการได้มาซึ่งปัญญาชั้นกลางโดยใช้พื้นฐานปัญญาที่ได้รับจากการศึกษาเล่าเรียนในขั้นสุตมยปัญญา คือ การนำองค์ความรู้ที่ได้จากตำราเรียน หรือ จากคณาจารย์ผู้สอนมาคิดวิเคราะห์หาเหตุ

¹¹ กามนิต บุตรดา, “การจัดกิจกรรมตามนโยบาย ลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้ สิ่งที่ส่งผลต่อการพัฒนาการเรียนรู้อในโรงเรียนขนาดเล็ก”, ปริญญานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี, 2561). หน้า 7.

หาผล หาข้อเท็จจริงอันที่จะเป็นไปได้ โดยไร้ซึ่งอคติโน้มเอียงในตำรา และผู้สอน โดยให้ยึดหลักธรรมที่เรียกว่า กาลามสูตร 10 ประการ

กาลามสูตร 10 ประการ คือ พึงอย่าเพราะฟังตามกันมา อย่าเชื่อเพราะถือปฏิบัติสืบๆกันมา อย่าเชื่อเพราะการเล่าลือ อย่าเชื่อเพราะอ่านในตำรา อย่าเชื่อเพราะเพราะคิดด้วยตนเอง อย่าเชื่อเพราะการคาดเดา อย่าเชื่อเพราะมีเหตุผลประกอบ อย่าเชื่อเพราะมีทฤษฎีที่คนอื่นกล่าวไว้ อย่าเชื่อเพราะรูปลักษณ์ อย่าเชื่อเพราะเขาเป็นครูเรา หรือใช้หลักธรรมอื่นที่เป็นพื้นฐานสำคัญของปัญญา คือ โยนิโสมนัสสิกการ

เมื่อคิดวิเคราะห์ตามประเด็นใดประเด็นหนึ่งที่เราสงใจในมูลเหตุต่าง ๆ ด้วยการใช้หลักกาลามสูตร 10 ประการ และโยนิโสมนัสสิกการ ย่อมจะเกิดปัญญารู้แจ้งหรือได้ข้อเท็จจริงในสิ่งนั้น ว่าเป็นจริงหรือเป็นเท็จประการใด

ภาวนามยปัญญา (Evaluation) คือ ปัญญาหรือความรู้อันเกิดจากฝึกฝน หรือ ลงมือปฏิบัติ กล่าวคือ หมายถึง จินตามยปัญญา เป็นการได้มาซึ่งปัญญาระดับสุดท้าย โดยใช้องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียน และคิดวิเคราะห์จนได้ข้อเท็จจริงในสิ่งนั้น แล้วนำแนวทางเหล่านั้นมาใช้ในการปฏิบัติจริง ทั้งในชีวิตประจำวันของคฤหัสถ์ และการปฏิบัติธรรมของภิกษุ โดยปัญญาเปรียบเสมือนอาวุธประเภทหนึ่ง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการป้องกันตน หรือ ต่อสู้กับศัตรูหมู่มาร สอดคล้องกับหลักธรรมที่ใช้เป็นอาวุธได้ที่เรียกว่า อาวุธทางธรรม 3 ประการ คือ สุตาอาวุธ ปวิเวกาอาวุธ และปัญญาอาวุธ ลักษณะปัญญาทั้ง 3 ประการ ถือเป็นขั้นตอนหรือกระบวนการที่ได้มาซึ่งปัญญา หรือ ความรู้อันเป็นจริง มิใช่รู้เท็จ เพราะความเขลา หรือ เชื่อในตำราหรือที่เขาพูด

สรุปว่า ปัญญานั้น ถือเป็นสิ่งสำคัญของการดำเนินชีวิต เพราะปัญญาถือเป็นอาวุธประเภทหนึ่งที่มีทั้งคุณ และโทษ หากผู้มีปัญญาที่ไม่แท้จริง คือ มีปัญญาด้วยความหลงผิด เชื่อผิด ย่อมที่จะเป็นอาวุธทำร้ายผู้ใช้ปัญญานั้นได้เช่นกัน แต่หากเป็นผู้มีปัญญาที่รู้แจ้งด้วยตน มิใช่เพียงเพราะความรู้ในตำรา หรือ เพราะเขาพูดมา ย่อมที่จะก่อประโยชน์ให้แก่ผู้ใช้ ทั้งในปัจจุบัน และภายภาคหน้า

4.2.5 สารสำคัญ ได้แก่

สัทธรรมปฏิรูป 3 (ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) มีความหมายสั้นๆอย่างอื่นหลายนัย คือ ธรรมอันเที่ยงแท้ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ตีเลิศ ธรรมเหล่านี้ เป็นคำสอนที่เที่ยงแท้ ที่ถูกต้อง และถือเป็นแก่นพุทธศาสนา

ศีลธรรม เป็นพระพุทธรูปหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงได้ทรงเทศนา และได้บัญญัติไว้ในพระธรรม และพระวินัย เพื่อให้เป็นแนวทาง และหลักปฏิบัติของภิกษุ ภิกษุณี และคฤหัสถ์ทั้งหลาย อันเพื่อให้สาวกทั้งหลายเข้าใจในหลักแก่นแท้ของพระธรรม อันนำไปสู่การปฏิบัติ และยังผลให้เกิดขึ้นด้วยความสุข และการพ้นทุกข์ พระศีลธรรม 3 ประการ ประกอบด้วย¹²

1. ปรียัติศีลธรรม คือ คำสั่งสอนจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์ พระธรรม และพระวินัย รวมถึงเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิ พุทธประวัติ ประวัติพุทธสาวกต่าง ๆ หลักวิปัสสนากรรมฐาน และสมถกรรมฐาน เป็นต้น

2. ปฏิบัติศีลธรรม คือ ปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ หรือที่เรียกว่า อัฐฐังคิกรมรรค หรือ ไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา

3. ปฏิเวธศีลธรรม คือ ผลอันเกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติ คือ การเข้าถึง หรือ การบรรลุ ประกอบด้วย มรรค ผล และนิพพาน

สาระสำคัญศีลธรรม 3 ประการ

1. ปรียัติศีลธรรม คือ พอจำเริญรู้ธรรมคำคาถา หมายถึง การได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งในหลักทฤษฎีหรือหลักการต่าง ๆ ในพระธรรมคำสอนจนเข้าใจเพื่อเป็นพื้นฐานต่อไปแห่งการปฏิบัติ อันเป็นพระปรียัติศีลธรรม

2. ปฏิบัติศีลธรรม คือ ถือที่ข้อปฏิบัติ หมายถึง การลงมือปฏิบัติ โดยการนำพื้นฐานที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนนั้น มาใช้กับการปฏิบัติจริงตามแนวทางหลักสำคัญที่เรียกว่า หัวใจพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

3. ปฏิเวธศีลธรรม คือ ประโยชน์แห่งโพธิญาณเป็นการเน้น หมายถึง ผลแห่งการปฏิบัติอันเป็นเป้าหมายปลายทางแห่งการปฏิบัติที่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง หรือ การบรรลุ อันประกอบด้วยขั้นต่าง ๆ คือ มรรค ผล และนิพพาน ซึ่งขึ้นอยู่กับสติปัญญาของผู้คนที่จะรู้แจ้งในขั้นใด ทั้งนี้ผลที่เกิดขึ้นอาจเกิดผลปรากฏในระยะสั้น เช่น ภพนี้บรรลุได้เพียงมรรค หรือผลระยะยาว เช่น เมื่อบรรลุมรรคสะสมในหลายภพชาติจนสามารถบรรลุผล และนิพพานในภพนี้ เป็นต้น

¹² วิ.อ. (ไทย) 1/264; ม.อ. (ไทย) 3/147,523; อ.อ. (ไทย) 3/391.

การปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดผลที่เป็น การเข้าถึงหรือบรรลุธรรมในชั้นต่าง ๆ เริ่มแรกจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้เป็นพื้นฐานเสียก่อน ทั้งจากตำราคำสอนในพระธรรม และพระวินัย รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้จริงในการปฏิบัติพร้อมกับฝึกฝน และปรับปรุง ซึ่งที่ตามมาก็คือ ผล อันเป็นการเข้าถึงการบรรลุ หรือ เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในมรรค ผล และนิพพาน

การวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์ คัมภีร์ของพระพุทธศาสนา คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก พระไตรปิฎก แปลว่า ปิฎกสาม ปิฎก แปลตามศัพท์พื้น ๆ ว่ากระจาดหรือตะกร้า อันเป็นภาชนะสำหรับใส่รวมของต่าง ๆ เข้าไว้นำมาใช้ในความหมายว่าเป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่จัดเป็นหมวดหมู่แล้ว โดยนัยนี้ไตรปิฎกจึงแปลว่าคัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์ 3 ชุดหรือประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด กล่าวคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก¹³

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หรือตำราทางพระพุทธศาสนา ซึ่งรวบรวมคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ แบ่งออกเป็น 3 ปิฎก ด้วยกันคือ

1. พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุและภิกษุณี
2. พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาโดยทั่วไป มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ
3. พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะล้วน ไม่มีประวัติ และท้องเรื่องประกอบ

ดังมีรายละเอียด

พระวินัยปิฎก มีอยู่ 5 หมวด คือ

1. มหาวิภังค์ ว่าด้วยข้อห้าม หรือวินัยที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ของพระภิกษุเป็นศีลของภิกษุที่มาในปาติโมกข์
2. ภิกษุณีวิภังค์ ว่าด้วยข้อห้าม หรือวินัย ของพระภิกษุณี

¹³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ 3, ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, หน้า 392.

3. มหาวิคค์ ว่าด้วยพุทธประวัติตอนแรก และพิธีกรรมทางพระวินัย แบ่งออกเป็นชั้นระกะ 10 หมวด
4. จุลลวิคค์ ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัย ความเป็นมาของพระภิกษุณีและประวัติการทำสังคายนา แบ่งออกเป็นชั้นระกะ 12 หมวด
5. บริวาร ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย เป็นการย่อหัวข้อสรุปเนื้อความ วินิจฉัยปัญหาใน 4 เรื่องข้างต้น

พระสูตรตันตปิฎก มีอยู่ 5 หมวด คือ

1. ทีฆนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดยาว มี 34 สูตร
2. มัชฌิมนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดกลาง ไม่ยาวและไม่สั้นเกินไปมี 152 สูตร
3. สังยุตตนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนา ที่ประมวลธรรมะไว้เป็นพวก ๆ เรียกว่าสังยุต เช่นกัสสปสังยุต ว่าด้วยเรื่องของพระมหากัสสป โภคสังยุต ว่าด้วยเรื่องในแคว้นโภค มัคคสังยุต ว่าด้วยเรื่องมรรคคือข้อปฏิบัติ เป็นต้น มี 7,762 สูตร
4. อังคุตตรนิกาย ว่าพระพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาเป็นข้อ ๆ ตามลำดับจำนวน เช่น ธรรมะหมวด 1 ธรรมะหมวด 2 ธรรมะหมวด 10 แต่ละข้อก็มีจำนวนธรรมะ 1, 2, 10 ตามหมวดนั้น มี 9,557 สูตร
5. ขุททกนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ด รวมทั้งภาษิตของพระสาวก ประวัติต่าง ๆ และชาดก รวบรวมหัวข้อธรรมที่ไม่จัดเข้าใน 4 หมวดข้างต้น แบ่งเป็นหัวข้อใหญ่มี 15 เรื่อง

พระอภิธรรมปิฎก แบ่งออกเป็น 7 เรื่อง คือ

1. ฉัมมสังคณี ว่าด้วยธรรมะ รวมเป็นหมวดเป็นกลุ่ม
2. วิภังค์ ว่าด้วยธรรมะแยกเป็นข้อ ๆ
3. ชาตุกถา ว่าด้วยธรรมะจัดระเบียบความสำคัญโดยถือธาตุเป็นหลัก
4. ปุคคัลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ 6 ชนิด และแสดงรายละเอียดเฉพาะบัญญัติอันเกี่ยวกับบุคคล

5. กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบในหลักธรรม จำนวนหนึ่งประมาณ 219 หัวข้อเพื่อถือเป็นหลักในการตัดสินพระธรรม

6. ยมก ว่าด้วยธรรมะที่รวมเป็นคู่ ๆ

7. ปฏฐาน ว่าด้วยปัจจัย คือสิ่งที่ก่อภูสลับสนุน 24 อย่าง

นอกจากนี้ยังมีตำราพุทธศาสนาที่แสดงคำสอนเป็นลำดับ ได้แก่

1. อรรถกถา เป็นตำราอธิบายพระไตรปิฎกซึ่งแต่งโดยอาจารย์ ในกาลต่อมา ที่เรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ เป็นเนื้อความสอนชั้นที่ 2 รองจากพระไตรปิฎก

2. ฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความอรรถกถา ซึ่งแต่งโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระฎีกาจารย์ ถือเป็นตำราชั้นที่ 3

3. อนุฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความติกา หรือเรื่องเกร็ดย่อยเบ็ดเตล็ด ซึ่งเขียนโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระอนุฎีกาจารย์ เป็นตำราชั้นที่ 4

นอกจากนี้ยังมีเพิ่มเข้าอีก 5 คัมภีร์ คือ

1. มธุ ได้แก่ คัมภีร์ปรับปรุงใหม่ให้มีรสหวานปานน้ำผึ้ง

2. กนิษฐคันถะ ได้แก่ คัมภีร์นี้วก้อย ซึ่งเป็นฎีกาอรรถกถานี้วก้อย

3. คัณฐิ ได้แก่ คัมภีร์ชี้เงื่อนหรือปมสำคัญ

4. คันถันตระ ได้แก่ คัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก

5. โยชนา ได้แก่ คัมภีร์แสดงการสร้างประโยคและแปลความหมายของภาษาบาลี

โดยสรุป คือ ปัญญาวิมุตติ หมายถึง หลุดพ้นด้วยปัญญา เป็นปัญญาวิมุตติ เมื่อศึกษาพระธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา จะพบ 2 คำนี้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาซึ่งมีความหมายหลายนัยในบางแห่ง แสดงว่า ฌานจิตทุกระดับเป็นเจโตวิมุตติ เป็นความหลุดพ้นด้วยกำลังแห่งฌานชั้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ช่มกิเลสไว้ได้ ในบางแห่งหมายถึง สมาธิ (เอกัคคตาเจตสิก) ในอรหัตตผล ชื่อว่า เจโตวิมุตติ คำว่า ปัญญา

วิมุตติ ในอรรถกถาบางแห่งแสดงไว้ว่า หมายถึง ปัญญาในอรรถัตตผล และในบางแห่งกล่าวถึง การบรรลุเป็นพระอรหันต์ โดยที่ไม่ประกอบด้วยฌานขั้นใดขั้นหนึ่งเลย เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ¹⁴

การจะถึง การหลุดพ้นด้วยปัญญา และ ด้วยการเจริญสมถภาวนา สำคัญที่เหตุคือ การมีปัญญาขั้นการฟัง ศึกษาพระธรรม เพราะฉะนั้น ไม่ต้องกล่าวถึง การหลุดพ้นที่ไปไกลถึง ปัญญาวิมุตติ เจโตวิมุตติ แต่ควรกลับมาที่ในชีวิตประจำวัน ที่ขณะนี้เป็นผู้ที่หลุดพ้นจากอกุศลในชีวิตประจำวัน หรือในแต่ละขณะ ซึ่งขณะใดที่กุศลจิต ขณะนั้นหลุดพ้นจากอกุศล หลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว แต่ยังไม่สามารถที่จะหลุดพ้นได้หมดสิ้น คือ หลุดพ้นด้วยปัญญาที่เป็นปัญญาวิมุตติ แต่อาศัยการหลุดพ้นทีละขณะคือขณะที่เข้าใจพระธรรม ขณะนั้นหลุดพ้นจากอวิชชา ความไม่รู้ไปที่ละน้อย และก็สะสมปัญญาที่เจริญขึ้นยอมถึงการหลุดพ้นจากกิเลสได้หมดสิ้นถึงปัญญาวิมุตติเพราะไม่มีสภาพธรรมอะไรที่จะทำให้กิเลสได้ นอกจากปัญญา ปัญญาจึงทำให้หลุดพ้นได้

4.2.6 ผลวิเคราะห์ในคัมภีร์อิทธิมมาตาร

ก.วิเคราะห์ ในคัมภีร์อิทธิมมาตาร

เนื้อความของคัมภีร์แบ่งออกเป็น 24 ปริเฉท กล่าวถึงปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานไว้ใน 11 ปริเฉทแรก และกล่าวถึงเรื่องเบ็ดเตล็ดทั่วไปใน 13 ปริเฉทหลัง โดยตั้งแต่ข้อ 1-7 เป็นคัมภีร์มกกา คือ คำเริ่มคัมภีร์ ส่วนปริเฉท 24 ตอนเหล่านั้นมีเนื้อหาโดยย่อ ดังต่อไปนี้

1. จิตตนิเทศ คำอธิบายจิต ในปริเฉทแรกนี้แสดงปรมัตถธรรม 4 คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ต่อจากนั้นแสดงความหมายของจิต ลักษณะ หน้าที่ (รสะ) อาการปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และเหตุใกล้ (ปทัฐาน) ของจิต พร้อมทั้งประเภทของจิตโดยละเอียด มีทั้งคำร้อยแก้วและคาถาสลับกันไป รวมคาถาได้ 59 บท จำแนกเป็นประเด็นสำคัญที่แสดง คือ

แสดงองค์ธรรมของปรมัตถธรรม 4

แสดงรูปวิเคราะห์ของจิต และจำแนกจิต 4 ประเภทตามชาติ คือ กุศลจิต อกุศลจิต วิปากจิต และกิริยาจิต

¹⁴ [ออนไลน์] แหล่งที่มา. <https://www.dhammadhome.com/webboard/topic/22318>. [สืบค้นเมื่อ 12 มีนาคม 2564].

แสดงรูปวิเคราะห์และอรรถของ กุศล ศัพท์ รวมไปถึงกามาวจรกุศลจิต 8 ดวง
แสดงเรื่องกิเลสกรรมและวัตถุกรรม รวมไปถึงภูมิอันเป็นสถานที่เกิดกามทั้งสองประเภทนั้น
แสดงความหมายของกามาวจรจิต และวิธีก่อให้เกิดกามาวจรกุศลจิตด้วยการบำเพ็ญบุญกิริยา
วัตถุ 10 คือ ทาน ศีล เป็นต้น หลังจากนั้นจึงกล่าวถึงรูปาวจรกุศลจิต 5 อรูปาวจรกุศลจิต 4 และโลกุตตร
กุศลจิต 4 ตามลำดับ

กล่าวถึงอกุศลจิต 12 ดวง คือ โลกมุลจิต 8 โทสมุลจิต 2 โมหมุลจิต 2

กล่าวถึงวิปากจิตและการจำแนกวิปากจิตออกเป็น 4 อย่างตามภูมิ คือ กามาวจรวิปากจิต
รูปาวจรวิปากจิต อรูปาวจรวิปากจิต และโลกุตตรวิปากจิตโดยละเอียด

กล่าวถึงกิริยาจิตและการจำแนกกิริยาจิตออกเป็น 3 อย่างตามภูมิ คือ กามาวจรกิริยาจิต
รูปาวจรกิริยาจิต และอรูปาวจรกิริยาจิต

กล่าวสรุปสรุปจิต 89 ดวง คือ กุศลจิต 21 ดวง อกุศลจิต 12 ดวง วิปากจิต 36 ดวง และกิริยา
จิต 20 ดวง รวมไปถึงคำลงท้ายของปริเฉทที่ 1

ข. คำว่า จิตต มีความหมาย 4 ประการ คือ

1. สภาวะรู้อารมณ์ หมายถึง จิต 89 ดวง = จินตตติ จิตตํ (จินต ชาติ + ต ปัจจัยในกัตตุสาธนะ
เมื่อลบที่สุดชาติ คือ นต ของ จินต ชาติแล้วให้ซ้อน ต เป็น ตต จึงได้รูปว่า จิตต)

2. สภาวะสังสมกระแสของตน หมายถึง โลกียขวนจิต 47 ดวงที่เป็นอาเสวนปัจจัย ของขวนจิต
ที่เกิดต่อมา = อตตสนตานิ จินตตติ จิตตํ (จิ ชาติ + ต ปัจจัยใน กัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า จิต ให้
ซ้อน ต เป็น ตต จึงได้รูปว่า จิตต)

3. สภาวะกระทำรูปวิจิตรมีภาพวาดหรือรูปปั้นอันวิจิตรเป็นต้น หมายถึง จิต 32 ดวง คือ มโน
ทวาราวชขวนจิต 1 กามาวจรขวนจิต 29 อภิญญาจิต 2 ที่ก่อให้เกิดกายวิญญูติ = จิตตํ กโรตติ จิตตํ(จิตต
บทหน้า + กร ชาติ + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ เมื่อควรกล่าวว่า จิตตกรรม ลบ กรรม ศัพท์ท้าย)

4. สภาวะวิจิตรด้วยชาติ ภูมิ สัมปโยคะ และสังขาร เป็นต้น หมายถึง จิต 89 ดวง กล่าวคือ จิต
แต่ละดวงต่างกันโดยชาติ ภูมิ สัมปโยคะ และสังขาร เป็นต้น เช่น จิตที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยาภกัตก็
ต่างกันโดยชาติคือกุศลชาติ อกุศลชาติ อัพยาภกัตชาติ กามาวจรจิต ต่างจากรูปาวจรจิตเป็นต้นโดยภูมิ, จิต

ที่เป็นสัมปยุตต์และวิปยุตต์ต่างกันโดยสัมปโยคะ จิต ที่เป็นสังขาริกและอสังขาริกต่างกันโดยสังขาร นอกจากนั้น ยังต่างกันโดยกิจ ทวาร อารมณ์ และวัตถุอีกด้วย

ตามนัยนี้เป็นอนิพัตตปาฏิปติกะ คือ บทนามที่แยกรากศัพท์และวิเคราะห์ตามวิธี ของสมาส ตัทธิธ และกิตกัไม่ได้ ดังข้อความในคัมภีร์นยาสะว่า

เอตถ มสฺตยนิพฺพนปาฏิปฺติโก นิพฺพนโน วา. ทฺวิโร หิ ปาฏิปฺติโก นิพฺพนโน อ นิพฺพนโน จ. ตตถ นิพฺพนโน การโกตยาติ. อนิพฺพนโน ฆฎฺฎาติโก.¹⁵

เรื่องนี้ คำว่า มสฺ เป็นอนิพัตตปาฏิปติกะ หรืออนิพัตตปาฏิปติกะ ซึ่งอธิบายได้ ว่า ปาฏิปติกะ มี 2 ประการ คือ นิพัตตปาฏิปติกะ และอนิพัตตปาฏิปติกะ ในบรรดาทั้งสองประการเหล่านั้น นิพัตตปาฏิปติกะ เช่น การโก (ผู้กระทำ) เป็นต้น อนิพัตตปาฏิปติกะ เช่น ฆฎ (หม้อ), ปฎ (ผ้า) เป็นต้น

คัมภีร์นริชุตติสารมณฺชฺสากล่าวถึงเรื่องนี้ว่า รุหฺหีสทฺโทติ สมาสตตฺติธกิตฺทวิคฺคเหติ อนิพฺพนโน ปาฏิปฺติโกสทฺโท. วุตตถจนิพฺพนโน จ อนิพฺพนโน โส ปาฏิปฺติโก ยถา นิพฺพนโน การโกตยาติตโร ฆฎฺฎาติโก ตตฺติธกิตฺทวิคฺคเหติ อนิพฺพนโนติ’ตโร มโต¹⁶

คำว่า รุหฺหีสทฺโท (รุหฺหีสทฺ) คือ นามศัพท์ที่มีได้สำเร็จด้วยรูปวิเคราะห์ที่เป็นสมาส ตัทธิธ หรือ กิตกั สมจริงดังหลักฐานว่า

ปาฏิปฺติโกสทฺทํนั้นจำแนกเป็นนิพัตตปาฏิปติกะ และอนิพัตตปาฏิปติกะ นิพัตตปาฏิปติกะ เช่น การโก (ผู้ทำ) เป็นต้น

อนิพัตตปาฏิปติกะอื่นมิได้สำเร็จด้วยตัทธิธเป็นต้นทั้งสามอย่าง เช่น ฆฎ (หม้อ) และ ปฎ (ผ้า) เป็นต้น

นิพัตตปาฏิปติกะอื่นพึงทราบว่าจะสำเร็จด้วยตัทธิธเป็นต้นทั้งสามอย่าง

คำว่า ปาฏิปติก เป็นคำไวพจน์ของ ลิงค (นามศัพท์) คือ ศัพท์ที่มีในทุกๆ บท หมายความว่า นามศัพท์เป็นศัพท์เดิมของบท ส่วนบทเป็นรูปสำเร็จของนามศัพท์ที่ประกอบ ด้วยวิภัตตินามแล้ว เช่น นามศัพท์ว่า ปุริส มีอยู่ในบทที่ลงวิภัตติแล้วเป็นรูปว่า ปุริโส ปุริสา ปุริสํ ปุริเส ดังนี้ เป็นต้น

¹⁵ ดูรายละเอียดใน, นยาส (ไทย) 8/630.

¹⁶ ดูรายละเอียดใน, นริชุตติ.มณฺชฺสา (ไทย) 8/630.

คำว่า อนิปนฺนปาฏิปติก มีรูปวิเคราะห์ตามลำดับว่า

(ก) ปทฺ ปทฺ ปติ ปฏฺิปทฺ = ทุกฺกฺ บท ชื่อว่า ปฏฺิปทฺ (วิจฺฉาอัปฺยยึภาวสมาส)

(ข).ปฏฺิปทฺ ภาวฺ ปาฏิปติกฺ = ศัพท์ที่มีในทุกฺกฺ บท ชื่อว่า ปาฏิปติกฺ (ปฏฺิปทฺ ศัพท์ + ณฺ ปัจจยฺในภาว ตฺทิต)

(ค) อนิปนฺนณฺจ ตํ ปาฏิปติกฺญจติ อนิปนฺนปาฏิปติกฺ = ศัพท์ที่มีในทุกฺกฺ บทอัน ไม่สำเร็จ [ด้วยสมาส ตฺทิต และกิตฺก] ชื่อว่า อนิปนฺนปาฏิปติกฺ (วิเสสนบุรพพทรรณหารย สมาส)

นอกจากนั้น คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีแสดงรูปวิเคราะห์ของ จิตต ศัพท์โดยสรุปความ เป็นคาถาท่องจำว่า วิจิตตกรณ จิตตํ อตฺตโน จิตตตย วา จิตํ กम्मกิลเสหิ จิตํ ตยติ วา ตถา จิโนติ อตฺตสนฺตานํ วิจิตตารมณฺณติ จ. (วิภาวินี 1/2/166)

ชื่อว่า จิต เพราะกระทำรูปวิจิตร อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า จิต เพราะความวิจิตรของตน (ด้วยชาติ ภูมิ สัมปโยคะ และสังขาร เป็นต้น)

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า จิต เพราะถูกรวมและกิลเสสังสม

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า จิต เพราะรักษาวิปากจิตที่ถูกรวมและกิลเสสังสม

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า จิต เพราะสังสมกระแสของตน

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า จิต เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร

ข้อความข้างต้นแสดงความหมายของ จิตต ศัพท์ 6 ประการ คือ

1. สภาวะกระทำรูปวิจิตรมีภาพวาดหรือรูปปั้นอันวิจิตรเป็นต้น หมายถึง จิต 32 ดวง คือ มโน ทวาราวชชนจิต 1 กามาวจรชชนจิต 29 อภิญญาจิต 2 ที่ก่อให้เกิดกายวิญญูติ = จิตตํ กโรตฺติ จิตตํ (จิตตบทหน้า + กร ธาตุ + ยุ ปัจจยฺในกัตตุสาธนะ เมื่อควรกล่าวว่า จิตตกรณ ลบ กรณ ศัพท์ท้าย)

2. สภาวะวิจิตรด้วยชาติ ภูมิ สัมปโยคะ และสังขาร เป็นต้น หมายถึง จิต 89 ดวง กล่าวคือ จิต แต่ละดวงต่างกันโดยชาติ ภูมิ สัมปโยคะ และสังขาร เป็นต้น เช่น จิตที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยาคฤตก็ต่างกันโดยชาติคือกุศลชาติ อกุศลชาติ อัปยาคฤตชาติ, กามาวจรจิต ต่างจากรูปาวจรจิตเป็นต้นโดยภูมิ, จิตที่เป็นสัมปยุตต์และวิปยุตต์ต่างกันโดยสัมปโยคะ จิต ที่เป็นสังขาริกและอสังขาริกต่างกันโดยสังขาร นอกจากนี้ ยังต่างกันโดยกิจ ทวาร อารมณฺ และวัตถุอีกด้วย (ตามนัยนี้เป็นอนิปนฺนปาฏิปติกฺ คือ บทนามที่แยกรากศัพท์และวิเคราะห์ ตามวิธีของสมาส ตฺทิต และกิตฺกไม่ได้)

3. สภาวะถูกรกรรมและกิเลสสังสม หมายถึง วิปากจิตที่ถูกรกรรมและกิเลสคืออวิชชา และตัณหาสังสม = กम्मกิเลสเหติ จิยเตติ จิตตํ (จิ ธาตุ + ต ปัจจัยในกรรมสา ธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า จิต ให้ซ้อน ต เป็น ตต จึงได้รูปว่า จิตต)

4. สภาวะรักษาวิปากจิตที่ถูกรกรรมและกิเลสสังสม หมายถึง วิปากจิตคือภวังคจิตที่เกิดในระหว่างวิถิจิตเพื่อรักษาภพไม่ให้เกิดจุติจิต = จิตํ ตายตีติ จิตตํ(จิต บทหน้า + ตา ธาตุ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า จิตต ให้ลบสระ อ ใน ต ข้างหน้า จึงได้รูปว่า จิตต)

5. สภาวะสังสมกระแสของตน หมายถึง โลกียชวนจิต 47 ดวงที่เป็นอาเสวนปัจจัย ของชวนจิตที่เกิดต่อมา = อตตสนตานิ จิโนตีติ จิตตํ (จิ ธาตุ + ต ปัจจัยใน กัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า จิต ให้ซ้อน ต เป็น ตต จึงได้รูปว่า จิตต)

6. สภาวะมีอารมณ์อันวิจิตร หมายถึง จิตทุกดวงที่มีอารมณ์วิจิตรแตกต่างกัน เช่น จิตบางดวงรับรู้ปารมณเป็นอารมณ์ บางดวงรับสหการณเป็นอารมณ์ แม้ในจิตที่รับรู้ปารมณ เป็นอารมณ์ บางดวงรับรู้สีขาว บางดวงรับรู้สีเขียว เป็นต้น = จิตตํ อารมมณํ อสสาตี จิตตํ (เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า จิตตารมมณ ให้ลบ อารมมณ ศัพท์หลัง จึงได้รูปว่า จิตต)

คำว่า กุสล มีความหมาย 3 ประการ คือ

1. สภาวะกำจัดบาปธรรมอันน่าตำหนิ = กุจฉิเต ปาปธมเม สลตี หีสตีติ กุสลํ (กุ = บาปธรรมอันน่าตำหนิ + สล ธาตุ = กำจัด + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

2. สภาวะละบาปธรรมที่นอนเนื่องในกระแสจิตด้วยอาการน่าตำหนิ = กุจฉิเตนา กาเรน สนตานิ สยนตี ปวตตณตีติ กุสา, กุเส ลวตีติ กุสลํ (กุส = บาปธรรม + ลู ธาตุ = ละ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

3. สภาวะที่ควรถือเอาด้วยปัญญา = กุจฉิตานิ สาคี ตนุํ กโรตีติ กุสา, กุเสน ลาดพพนตีกุสลํ (กุส = ปัญญา + ลา ธาตุ = ถือเอา + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) คัมภีร์ปรมัตถที่ปนิฎฐีกากล่าวถึงความหมายของ กุสล ศัพท์ ดังนี้

กุจฉิเต ปาปธมเม สลยนตี จาเลนตี กมเปนตี วิทุธเสนตีติ กุสลานิ. กุจฉิเตน วา อา กาเรน สตตสนตานิ เสนตี อนุเสนตีติ กุสา. รากาทย. เต ลุนนตี ฉินนตีติ กุสลานิ. กุสํ วา วุจจตี ญาณํ กุจฉิตานิ สานญเจเน ตนุกรณญเจเน อนตกรณญเจเนวา. กุเสน ลาดพพานีติ กุสลานิ. กุสา วีย หตถปปเทสํ สํ

กิเลสปกติ ลุณนสติ วา กุสลานิ. อปิจ, กุจฉิตะ ปาปธมเม สรณติ หี สนตติ กุสลานิ. รการสส ลกาโร.
โกสลสมภูตฐน วา กุสลานีติ.¹⁷

กุศล คือ สภาวะทำบาปธรรมอันนำตำหนิให้หวั่นไหว คือ ให้สั่นคลอน พินาศไป

อีกอย่างหนึ่ง กุสะ คือ สภาพนอนเนื่องในกระแสดิจของเหล่าสัตว์ด้วยอาการอันนำ ตำหนิ
หมายถึง รากะเป็นต้น กุศล คือ สภาวะกำจัดบาปธรรม

อีกอย่างหนึ่ง กุสะ คือ ปัญญา เพราะเป็นสภาพกระทำบาปธรรมที่นำตำหนิให้อ่อน กำลังหรือ
ทำให้หมดไป กุศล คือ สภาวะอันบุคคลพึงถือเอาด้วยปัญญา

อีกอย่างหนึ่ง กุศล คือ สภาวะตัดทอนฝ่ายเศร้าหมองเหมือนหญ้าคาที่ขาดมือ

อีกอย่างหนึ่ง กุศล คือ สภาวะทำลายบาปธรรมอันนำตำหนิ แปลง ร เป็น ล อักษร

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า กุศล เพราะเป็นสภาวะเกิดด้วยปัญญา

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า กุศล มีความหมาย 6 ประการ คือ

1. สภาวะทำบาปธรรมอันนำตำหนิให้หวั่นไหว = กุ (บาปธรรมอันนำตำหนิ) + สล ชาติ
(หวั่นไหว) + ณ ปัจจย + อ ปัจจย

2. สภาวะกำจัดบาปธรรมที่นอนเนื่องด้วยอาการอันนำตำหนิ = กุส (บาปธรรม) + ลู ชาติ
(กำจัด) + อ ปัจจย

3. สภาวะอันบุคคลพึงถือเอาด้วยปัญญา = กุส (ปัญญา) + ลา ชาติ (ถือเอา) + อ ปัจจย

4. สภาวะตัดทอนฝ่ายเศร้าหมองเหมือนหญ้าคา = กุสา (หญ้าคา) + ลู ชาติ (ตัดทอน + อ
ปัจจย)

5. สภาวะทำลายบาปธรรมอันนำตำหนิ = กุ (บาปธรรมอันนำตำหนิ) + สร ชาติ (ทำลาย) + อ
ปัจจย แปลง ร ใน สร ชาติเป็น ล

6. สภาวะเกิดด้วยปัญญา = ตามนัยนี้เป็นบทที่แยกรากศัพท์ไม่ได้

คำว่า กาม มีความหมาย 2 ประการ คือ

1. สภาวะรื่นรมย์ หมายถึง กิเลสกาม คือ โลกเจตสิก = กามเมตติ กาโม (กมุ ชาติ + ณ ปัจจย
ในกัตตุสาธนะ)

¹⁷ ดูรายละเอียดใน, ปรมตถ.ฎีกา (บาลี) 1/43/48.

2. สิ่งที่ถูกกร่อนรมย์ หมายถึง วัตถุกาม คือ กามาวจรธรรมที่เกิดในภุมิ 3 = กามียตี ตี กาโม (กมุ
ธาตุ + ณ ปัจจัยในกรรมสาณะ)

ตามหลักภาษา บทที่ลงกิตกปัจจัยเรียกว่า บทกิตก มีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ ธาตุ (รากศัพท์)
+ ปัจจัย (คำลงท้ายธาตุ) ธาตุเป็นคำแสดงกิริยา ส่วนปัจจัยกล่าวถึงกัตตาหรือ กรรมเป็นต้นที่ผู้พูดสื่อถึง
ซึ่งเรียกว่า สาณะ เช่น

บทกิตก	ธาตุ	ปัจจัย	สาณะ
กตตุ (ผู้ทำ)	กร (ทำ)	ตุ (ผู้)	กัตตุสาณะ
กम्म (สิ่งที่ถูกกระทำ)	กร (ทำ)	รम्म (ถูก)	กรรมสาณะ
กิริยา (การกระทำ)	กร (ทำ)	ริรีย (การ)	ภาวสาณะ

คำที่สื่อถึงผู้ทำกิริยา เรียกว่า กัตตุสาณะ คำที่สื่อถึงสิ่งที่ถูกกระทำ เรียกว่า กรรมสา ณะส่วน
คำที่สื่อถึงกิริยาอาการ เรียกว่า ภาวสาณะ

คำว่า กามาวจร มีความหมาย 3 ประการ คือ

1. จิตหยั่งลงเป็นไปในกามภุมิ= กามเม อวจรตีติ กามาวจร(กาม บทหน้า + อว บทหน้า + จร
ธาตุ = เป็นไป + อ ปัจจัยในกัตตุสาณะ)

2. จิตยังปฏิสนธิให้หยั่งลงเป็นไปในกามภุมิ= กามเม ปฏิสนธิ อวจรายตีติ กามาว จร(กาม บท
หน้า + อว บทหน้า + จร ธาตุ= เป็นไป + ณเ การิตปัจจัย + อ ปัจจัยในเหตุ กัตตุสาณะ)

3. จิตนับเข้าในกามภุมิ= กามเม อวจรตีติ กามาวจร(กาม บทหน้า + อว บทหน้า + จรธาตุ =
นับเข้า + อ ปัจจัยในกัตตุสาณะ)

คัมภีร์ปรมัตถทีปนีอธิบายความหมายของ กามาวจร ศัพท์ ดังนี้

กามเม อวจรตี ปริยาปนนภาเวน ตสมี อชโณคคาเหตุวา จรตี ปวตตตีติ กามาวจรนติ. ปริยาปนน
ภาโว จ นาม อตตโน อาธารภูเตน เตน กามเนน สห สมานชาติโคตตนามตาสงขา เตหิ ปริโตภาเคหิ ตสมี
กามเม อาปนนภาโว อนุปปฏิฐฐภาโว, อนนโตครภาโวติ วุตตํ โหติ. โส จ ตถา ปริยาปนนภาโว ปริคคาหินียา
กามตณฺหาย กโตติ ทฐฐัพโพ. เอตตาวตา เย ธมมา รู ปารูปสตตสนฺตานภูตูปิ มยหํ เอเตติ กามตณฺหาย
ปริคคหิตา กามเม ปริยาปนนาเว โหนติ. เต กามาวจรา นามาติ สิพธา โหนติ.¹⁸

¹⁸ ดูรายละเอียดใน, ปรมตถ.ฎีกา (บาลี) 1/18/24.

“ความหมายในคำว่า กามาวจร นี้ มีดังนี้ว่า จิตที่ยังลงเป็นไปในกามภูมิโดยการ นับเข้า เหตุ นั้นจิตนั้นชื่อว่า กามาวจร (จิตที่ยังลงเป็นไปในกามภูมิ)

การนับเข้า คือ การถึง การเข้าถึง หมายความว่า เข้าไปในกามภูมิด้วย องค์ประกอบ ทั้งหมด คือ มีชาติ โศคร และชื่อเหมือนกับกามตัณหาอันเป็นที่ตั้งของตน การนับเข้าเช่นนั้น ได้ถูกกามตัณหาอัน ยึดห่วงกระทำให้เกิดขึ้น

ข้อความนี้แสดงว่าแม้ธรรมที่เกิดขึ้นในกระแสจิตของรูปพรหมและอรุปรหมก็ถูก กามตัณหา ยึดห่วงว่าเป็นของเรา นับเข้าในกามภูมิเช่นกัน ย่อมได้ชื่อว่า กามาวจร

ตามข้อความข้างต้น ท่านแสดงความหมายของ กามาวจร ศัพท์ 2 ประการ คือ

1. จิตที่ยังลงเป็นไปในกามภูมิ = กาม อวจรติ จรติ ปวตตตีติ กามาวจร (กาม บทหน้า + จร ชาติ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

2. จิตเป็นที่ยังลงเป็นไปของกามตัณหา = กามเตตติ กาโม (กมุ ชาติ + ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ), อวจรติ เตตถาติ อวจร (อว บทหน้า + จร ชาติ + อ ปัจจัยในอิกรณสาธนะ), กามสส อวจร กามาวจร (ฉฐฐิตูปปริสสมาส)

ดังคำอธิบายในคัมภีร์อนุทีปนี ดังนี้

ปริคคาหินิยา กามตณฺหยา กโตะติ ตถา ปริคคาหินิยา กามตณฺหยา โคจรวิสยตฺตา ตาย ตณฺหยา กโตะ นาม โหติ. เอเตน กามเตตติ กาโม, กามตณฺหา. อวจรติ เตตถาติ อวจร. กามสส อวจฺรณติ กามาวจร. กามตณฺหยา โคจรวิสยตฺตา กามาวจฺรณติ อยมตฺโถปิ สิขมฺติ.¹⁹

คำว่า ปริคคาหินิยา กามตณฺหยา กโตะ (การนับเข้าเช่นนั้น ได้ถูกกามตัณหาอันยึด ห่วงกระทำ ให้เกิดขึ้น) หมายความว่า ชื่อว่าถูกตัณหาอันยึดห่วงเช่นนั้นกระทำขึ้น เพราะ เป็นวิสัยอารมณ์ของ กามตัณหา ซึ่งแสดงเนื้อความนี้ให้สำเร็จอีกว่า สภาวะพอใจ ชื่อว่า กาม คือ กามตัณหา, จิตเป็นที่ยังลง เป็นไป ชื่อว่า อวจร, จิตเป็นที่ยังลงเป็นไปของกามตัณหา ชื่อว่า กามาวจร หมายความว่า ชื่อว่า กามาวจรจิต เพราะเป็นวิสัยอารมณ์ของกามตัณหา

¹⁹ ดูรายละเอียดใน, อนุทีปนี (บาลี) 1/18/44.

คำว่า จกขุวิญญาน มีความหมาย 2 ประการ คือ

1. จิตที่เป็นไปทางจักขุประสาท = จกขุโต ปวตต์ วิญญานํ จกขุวิญญานํ (มัชฌิมโล ปิตติยาตปฺปฺริสสมาส)

2. จิตที่อาศัยจักขุประสาท = จกขุมหิ สนฺนิสฺสิตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ (มัชฌิมโลปี สัตตมิตปฺปฺริสสมาส)

คัมภีร์ปรมัตถทีปนีอธิบายความหมายของ จกขุวิญญาน ศัพท์ ดังนี้

จกขุํ นิสฺสิตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. จกขุณา วา ปจฺจยภูเตน ชนิตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. กมฺเมน วา จกขุสฺส อุปฺนิตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. จกขุโต วา ชาตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. จกขุสฺส วา อินฺทริยภาเวน สามีภูตสฺส วิญญานํ จกขุวิญญานํ. จกขุสฺมี วา อุปฺปนํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ.²⁰
(ปรมตถ.ฎีกา 1/31/37)

จักขุวิญญาน คือ จิตที่อาศัยจักขุประสาท

อีกอย่างหนึ่ง จักขุวิญญาน คือ จิตอันจักขุประสาทเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น

อีกอย่างหนึ่ง จักขุวิญญาน คือ จิตอันกรรมนำเข้าไปสู่จักขุประสาท

อีกอย่างหนึ่ง จักขุวิญญาน คือ จิตที่เกิดจากจักขุประสาท

อีกอย่างหนึ่ง จักขุวิญญาน คือ จิตของจักขุประสาทที่เป็นใหญ่โดยความเป็นอินทรีย์

อีกอย่างหนึ่ง จักขุวิญญาน คือ จิตที่เกิดในจักขุประสาท

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า จกขุวิญญาน มีความหมาย 6 ประการ คือ

1. จิตที่อาศัยจักขุประสาท = จกขุํ นิสฺสิตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. (ลบ นิสฺสิต ศัพท์กลางสมาส)
2. จิตอันจักขุประสาทให้เกิดขึ้น = จกขุณา ชนิตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. (ลบ ชนิต ศัพท์กลางสมาส)

3. จิตอันกรรมนำเข้าไปสู่จักขุประสาท = จกขุสฺส อุปฺนิตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. (ลบ อุปฺนิต ศัพท์กลางสมาส)

4. จิตที่เกิดจากจักขุประสาท = จกขุโต ชาตํ วิญญานํ จกขุวิญญานํ. (ลบ ชาต ศัพท์กลางสมาส)

²⁰ ดูรายละเอียดน, ปรมตถ.ฎีกา (บาลี) 1/31/37.

5. จิตของจักขุประสาท = จกขุสส วิญญาณ จกขุวิญญาณ (ฉัฏฐิตูปุริสสมาส)

6. จิตที่เกิดในจักขุประสาท = จกขุสมิ อูปปนน์ วิญญาณ จกขุวิญญาณ. (ลบ อูป ปนน์ ศัพท กลางสมาส)

คำว่า เจตสิก มีความหมาย 2 ประการ คือ

1. สภาวะประกอบกับจิต = จิตเตน ยุตฺตา เจตสิกา (เจต ศัพท+ อิก ปัจจัยใน ยุตตตัทธิต)

2. สภาวะเกิดในจิต = จิตฺเต ทวา เจตสิกา (เจต ศัพท + อิก ปัจจัยใน ทวตัทธิต)

คัมภีร์ปรมัตถที่ปนีอธิบายความหมายของ เจตสิก ศัพท ดังนี้

เจโตยุตฺตาติ วจนตฺถสฺสนิ. เจตสิ ยุตฺตา เจตสา วา ยุตฺตา เจตสิกาติ ทสฺสนโต.²¹

คำว่า เจโตยุตฺตา (ประกอบกับจิต) แสดงความหมายของเจตสิก เพราะแสดงรูป วิเคราะห์ว่า สภาวะประกอบในจิต อีกอย่างหนึ่ง เจตสิก คือ สภาวะประกอบกับจิต

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า เจตสิก มีความหมาย 2 ประการ คือ

1. สภาวะประกอบในจิต = เจตสิ ยุตฺตา เจตสิกา (เจต ศัพท + ณ ปัจจัยใน ยุตต ตัทธิต)

2. สภาวะประกอบกับจิต = เจตสา ยุตฺตา เจตสิกา (เจต ศัพท + ณ ปัจจัยใน ยุตต ตัทธิต)

ผลการสังเคราะห์ข้อมูล

กล่าวได้ว่า สารสำคัญของเนื้อความคัมภีร์ใน 24 ปริเฉท อธิบายถึงจิตตนิเทศ ซึ่งหมายถึงการ แสดงองค์ธรรมของปรมัตถธรรม แสดงรูปวิเคราะห์ของจิต รูปวิเคราะห์และอรรถของกุศลศัพท กามาวจร กุศลจิตแสดง 2 เรื่อง กิเลสกาม และวัตถุกาม ความหมายของกามาวจรจิต วิธีก่อให้เกิดกามาวจรกุศลจิต แสดงถึงอกุศลจิต 12 ดวง วิปากจิต กิริยาจิต และกล่าวสรุปจิต 89 ดวง

ต่อมาอธิบายจิต ซึ่งมีความหมายถึง สภาวะรู้อารมณ์ สภาวะสังสมกระแสของตน สภาวะกระทำ รูปวิจิตร มีภาพวาดหรือรูปปั้นอันวิจิตร เป็นต้น รวมถึงสภาวะวิจิตรด้วยชาติ การอธิบายเพิ่มความหมาย ของจิตอีก 6 ประการ คือ

1. สภาวะกระทำรูปวิจิตร หมายถึงจิต 32 ดวง

2. สภาวะวิจิตรด้วยชาติ ภูมิ สัมปโยค และสังขาร หมายถึงจิต 89 ดวง

²¹ ดูรายละเอียดใน, ปรมตถ.ฎีกา (บาลี) 2/68/79.

3. สภาวะถูกกรรมและกิเลสสังสม คือวิปากจิต ฎกรรมและกิเลส หรืออวิชาและตัณหาสังสม
4. สภาวะรักษาวิปากจิตที่ฎกรรมและกิเลสสังสม
5. สภาวะสังสมกระแสน หมายถึง โลภยชนของจิต 47 ดวง ที่เป็นอาเสวนปัจจัยของชวนจิตที่เกิดต่อมา
6. สภาวะมีอารมณ์อันวิจิตร หมายถึง จิตทุกดวงที่มีอารมณ์วิจิตรแตกต่างกัน มีการอธิบายความหมายของกาม 2 ประการ
 - 1) สภาวะรื่นรมย์ หมายถึง กิเลสกามหรือโสภเจตสิก
 - 2) สิ่งที่ถูกรื่นรมย์ หมายถึง วัตถุกาม
 ส่วนคำว่า กามาวจร มีความหมาย 3 ประการ
 - 1) จิตหยั่งลงเป็นไปในกามภูมิ
 - 2) จิตยังปฏิสนธิให้หยั่งลงเป็นไปในกามภูมิ
 - 3) จิตนับเข้าในกามภูมิ
 เจตสิก มีความหมาย 2 ประการ
 - 1) สภาวะประกอบของจิต
 - 2) สภาวะเกิดในจิต

บทสังเคราะห์ผลการสนทนากลุ่มย่อย

จากศึกษารูปแบบ การศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร และการประชุมกลุ่ม (Focus Group) ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 12 รูป/คน ได้แนวคิดรวบยอดเป็นบทสรุปตอบคำถาม 3 ประเด็น โดยรวม คือ เทคนิควิธีการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา และคุณค่าต่อการพัฒนาสังคมและเทศชาติ

1. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา **ด้านกาย** จะต้องทำความเข้าใจอย่างละเอียดในเนื้อหาหลักธรรมที่จะนำไปสอนอย่างลึกซึ้ง

2. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา **ด้านสังคม** คือการศึกษาวិเคราะห์การมีส่วนร่วมในสังคมปฐมภูมิ และทุติยภูมิ ผู้ศึกษาจะต้องมีวัตรปฏิบัติที่น่าศรัทธาเลื่อมใสตามพระวินัยของสงฆ์ ซึ่งเป็นสื่ออย่างดีที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดศรัทธาต่อการศึกษานำพาสังคมอย่างต่อเนื่อง

3. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา **ด้านจิตใจ** ต้องมีจิตใจงาม เบิกบาน ตั้งแต่การปฐมนิเทศเชิงปริวรรต เพื่อรับทราบปัญหา แนวทางการแก้ปัญหา การส่งเสริมรักษาต่อยอดและอื่น ๆ

4. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา **ด้านปัญญา** ควรตรึงตรอง ตระหนักถึงรูปแบบการคิด การเขียนบันทึกถึงตัวเจตนาที่บริสุทธิ์ และควรเพิ่มเทคนิคการศึกษาสมัยใหม่มาใช้ให้สอดคล้องกับศตวรรษที่ 21 และมี Mind mapping ผลของการประชุมสัมมนาออกมา ดังนี้

ผลการประชุมสัมมนา (Focus Group) ได้ข้อสรุป ดังนี้

1. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา ด้านกาย จะต้องทำความเข้าใจอย่างละเอียดในเนื้อหาหลักธรรมที่จะนำไปสอนอย่างลึกซึ้ง

2. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา ด้านสังคม คือ การศึกษาวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในสังคมปฐมภูมิและทุตติภูมิ ผู้ศึกษาต้องมีวัตรปฏิบัติที่น่าศรัทธาเลื่อมใสตามพระวินัยของสงฆ์ ซึ่งจะเป็นสื่ออย่างดีที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดศรัทธาต่อการศึกษาที่น่าพาสังคมอย่างต่อเนื่อง

3. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา ด้านจิตใจ ต้องมีจิตใจงาม เบิกบาน ตั้งแต่การปฐมนิเทศ เพื่อรับทราบปัญหา แนวทางการแก้ปัญหา การส่งเสริมรักษาต่อยอด

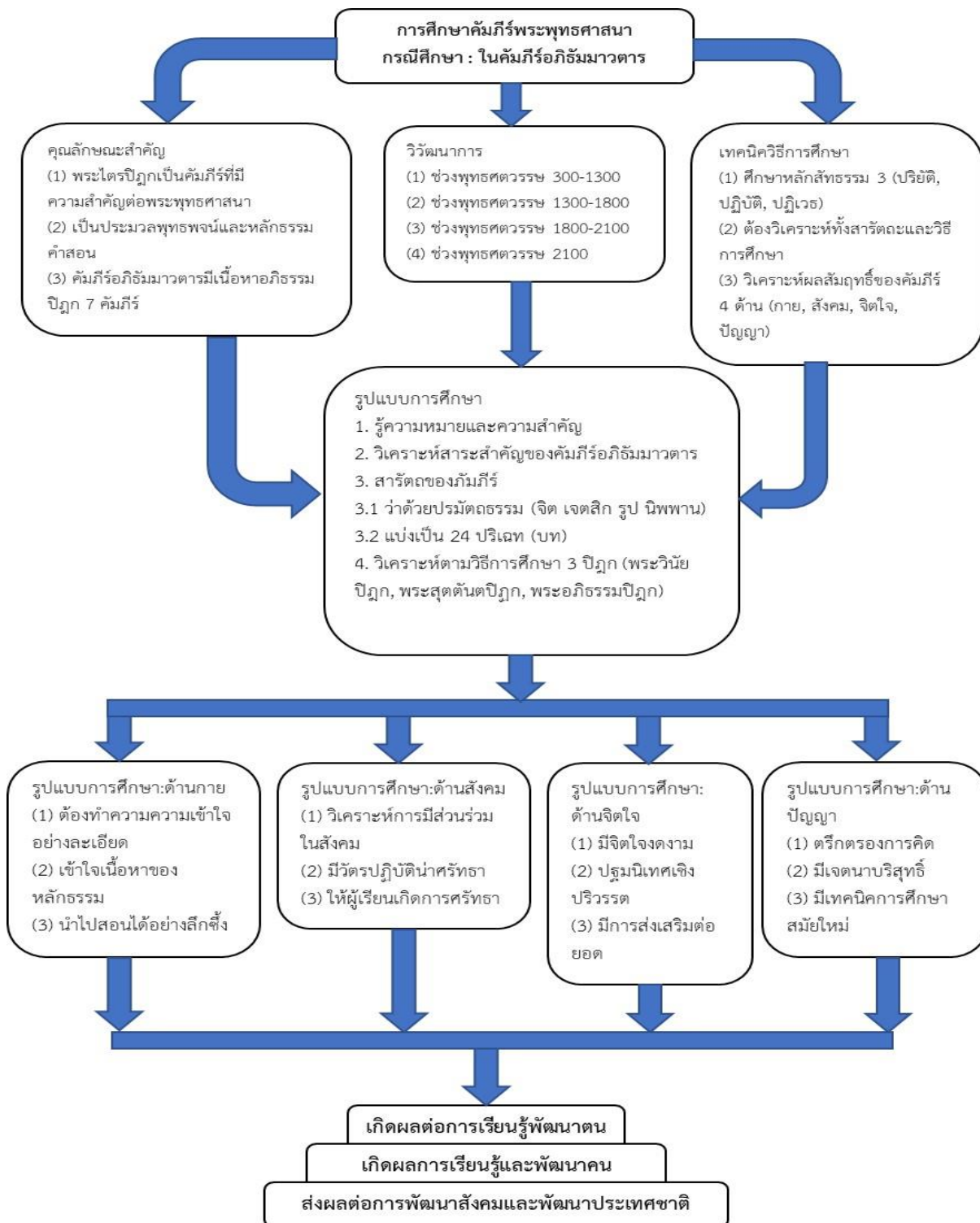
4. การศึกษารูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา ด้านปัญญา ควรตรึงตรองตระหนักถึงรูปแบบการคิดการเขียนบันทึกถึงตัวเจตนาที่บริสุทธิ์ และควรเพิ่มเทคนิคการศึกษาสมัยใหม่มาใช้ให้สอดคล้องกับศตวรรษที่ 21

คุณค่าของการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อการพัฒนาคน สังคม และประเทศชาติ คือ

1) ต่อการพัฒนาคน ทำให้มีการพัฒนากายให้บริสุทธิ์ มีศีลธรรมนำการดำเนินชีวิต มีการพัฒนาจิตใจ หากคนที่รู้สภาวะจิตใจที่ชัดเจน รู้คุณลักษณะอารมณ์ของจิตในรูปแบบต่าง ๆ ที่จะทำให้ผู้มีธรรมเจริญภาวนาได้พัฒนาจิตใจ ชัดเกลាប់มเพาะจิตใจให้ใสสะอาดงดงามและเบิกบาน รวมถึงการพัฒนาคนด้านปัญญาทั้งปัญญาสู่การสัมผัสด้วยอายตนะ ปัญญาจากการตรีกตรองใคร่ครวญคิด โยนิโสมนสิการและปัญญาจากการเจริญสติภาวนา เพื่อการรู้แจ้งเข้าถึงความจริงแท้ของชีวิต

ส่วนผลดีต่อสังคมไทย พุทธศาสนิกชนที่สนใจศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา รวมถึงการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในหลักสูตรพระอภิธรรม สัทธรรมปฏิรูป ทั้งการศึกษาปริยัติ ข้อควรรู้และเข้าใจ ปฏิบัติ ข้อควรปฏิบัติและดำเนินการตาม และปฏิเวธ เกิดผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ โดยเฉพาะการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญของการพัฒนาพระภิกษุ สามเณร ในการจรจรโงงพุทธธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาไว้มั่นคงถาวร เกิดผลต่อการพัฒนาคน พัฒนาสังคม และประเทศชาติ สร้างความมั่นคงของชาติได้จากพลเมืองที่มีคุณภาพและคุณธรรม

4.3 องค์ความรู้จากการวิจัย

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ เพื่อศึกษาสภาพของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร เพื่อพัฒนาแนวทางของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร และเพื่อนำเสนอแนวทางของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้เป็นการสัมภาษณ์บุคคลผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูลสำคัญ ด้านรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอน ของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรม สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ด้านหลักศีลธรรมคำสอนตามแนวทางพระพุทธศาสนา จำนวน 12 รูป/คน เป็นบุคคลผู้ให้ข้อมูลในการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ในด้านคัมภีร์คำสอน ด้านการศึกษา และด้านพุทธธรรม โดยการเลือกเจาะจง (Purposive Selection) จำนวน 12 รูป/คน ผู้ทรงคุณวุฒิจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 6 รูป/คน และผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับด้านการสอนศีลธรรม คำสอน ด้านการศึกษา และด้านพุทธธรรม จำนวน 6 รูป/คน โดยมีสรุปผลการวิจัย การอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

สรุปได้ว่า จากการศึกษาทำให้ได้รับแนวคิดที่สอดคล้องเกี่ยวกับ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร และสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

5.1.1 ด้านการศึกษาสภาพของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธัมมวาทาร พบว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอนของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรม คือ พระไตรปิฎก หมายถึง คัมภีร์หลักที่มีความสำคัญที่สุดต่อพระพุทธศาสนา เพราะได้ประมวลพระพุทธพจน์อันเป็นสัจธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าคัมภีร์อื่นใด

นอกจากนี้พระไตรปิฎก ยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้เป็นเครื่องยืนยันถึงวัฏสอายุกาลของพระพุทธศาสนาว่าได้อุบัติขึ้นและดำรงอยู่สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน

5.1.2 ด้านการพัฒนาแนวทางของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมาตาร พบว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอน ของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรมสอดรับอย่างเหมาะสมอย่างต่อเนื่อง และสรุปผลได้ว่า คัมภีร์อภิธรรมมาตาร มีความเป็นมาทั้งโดยบังเอิญแห่งการพบปะระหว่างปราชญ์ทางคัมภีร์ทั้งสองรูป คือ พระพุทธทศตตะ และ พระพุทธโฆษาจารย์ และก่อสร้างผลงานชิ้นสำคัญด้านคัมภีร์แห่งพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้น คือ คัมภีร์อภิธรรมมาตารนี้ จัดเป็นผลงานชิ้นเอกของพระพุทธทศตตะ เพราะเป็นการสรุปคำสอนสำคัญของพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกใหม่จากเดิมเป็น ชั้นธ 5 ธาตุ 18 आयตนะ 12 ฯลฯ มาเป็นหลักการใหญ่เพียง 4 ข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวนัยการอธิบายของคณะสงฆ์วัดมหาวิหารแคว้นอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา และการศึกษาคัมภีร์อภิธรรมมาตารนี้เกิดจากจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเผยแพร่ ทั้งนี้เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของท่านในการดำรงรักษาพระพุทธศาสนา จึงมีการจัดพิมพ์คัมภีร์ อภิธรรมมาตาร ซึ่งพระคันธสาราภิวงศ์ แปลและอธิบายไว้โดยสังเขป ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอผลงานที่เป็นคู่มือการศึกษาพระอภิธรรมในปัจจุบัน

5.1.3 ด้านการนำเสนอแนวทางของรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมมาตาร พบว่า ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีการจัดการเรียนการสอนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาให้กับนิสิตทุกชั้นปี สมกับปณิธานของมหาวิทยาลัยที่ว่า เป็นสถานศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ และสอดคล้องกับปรัชญาของมหาวิทยาลัยที่ว่า จัดการศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎี หลักธรรม คำสอนของคัมภีร์ในการสอนศีลธรรมและการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ด้านหลักศีลธรรมคำสอนตามแนวทางพระพุทธศาสนา และรวมถึงการประชุมระดมแนวความคิด (Focus Group) จากผู้ทรงคุณวุฒิ สรุปสนับสนุนในผลวิเคราะห์ ใน 4 ด้านหลัก ได้แก่ ด้านกาย สังคม จิต และปัญญา

1) **ด้านกาย** ประกอบด้วย-กายสมาจาร (Physical) คือ กายสมาจารบริสุทธิ์-ศีลสมาจาร (Behavior) คือ ศีลในฐานะเป็นพื้นฐานของมนุษยธรรม-กายปกติ (Controller) คือ การมีกายปกติที่บริสุทธิ์ หมายถึง ภิกษุไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์

2) **สังคม** ประกอบด้วย พิสัยทั้ง 3 (Domains) คือ พฤติกรรมด้านสมองเป็นพฤติกรรม เกี่ยวกับสติปัญญาความรู้ความคิดความเฉลียวฉลาดความสามารถในการคิดเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

พฤติกรรมด้านจิตใจค่านิยม ความรู้สึก ความซาบซึ้ง ทศนคติ ความเชื่อ ความสนใจและคุณธรรม พฤติกรรมด้านนี้อาจไม่เกิดขึ้นทันที พฤติกรรมด้านกล่อมเนื้อประสาท พฤติกรรมที่บ่งถึงความสามารถในการปฏิบัติงานได้อย่างคล่องแคล่วชำนาญ

3) จิต ประกอบด้วย ไตรสิกขา 3 หรือ ไตรสิกขา คือข้อที่จะต้องศึกษา ได้แก่ อธิศีลสิกขา (Higher morality) หมายถึง สิกขาคือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (training in higher morality)

อธิจิตตสิกขา (Higher mentality) หมายถึง สิกขาคือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (training in higher morality)

อธิปัญญาสิกขา (Higher wisdom) หมายถึง สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (training in higher wisdom)

4 ปัญญา ประกอบด้วย ปัญญา 3 ประการ ได้แก่ สุตมยปัญญา (Listening) คือ ปัญญาที่เกิดทางอายตนะทางโสตประสาทสัมผัสของเวไนยสัตว์ทั้งหลายที่เป็นปกติบุคคลที่พร้อมจะรับและสร้างปัญญาจากการฟังได้ จินตมยปัญญา (Thinking) คือ ปัญญาหรือความรู้อันเกิดจากการคิดวิเคราะห์ กล่าวคือ จินตมยปัญญา เป็นการได้มาซึ่งปัญญาชั้นกลางโดยใช้พื้นฐานปัญญาที่ได้รับจากการศึกษาเล่าเรียนในขั้นสุตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา (Evaluation) คือ ปัญญาหรือความรู้อันเกิดจากฝึกฝน หรือลงมือปฏิบัติ

5.2 การอภิปรายผล

มีข้อค้นพบใหม่จากการอภิปรายผลการวิจัยการวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์อภิมมาวตาร จากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีทักษะเกี่ยวกับระบบการศึกษาคัมภีร์ว่าในยุคปัจจุบัน มีผลข้อมูลที่ฟังตระหนักที่สอดคล้องกับรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร ควรคำนึงถึงประเด็นที่สำคัญ 4 ประการ คือ

5.2.1 ความหมายของคัมภีร์ จากการศึกษา พบว่า พระพุทธศาสนา มีพระไตรปิฎก เป็นต้นคือข้อความที่บรรจุคำสั่งสอนของพระศาสดาและบรรดาของพระสาวกสำคัญหรือข้อความบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาที่ท่องจำกันไว้แล้วจดจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คำสอนของฝ่ายอเทวนิยมเรียกว่า พระธรรมวินัยก็บรรจุอยู่ในคัมภีร์เป็นตำราทางพุทธศาสนาที่แสดงคำสอนเป็นลำดับได้แก่

1. อรรถกถา เป็นตำราอธิบายพระไตรปิฎกซึ่งแต่งโดยอาจารย์ ในกาลต่อมา ที่เรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ เป็นเนื้อความสอนชั้นที่ 2 รองจากพระไตรปิฎก

2. ฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความอรรถกถา ซึ่งแต่งโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระฎีกาจารย์ ถือเป็นตำราชั้นที่ 3

3. อนุฎีกา เป็นตำราอธิบายขยายความฎีกา หรือเรื่องเกร็ดย่อยเบ็ดเตล็ด ซึ่งเขียนโดยอาจารย์ที่เรียกว่า พระอนุฎีกาจารย์ เป็นตำราชั้นที่ 4

5.2.2 ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย จากการศึกษา พบว่า ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎกตามช่วงพุทธศตวรรษต่าง ๆ ตั้งแต่ 300-2100 เป็นผลสรุปได้ว่า ประวัติคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่ปรากฏขึ้นในประเทศไทย ครอบคลุมถึงพระไตรปิฎก รวมคัมภีร์ที่อธิบายพระธรรมวินัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่รจนาด้วยภาษาบาลีขึ้นในแผ่นดินไทยในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคแรกที่พุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามาถึงแผ่นดินสุวรรณภูมิ

5.2.3 สารัตถสำคัญของคัมภีร์ เนื้อหาสำคัญของพระคัมภีร์อภิธรรมาวตารแต่ละปริเฉทรวม 4 ปริเฉท โดยสรุปมีเนื้อหาสำคัญ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวการอธิบายธรรมของคณะสงฆ์วัดมหาวิหาร แคว้นอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา¹ กล่าวได้ว่า อภิธรรม เป็นธรรมยอดเยี่ยม หรือธรรมวิเศษที่สืบสานศึกษาต่อกันมาไม่ขาดสาย จากอดีตสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนชีพอยู่จนถึงปัจจุบัน

5.2.4 รูปแบบการศึกษา คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้ง 4 ด้าน คือ

- (1) ด้านกาย ต้องเข้าใจเนื้อหาหลักธรรมอย่างลึกซึ้ง
- (2) ด้านสังคม ผู้ศึกษามีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ทำให้ผู้เรียนเกิดความศรัทธา
- (3) ด้านจิตใจ ต้องมีจิตใจเบิกบาน ตั้งแต่การปฐมนิเทศเชิงปริวรรต ทราบปัญหาแนวทางแก้ไขและการส่งเสริม รักษา ต่อยอด
- (4) ด้านปัญญา มีการตรึกตรอง การวัดเจตนาบริสุทธิ์

¹ พุทธตฺตา จาริยสฺส อภิมมวตฺตาโร, ไทยรฎฺฐเฐ มหจฺจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน เทวนาคริกฺขเรหิ ปวิตุเตตฺตวามุทฺทาปีโต พุทฺธสเก, 2537 หน้า 44.

สอดคล้องกับวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)² ที่กล่าวว่า ระบบความคิดมีส่วนสัมพันธ์กับชีวิต ถ้ามีวิธีการคิดที่ดี คือ ปัญญา หรือ สัมมาทิฎฐิ จะมีกุศลโอบายที่ดี มีทางออกแก่ชีวิตที่ดีเสมอ

5.3 ข้อเสนอแนะ

ได้แนวคิดรวบยอดข้อเสนอแนะอื่น ๆ ว่าควรยึดตามแนวคัมภีร์ที่ศึกษาเป็นหลัก ด้วยการนำรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร มาใช้ให้มีข้อมูลที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสังคมยุคใหม่ เพราะถือว่าเป็นสังคมเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อให้มีความเชื่อมโยงทั้งเชิงนโยบาย และเชิงบริหาร

3.1 การศึกษาตามรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร จะต้องทำความเข้าใจในเนื้อหาหลักธรรมที่จะนำไปสอนตรงตามทั้งเชิงนโยบาย และเชิงบริหารอย่างลึกซึ้ง

3.2 การศึกษาตามรูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมาวตาร ควรจะต้องมีวัตรปฏิบัติที่นำศรัทธาเลื่อมใสตามพระวินัยของพระสงฆ์ ซึ่งจะเป็นสื่ออย่างดีที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดศรัทธาต่อการเรียน

3.3 สถาบันหน่วยงานหรือองค์กรที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา ควรได้หมั่นประชุม เพื่อรับทราบปัญหาและหนทางแก้ปัญหา เช่น การตีพิมพ์ การเบิกจ่ายเงินอุดหนุน เป็นต้น ดำเนินงานตามที่หน่วยงานพึงปฏิบัติได้ หรือหาทางแก้ไขไม่ให้เกิดขึ้นในปีต่อ ๆ ไป

3.4 ข้อเสนอแนะแนวทางในการทำวิจัยครั้งต่อไป เพื่อให้เกิดเป็นพลวัตรทางการศึกษาคัมภีร์ และสอดคล้องกับยุคโลกาภิวัตน์ ควรเพิ่ม แนวคิดทฤษฎีและกลยุทธ์ในการศึกษาแบบสมัยใหม่เข้ามาในการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งเชิงนโยบาย และเชิงบริหารอย่างชัดเจน เช่น มีการศึกษาคัมภีร์แบบการสืบค้น การอนุรักษ์ การใช้ปัญหาเป็นฐาน (PBL) และแบบใช้คำถามเป็นฐาน (QBL) เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายไทยแลนด์ของรัฐบาล เป็นต้น

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2561), หน้า

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย .**พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี เตปิตก**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิตก 2500**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.

_____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

1. หนังสือทั่วไป

ขุนสรรรพกิจโกศล. **คู่มือการศึกษา กัมมัฏฐานสังคหวิภาค พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 5**. กรุงเทพมหานคร: คณะธรรมสภาจันฉวัดมหาธาตุ, 2509.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย .**วรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.

- คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต. **ความจริงของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2547.
- จินดา ไชยอุดม. แปล. นคปริย. เขียน. **กรรมและการเกิดใหม่ในสังคัมร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, 2548.
- เฉลียว รอดเขียว. **ความจริงกับชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด , 2550.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน. **การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2539.
- จตวณโณ ภิกขุ. **ตายแล้วไปไหน**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท เซเว่น พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2550.
- นายแพทย์ วรินทร์ วิชญาโรจน์. **เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ หจก.สามลดา, 2549.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจจสมุปบาท กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.
- _____. **จิต มโน วิญญาณ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2537.
- บุษกร เมธางกูล. **ใครให้คุณเกิด**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, 2548.
- ป๋วย แสงฉาย. พระธรรมมหาวิราวุธิตร์ ชำระ. **มลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา**. พระนคร: โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, 2548.
- ประชุม เรื่องวารี. **พระอภิธัมมวาท**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา, 2543.
- ผศ.บุญมี แทนแก้ว. **จริยธรรมกับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้, 2541.
- _____. **จริยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ , 2539.
- ผศ.ดร. นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ .**ศาสนศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, 2554.
- _____. **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, 2555.
- ผศ. ศรีนวล ศรีจินดาภรณ์. **เอกสารคำสอนรายวิชาจริยธรรมกับชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2547.

ผศ.มาณฑิลา นักรการเรียน. **พระพุทธศาสนากับสตรีศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.

ผศ. วิชาน สุชีวะคุปต์. **อภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2546.

พระพุทธทศตเถระ. **พระคัมภีร์อภิธรรมมาตาร**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ 5 เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์, 2546.

พระอมรมณี (จับ จิตตมโน). **นำเที่ยวในพระไตรปิฎก**. กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2556.

พระครูศรีโชติญาณ. **อภิธรรมมัตถสังเขป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.

พระชาญชัย อธิปัญญา. **กฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท ออฟเซ็ทเพรส จำกัด, 2546.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จตวณโณ). **การพัฒนาจิต**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จตวณโณ). **ข้อพิสูจน์เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ก. พล (1996) จำกัด, 2548.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **การอยู่เหนือกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา. ม.ป.ป. 2548.

_____. **การเมืองคือธรรมะ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, 2531.

_____. **คู่มือศึกษาระบบธรรมะ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2538.

_____. **ปฏิจางสมุปปาทคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2538.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช).และคณะ. **คลังธรรม เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, 2546.

_____. **คลังธรรม เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, 2546.

_____. **คลังธรรม เล่ม 3**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, 2546.

- _____ . พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ช่อระกา 2548.
- _____ . ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงเซียง, 2550.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2542.
- _____ . การทำแท้งในทัศนะของพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538.
- _____ . พัฒนาการ. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2544.
- _____ . ความสุขที่แท้จริง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2543.
- _____ . จะพัฒนาคนกันอย่างไร. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2546.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2541.
- _____ . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: ศยามการพิมพ์, 2546.
- _____ . ประมวลสารคดีธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.
- _____ . นิติศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2537.
- พระพุทธโฆษาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อ.จ. อาสภมหาเถระ) และคณะ แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, 2540.
- _____ . วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.
- _____ . สมันตปาสาทิก. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). คู่มือชีวิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2548.
- _____ . มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, 2548.

- _____ . **โลกขึ้นสหัสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2548.
- _____ . **สยามสามไตร**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, 2552.
- _____ . **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2549.
- พระพรหมโมลี. (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.9). **กรรมที่ปณี เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545.
- _____ . **กรรมที่ปณี เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545.
- _____ . **ภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2544.
- _____ . **โลกที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545.
- พระภาสกร ภูริวฑฒโน. (ภาวิไล). **รู้ทันกรรม รู้ทันโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บ้านหนังสือโกสินทร์, 2537.
- _____ . **ปฏิจจสมุปาบท สำหรับคนรุ่นใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บ้านหนังสือ โกสินทร์, 2551.
- พระมหาสมปอง มุทิโต. **อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ จำกัด, 2547.
- พระมหาสนอง ปจโจปการี (จำนิต). **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, 2551.
- พระวัลลภ ชวนปญโญ. **กฎแห่งกรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, 2542.
- พระสิริมงคลจารย์. **จกกวาฬที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2548.
- _____ . **มังคลัตถที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2512.
- พระสัทธัมมโชติกะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปฏิจจสมุปาบทที่ปณีและปัจจย 24 โดยย่อ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, 2521.
- พระมหาอดิศร ธีรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.
- พร รัตนสุวรรณ. **พุทธวิทยา เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, 2537.

- _____ . พุทธวิทยา เล่ม 2 พุทธปรัชญา ฉบับพิสดาร. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
วิญญาน, 2537.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ). **วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา**. เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์,
2540.
- พันเอกปิ่น มุกข์นิตย์. **มงคลชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2549.
- _____ . **ปาฐกถาเรื่องจิต**. พิมพ์ครั้งที่ 2 .กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- _____ . **พุทธศาสตร์ ภาค 1**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย, 2535.
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคร – ไทย**. กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, 2540.
- พิน ดอกบัว. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณการพิมพ์, 2543.
- _____ . **แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา** .พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2543.
- ภิรมย์ พุทธรัตน์. **ความเร่งลับของเวลา มิติที่สี่ของสรรพสิ่งในจักรวาล**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
สร้อยทอง, 2541.
- มหาวิทยาลัย. **มลินทปัญญา ฉบับแปลในมหาวิทยาลัย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- รศ. คุณ โทชนธ์. **พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2548.
- รศ.ดร.สุจิตรา (อ่อนค้อม) ธรรัตน์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: อักษราพิพัฒน์,
2540.
- รศ.ดร. วิชระ งามจิตรเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2550.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2542.
- เลียวนาร์ด เอ บุลเลน,เขียน. ประชา หุตานุวัตร. แปล. **ศาสตร์แห่งการดำเนินชีวิต พุทธวิธีเพื่อคุณภาพ
ชีวิตร่วมสมัย**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ หจก. สามลดา, 2549.
- วศิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ 20. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ธรรมดา, 2548.

ศรี แนวณรงค์. **ศึกษาวិเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

ศุภวรรณ พ. พรรณวงศ์ กรีน. **คู่มือชีวิต ภาคกฎแห่งกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท พี.เอ็น.เค แอนด์ สกายพรีนติ้ง จำกัด, 2548.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2529.

_____. **เบญจศีล-เบญจธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538.

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สันทิ เขมจารี, ทัชจันทร์ ป.ธ.9 **.วิธินิกเทศน์**. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538.

สมภาร พรหมทา. **ความเร่งลับของเวลา**. พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2546.

สมาคมวัดสระเกศ. **อรรถกถาอัฐฐาสลีนี ภาค 3**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนการพิมพ์, 2509.

สำนักพิมพ์ตรงหัว. **ปัญหาพระเจ้ามิลินท์**. พิมพ์ที่ พาวเวอร์ปริ้นท์ การพิมพ์. (ม.ป.ป.). 2546.

เมธาวิ อุดมธรรมมานุภาพ และคณะ. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2549.

อรรถกถาพระวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกาแปล มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิถียุคแรก ภาค 1 หน้า 112 – 114.

2. วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

พระมหาพิเชษฐ์ ธีรวโส (ดอกกรัก). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559.

พระมหาสมปอง จนทวิโส (ยุงรัมย์). “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

พระมหาสมชาย สิริจนโท (หานนท์). พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธ
คุณ. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, 2560.

พระมหาสมปอง จนทวิโส. “ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 2558.

พระสอน กุสโล (ภูบรรลุษ). “มโนทัศน์เรื่องชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท” บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2560.

นางสาวสุจรีต พรศิริประสาท. “การศึกษาวิเคราะห์กฎแห่งกรรม: ศึกษาเฉพาะงานเขียนของ ท. เลียง
พิบูลย์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, 2561.

บุญเลิศ เทียรเดช. “การศึกษาเรื่องหลักกรรมและการเกิดใหม่ตามแนวพระอภิธรรม” สารนิพนธ์
ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

3. วิทยานิพนธ์ภาษาอังกฤษ

The religion of the future will be a cosmic religion. **It should transcend a personal God and avoid dogmas and theology.** Covering both the natural and the spiritual, it should be based on a religious sense arising from the experience of all things, natural and spiritual, as a meaningful unity.

Buddhism answers this description. If there is any religion that would cope with modern scientific needs, it would be Buddhism." (May 19th, 1999,

Albert Einstein's speech on "Science and Religion" in Princeton, New

Alderfer, C. P. **Existence, relatedness, and growth: Human needs in organizational settings.** *New York: Free Press. 2009.*

Applewhite, R. B. **Organizational Behavior.** *New York: Prentice-Hall, 1998.*

Beauchamp, George A. **A curriculum theory.** *New Delhi: Enrage Publishing House. 1999.*

- Buriel, R. **Teacher-student interaction and their relationship to student achievement:** A Comparison of Angle American and Mexican American children, *Journal of Educational Psychology*, 1998.
- Htin Aung, Maung . A History of Burma. New York and London: Cambridge University Press. 2008.
- Hinuber, Oskar von. **A Handbook of Pali Literature.** Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1999.
- Le May, Reginald. **The Culture of South-East Asia. London:** Government of India, 1954.
- Norman, K.R. Pāli Literature: Including the Canonical Literature in Prakrit And Sanskrit Of All the Hīnayāna Schools of Buddhism. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1998.
- Caldron L. A. **Characteristics of the excellent teacher as perceived by student, Los Angeles Community College.** *Dissertation Abstracts International*, 49(9) : 2512- A; march, 1999.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

หนังสือเชิญผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

1. พระธรรมวชิราจารย์ รศ.ดร.
2. พระศรีสุทิวาที ผศ.ดร.
3. พระมหาโกมล กมลโร รศ.ดร.
4. พระครูวรวรรณวิฑูรย์ ผศ.ดร.
5. พระครูพิศาลสรกิจ ผศ.ดร.
6. พระมหาชิต ฐานชิต ผศ.ดร.
7. รศ.ดร. อินถา ศิริวรรณ
8. รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล
9. รศ.ดร. วิโรจน์ คุ่มครอง
10. ผศ.ดร. ธานี สุวรรณประทีป
11. พ.อ. (พิเศษ) ต่อพรต เจนการ
12. ผศ.ดร. นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๓๖

วันที่

๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

กราบเรียน พระธรรมวชิราจารย์ รศ.ดร.

ด้วย พระราชรัตนมูณี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าพระเดชพระคุณ พระธรรมวชิราจารย์ รศ.ดร. เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ สามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยการและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเรียนมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์ จากพระเดชพระคุณท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

กราบเรียนด้วยความเคารพ

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๓๗

วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เรียน พระศรีสุทิวาที ผศ.ดร.

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน พระศรีสุทิวาที ผศ.ดร. เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเรียนมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์ จากพระเดชพระคุณท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เรียนด้วยความเคารพ

(พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๓๘ วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เรียน พระมหาโกมล กมโล รศ.ดร.

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมาวตาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน พระมหาโกมล กมโล รศ.ดร. เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเรียนมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์ จากท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนา งานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เรียนด้วยความเคารพ

(พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๓๙ วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เรียน พระครูวรารณวิฑูรย์ ผศ.ดร.

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธรศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน พระครูวรารณวิฑูรย์ ผศ.ดร. เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเรียนมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์ จากพระเดชพระคุณท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เรียนด้วยความเคารพ

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/ ๔๐

วันที่

๒๔ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนาวิจัย (Focus Group)

เรียน พระครูพิศาลสรกิจ ผศ.ดร.

ด้วย พระราชรัตนมูณี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธรศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวัตตาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน พระครูพิศาลสรกิจ ผศ.ดร. เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเรียนมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนาวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์ จากท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนา งานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เรียนด้วยความเคารพ

(พระมหาโกมล กมล,รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๔๑

วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เรียน พระมหาชิต ฐานชิตี ผศ.ดร.

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธรศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาร Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน พระมหาชิต ฐานชิตี ผศ.ดร. เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเรียนมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์ จากท่านๆ เข้าร่วมประชุมสัมมนา งานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เรียนด้วยความเคารพ

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๔๒ วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เจริญพร รศ.ดร. อินตา ศิริวรรณ

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมาวตาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน รศ.ดร.อินตา ศิริวรรณ เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยคุณค่าและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเจริญพรมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์จากท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนา งานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอเจริญพรขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๔๓

วันที่

๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขออนุญาตประชุมสัมมนาวิจัย (Focus Group)

เจริญพร รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตท่านร่วมประชุมสัมมนาวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความอนุเคราะห์จากท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนาวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอเจริญพรขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๔๔

วันที่

๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เจริญพร รศ.ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวารตาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน รศ.ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญสามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเจริญพรมมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์จากท่านๆ เข้าร่วมประชุมสัมมนา งานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอเจริญพรขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/ ๔๕

วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เจริญพร ผศ.ดร. ธาณี สุวรรณประทีป

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน ผศ.ดร. ธาณี สุวรรณประทีป เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ สามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเจริญพรมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์จากท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนา งานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอเจริญพรขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/๕๖

วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เจริญพร พ.อ. (พิเศษ) ต่อพรต เจนการ

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมาวตาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน พ.อ. (พิเศษ) ต่อพรต เจนการ เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ สามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยคุณค่าและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเจริญพรมมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์จากท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอเจริญพรขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาโกมล กมล,รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักงานวิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส โทร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ Fax ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖

ที่ อว ๖๑๕๔/ ๔๗

วันที่

๒๙ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอเชิญประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group)

เจริญพร ผศ.ดร. นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ

ด้วย พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินโท) อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กำลังทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาคัมภีร์อภิธัมมวาทาร **Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra Scripture**” เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนและเป็นส่วนหนึ่งของงานวิชาการด้านการจัดทำวิจัย ตามภารกิจของอุดมศึกษา

เพื่อการนี้ ทางมหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นแล้วว่าท่าน ผศ.ดร. นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ สามารถให้คำแนะนำอันจักเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและพัฒนางานวิจัยที่อำนวยความสะดวกและเป็นที่ยอมรับเชิงวิชาการที่ดีต่อไป

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการกระบวนการวิจัยดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามหลักการวิจัย ดังนั้น จึงเจริญพรมมาเพื่อขอเชิญท่านร่วมประชุมสัมมนางานวิจัย (Focus Group) ในวันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น. ณ อาคารเรียนเฉลิมพระเกียรติฯ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับเกียรติและความขอความอนุเคราะห์จากท่านฯ เข้าร่วมประชุมสัมมนา งานวิจัย (Focus Group) ตามวันเวลาและสถานที่ดังกล่าว และขอเจริญพรขอบคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาโกมล กมล, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ภาคผนวก ข.

วิทยานิพนธ์
 รายงานผู้ทรงคุณวุฒิร่วมประชุม (Focus Group)
 เพื่อพิจารณางานวิจัย เรื่อง
 รูปแบบการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาในคัมภีร์อภิมมวาทาร
 Model of Buddhist Scripture Studies: A Case study of Abidhammâvatâra
 Scripture

วันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๖ เวลา ๑๓.๐๐ น.

ผู้วิจัย
 พระราชรัตนมณี รศ.ดร.

ที่	ชื่อ/ฉายา	นามสกุล	โทรศัพท์	หมายเหตุ
๑	พระธรรมวชิราจารย์ รศ.ดร.			
๒	พระศรีสุทธิเวที ผศ.ดร.			
๓	พระมหาโกมล กมล ผศ.ดร.			
๔	พระครูวรธรรมวิฑูรย์ ผศ.ดร.			
๕	พระครูพิศาลสรกิจ ผศ.ดร.			
๖	พระมหาชิต ฐานชิต ผศ.ดร.			
๗	รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล			
๘	รศ.ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง			
๙	ผศ.ดร. ธาณี สุวรรณประทีป			
๑๐	รศ.ดร. อินฉา ศิริวรรณ			
๑๑	พ.อ. (พิเศษ) ต่อพรต เจนการ			
๑๒	ผศ.ดร. นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ			

ภาคผนวก ค.

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ฉายา ญาณโฑ นามสกุล มุส) รศ.,ดร.
- วัน เดือน ปีเกิด : วันที่ 21 เดือนสิงหาคม พุทธศักราช 2516
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ 63 หมู่ที่ 7 ตำบลห้วยแก้ว อำเภอภูเก็บบาย จังหวัดพะเยา
รหัสไปรษณีย์ 56000
- ประวัติการศึกษา : พ.ศ. 2542 เปรียญธรรม 8 ประโยค (ป.ธ. 8) สำนักเรียนคณะจังหวัดนครปฐม
: พ.ศ. 2542 ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.วค.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย
: พ.ศ. 2542 พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ (พธ.บ.) มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
: พ.ศ. 2547 พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี (พธ.ม.) มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
: พ.ศ. 2560 พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีพุทธศาสตร์ (พธ.ด.)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- บรรพชา : วันที่ 28 เดือน มีนาคม พ.ศ. 2528 ณ วัดห้วยทรายขาว ตำบลห้วยแก้ว
อำเภอภูเก็บบาย จังหวัดพะเยา โดยมี พระครูโพธิเชมคุณ
เป็นพระอุปัชฌาย์
- อุปสมบท : วันที่ 14 เดือนกรกฎาคม พุทธศักราช 2539 ณ วัดไร่ขิง ตำบลไร่ขิง อำเภอ
สามพราน จังหวัดนครปฐม โดยมี พระธรรมมหาวิธานุวัตร
(ภายหลังได้รับสถาปนาสมณศักดิ์ที่ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์)
เป็นพระอุปัชฌาย์
- สมณศักดิ์ : พ.ศ. 2551 พระราชาคณะชั้นสามัญ ราชทินนามที่ พระศรีสุธรรมมุนี
: พ.ศ. 2556 พระราชาคณะชั้นราช ราชทินนามที่ พระราชรัตนมุนี
- ตำแหน่ง : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม วรวิหาร

: อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษา
พุทธโฆส นครปฐม,

ที่อยู่ปัจจุบัน : สังกัดวัดพิชยญาติการาม วรวิหาร ถนนสมเด็จพระเจ้าอยุธยา แขวงสมเด็จพระเจ้าอยุธยา
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร 10600